

ที่มาและสาระสังเขปของสิ่งพิมพ์

สิ่งพิมพ์ที่ผู้วิจัยได้เลือกสรรมาศึกษาวิเคราะห์นี้ ได้จัดแบ่งออกเป็น 3 หมวด คือ
 หมวดแรก เป็นสิ่งพิมพ์เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทยโดยเฉพาะ ซึ่งตาม
 หลักการจัดหมวดหมู่ของระบบทวิอ์ (Dewey Decimal Classification) จะอยู่ตามเลข
 หมู่ดังนี้

- 390 ขนบธรรมเนียมประเพณีและคตินิยมบ้าน
- 390.9593 ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย
- 391 ประเพณีการแต่งกาย
- 392 ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต
- 393 ประเพณีเกี่ยวกับงานศพ
- 394 ประเพณีทั่วไป
- 395 จรรยา มารยาท
- 398 คตินิยมบ้าน
- 399 ประเพณีสงครามและการทูต¹

หมวดที่สอง เป็นสิ่งพิมพ์คานวรรณคดีไทย ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก แต่ผู้วิจัยได้เลือก
 ศึกษาเฉพาะเล่มที่เห็นว่ามีความน่าสนใจทางขนบธรรมเนียมประเพณีไทยเท่านั้น วรรณคดี
 เหล่านี้มักกล่าวถึงประเพณีต่าง ๆ ในสมัยที่ผู้ประพันธ์มีชีวิตอยู่ วรรณคดีบางเรื่อง เช่น
 รามเกียรติ์ และอิเหนา ถึงจะได้เค้าโครงเรื่องมาจากต่างประเทศแต่ผู้ประพันธ์เป็นคนไทย

¹Melvil Dewey, Dewey Decimal Classification and Relative Index (18th ed.; New York: Forest Press, Inc., 1971), II, pp. 390-98.

จึงได้พรรณนาถึงชีวิตและความเป็นอยู่ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีของคนไทยไว้ทั้งสิ้น¹ แต่โดยหลักการทางสังคมศาสตร์แล้ว ประเพณีต่าง ๆ ที่มีกล่าวไว้ในหนังสือวรรณคดีนั้น นักสังคมศาสตร์ไม่ถือว่าเป็นเอกสารหลัก เพราะวรรณคดีมุ่งความไพเราะทางภาษามากกว่า หมวดยุคสุดท้าย เป็นสิ่งพิมพ์ด้านประวัติศาสตร์ไทย สิ่งพิมพ์ด้านนี้เป็นหลักฐานพอที่จะศึกษาค้นขนบธรรมเนียมประเพณีได้ และผู้วิจัยได้เลือกศึกษาเฉพาะจากสิ่งพิมพ์ที่ตีพิมพ์จาก ศิลาดารุณี หนังสือโบราณ หรือจากสุพรรณภูมิ หิรัญบัฏ จากพระราชพงศาวดาร จกหมายเหตุ หรือการแปลมาจากบันทึกรายงานของชาวยุโรปที่เดินทางเข้ามายังประเทศนี้ในอดีต หนังสือเก่าที่เขียนไว้เป็นภาษาอื่นแล้วแปลเป็นภาษาไทย เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ส่วนสิ่งพิมพ์ คำนานาน ส่วนใหญ่เป็นตำนานพื้นเมืองเกี่ยวกับศาสนา

สิ่งพิมพ์ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีไทย

ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย เป็นแบบแผนของพฤติกรรมที่ชนชาวไทยได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งถือว่าเป็นแบบแผนเหล่านั้นเป็นสิ่งที่นำความพอใจ และความเป็นระเบียบมาสู่สังคมไทย จึงได้ยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ขนบธรรมเนียมประเพณีไทยตามที่ได้แบ่งไว้ในบทที่ 2 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ มีดังนี้

1. ขอบห้าม (Tabu)
2. จารีตประเพณี (Mores)
3. ขนบประเพณีหรือสถาบัน (Institution)
4. ธรรมเนียมประเพณีหรือวิถีประชาชน (Folkways)
5. ประเพณีสืบต่อ (Tradition)
6. ประเพณีนิยม (Convention)
7. สมัยนิยม (Fashion)

¹ เอื้อ บุษปเกศ หงสกุล, เล่าเรื่องอิเหนา (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2506),

ชนมธรรมนิยมประเพณีไทย เป็นระเบียบแบบแผนที่บุคคลในสังคมไทยได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่ยังนับถือวัฒนธรรมดั้งเดิม ตัวอย่างเช่น การนับถือผีสงเคราะห์ ความเชื่อในเรื่องภูติผีปีศาจที่สถิตอยู่ตามต้นไม้ป่าเขา เมื่อเกิดเหตุเภทภัยขึ้นกับตัวก็เข้าใจว่าเป็นการกระทำของผี จึงต้องทำพิธีบวงสรวงเช่นไหว้ให้เป็นพี่พ้อใจแก่ผี ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องแม่ชื้อซึ่งเป็นผีประจำอยู่ตามสวนต่าง ๆ ของร่างกาย เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็เชื่อว่าแม่ชื้อไม่พอใจต้องทำขวัญจัดเครื่องบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น เหล่านี้เป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ เมื่อคนไทยยอมรับนับถือพุทธศาสนาแล้วนั้น ความเชื่อดั้งเดิมก็มีไต่หิ้งไป แต่ได้นำมาประสมกลมกลืนกันเข้ากับลัทธิพุทธศาสนา. ในการประกอบพิธีต่าง ๆ จะเห็นได้ว่ามีทั้งพิธีทางไสยศาสตร์และพุทธศาสนาปนกันไป

สังคมไทยสมัยก่อนมีความเชื่อถือโชคลาง เชื่อภูติผีปีศาจตั้งกว้างแล้ว ความเชื่อเหล่านี้เป็นความเชื่อแรกเริ่มของมนุษย์ การปฏิบัติสิ่งใดที่ทำให้มีไม่พอใจทั้งในตัวบุคคลและสังคมแล้ว การปฏิบัติในสิ่งนั้นจะต้องงดเว้นหรือ "ห้าม" กระทำ เมื่อทำไปแล้วอาจทำให้มีโทษอาจทำอันตรายแก่ส่วนรวมได้ ข้อห้ามในสังคมไทยมีมากอย่าง เริ่มแต่การตั้งครมภ์ การลอด การอยู่ไฟ การแต่งงาน งานศพ เป็นต้น เช่น หญิงมีครรภ์ห้ามฆ่าสัตว์ กล่าวเท็จ การห้ามตัดผมหรือแต่งงานในวันพุธ ห้ามเผาศพในวันศุกร์ เวลานอนห้ามหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก ห้ามปลุกเรื่อนในที่ลุ่ม เหล่านี้ล้วนเป็นข้อห้าม หรือ "อย่ากระทำ" ข้อห้ามทางศาสนาบางอย่างกลายเป็นจารีตประเพณีไป เช่น การห้ามฆ่าสัตว์บางประเภท การห้ามขามนุษย์ เป็นต้น ข้อห้ามจึงปรากฏทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและข้อห้ามที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรตามที่ได้อธิบายมาแล้ว

เมื่อสังคมไทยรวมกลุ่มกันกว้างขวางขึ้น ข้อห้ามต่าง ๆ ใดก็กลายเป็นจารีตประเพณีอันเป็นข้อบังคับเพื่อความระเบียบเรียบร้อยในสังคม จารีตประเพณีเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทุกคนต้องปฏิบัติ หากใครละเมิดถือว่าผิดอย่างร้ายแรง สังคมจะต้องลงโทษ จารีตเหล่านี้ต่อมากลายเป็นกฎหมายในสังคมนั้น บุคคลในสังคมไทยแต่ก่อนแบ่งเป็นระบบชนชั้น พวกปกครองบ้านเมืองและขุนนางข้าราชการ พวกสามัญชน และพวกทาส ซึ่งมียุคราบวรรคาคคีโดยการกำหนดศักดิ์นา เหล่านี้ล้วนเป็นจารีตประเพณีทั้งสิ้น

ชนประเพณีหรือสถาบันในสังคมไทย ประกอบด้วยสิ่งที่เกี่ยวเนื่องด้วยครอบครัว
 เกี่ยวเนื่องทางศาสนาและงานรื่นเริง เกี่ยวเนื่องทางการศึกษา ครอบครัวเป็นหน่วยหนึ่ง
 ของสังคม บุคคลในแต่ละครอบครัวย่อมเกี่ยวเนื่องกับการตั้งครุฑ การรดกอนุกรม การโกน
 จุก การแต่งงาน เป็นต้น ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับสังคม คือ ปฏิบัติการเหล่านี้ในแต่ละครอบครัว
 ย่อมเหมือนกัน เมื่อคลอดบุตรมาราคาทองอยู่ไฟ เมื่อจะแต่งงานต้องมีพิธีสู่ขอและการแห่
 ขันหมากตามฐานะของบุคคล เหล่านี้ล้วนปฏิบัติเหมือนกันในสังคมไทยซึ่งได้ถ่ายทอดกันมาแต่
 โบราณ ประเพณีบางอย่างบุคคลในสังคมใดกระทำกิจกรรมร่วมกันเป็นส่วนรวม เช่น การ
 ทำบุญเนื่องในวันสำคัญทางพุทธศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา
 วันออกพรรษา เป็นต้น งานสนุกสนานรื่นเริงและการทำบุญประกอบกันไป เช่น งานบุญบั้งไฟ
 งานก่อบพระเจดีย์ทราย งานลอยกระทง งานตรุษสารท เป็นต้น ในทางการศึกษาเล่าเรียน
 สมัยก่อน กุลบุตรต้องบวชเรียนในวัดชั่วระยะหนึ่งแล้วจึงออกมาประกอบอาชีพ หากจะรับ
 ราชการต้องไปฝึกหัดข้าราชการกับขุนนาง ส่วนกุลสตรีก็ฝึกหัดเย็บปักถักร้อยเรียนจากมารดา
 หรือนำไปฝากไว้ในตำหนักในวัง เป็นต้น

ประเพณีของชนชาวไทยในบางกรณีเมื่อได้ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาเป็นเวลานานและไม่มี
 ข้อกำหนดกฎเกณฑ์แน่นอน ไม่ถึงกับเป็นผิดร้ายแรงดังเช่นจารีตประเพณี เมื่อบุคคลในสังคม
 มิได้ปฏิบัติตาม หากแต่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามความนิยมหรือสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างการสร้าง
 บ้านเรือนของคนไทยทางภาคกลางแต่เดิมนิยมสร้างกันเป็นเรือนยกพื้นชั้นเดียว และธอมอยู่
 ตามริมแม่น้ำลำคลองหนองบึง การคลอดบุตรเมื่อเด็กอายุได้ 3 วันเพียงแต่โกนผมไฟหรือ
 ไม่โกนหรือจะสมโภชก็ได้ไม่ถือว่าผิด เหล่านี้เป็นธรรมเนียมประเพณีหรือวิถีประชาชน

ชนธรรมเนียมประเพณีที่ได้ปฏิบัติอยู่นั้น ย่อมสืบต่อกันมาเป็นประเพณีสืบต่อ
 เช่น กฎหมาย ครอบครัว ศาสนา ศิลป วรรณคดี ภาษา เป็นต้น ย่อมสืบต่อกันมา
 กันมา ดังจะเห็นได้จากประเพณีของสังคมไทยมีกฎหมายต่าง ๆ ตกทอดมาแต่สมัยกรุงสุโขทัย
 และกรุงศรีอยุธยา เช่น กฎหมายลักษณะโจร ลักษณะทาส ลักษณะมรดก กฎหมายพระสงฆ์
 เป็นต้น การสืบต่อทางศาสนามีการทำบุญในวันสำคัญทางพุทธศาสนา การสร้างพระพุทธรูป
 สร้างและปฏิสังขรณ์วัด ประเพณีบางอย่างไม่สามารถจะสืบต่อไปอีกได้จำต้องเสื่อมไปหรือ
 สูญไป เมื่อสังคมเห็นว่าไม่มีประโยชน์ ประเพณีดังกล่าว เช่น พระราชพิธีชานยเทาะห์

พระราชพิธีจองเปรียง พระราชพิธีคเชนทร์คู่สวนาน พระราชพิธีอัญญาพินาศ พระราชพิธีพืชมงคล เป็นต้น

ประเพณีอีกประการหนึ่งคือ ประเพณีนิยม ซึ่งเป็นประเพณีที่นิยมปฏิบัติกันมาจนเป็นธรรมเนียม ประเพณีนิยมในสังคมแรกเริ่มถือว่าเป็นข้อห้าม ใครจะละเมิดมิได้ แต่ในสังคมที่เจริญแล้วมิได้ยึดถือมากนัก ใครไม่ปฏิบัติก็ไม่ถือว่าเป็นผิด เพียงแต่เป็นการปฏิบัติที่ฝืนสังคมนั้นเท่านั้น ตัวอย่าง ผู้ชายไทยสมัยก่อนนิยมไว้ทรงผมมหาดไทย ความนิยมกินหมากเริ่มแต่หนุ่มสาว การแสดงกิริยามารยาท การขอขมาเมื่อทำผิด การบอกลาเมื่อเดินทางไกล การรดน้ำคำหัวให้ผู้ใหญ่ที่เคารพ การสร้างศาลพระภูมิ เหล่านี้เป็นสิ่งที่นิยมทำกันจนเป็นประเพณี

ยังมีการประพฤติดปฏิบัติกันเป็นคราว ๆ เป็นสมัย เพียงระยะสั้น ๆ เรียกว่า สมัยนิยม ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกขุนนางเจ้านายนิยมเล่นเครื่องโต๊ะบูชาถึงขั้นประกวดกัน¹ คนหนุ่มในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่นิยมแต่งงาน ใครแต่งงานในสมัยนั้นถือว่าเป็นคนไม่ทันสมัย แต่ชอบเที่ยวสนุกสนานกับหญิงแพศยาซึ่งถือเป็นของโก้เก๋ตามแบบอย่างชาวยุโรปประพฤติดกัน² อันแสดงให้เห็นถึงการรับเอาวัฒนธรรมจากยุโรปมาใช้ การนิยมตามสมัยที่เห็นได้ชัดอีกประการหนึ่งคือการแต่งกาย มักนิยมกันเป็นสมัย ๆ ไป ทั้งชนิดของผ้าและรูปแบบ สมัยนิยมมักเริ่มจากชนชั้นสูงก่อนแล้วจึงขยายไปสู่ชนชั้นกลาง การนิยมตามสมัยมักคงอยู่ไม่นานก็ล้าสมัยหรือหมดความ

¹ สมเด็จพระยาตราชูภานุภาพ, ตำนานเครื่องโต๊ะบูชาตอนที่ 2 ว่าด้วยลักษณะการเล่นเครื่องโต๊ะบูชา (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468) [พิมพ์ในงานพระสมพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ ครบปัญญาสมวาร 27 กันยายน 2468], หน้า 1.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, กฎมนเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการในพระราชสำนัก (พระนคร: โรงพิมพ์มหาดไทย, 2503) [พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสรรพสารกิจ (เกล้า คชนันท์) 16 พฤศจิกายน 2503], หน้า 2.

นิยมไป หากการนิยมนั้นคงอยู่ได้เป็นเวลานานและชนส่วนใหญ่ยอมรับยอมกลายเป็นธรรมเนียมประเพณีไปในที่สุด

ตามที่ผู้วิจัยได้สำรวจสิ่งพิมพ์ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ได้เริ่มจัดพิมพ์ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยคณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ได้รวบรวมขนบธรรมเนียมประเพณีของเก่าที่เขียนไว้เป็นสมุดไทยบ้าง จารึกบ้าง แล้วนำมาจัดพิมพ์เผยแพร่สู่ประชาชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องพระราชพิธีต่าง ๆ นอกจากนี้ยังได้เกณฑ์ท่านผู้รู้ช่วยกันเขียนขนบธรรมเนียมประเพณีเก่าที่เคยพบเห็นมา หรือเป็นธรรมเนียมในท้องถิ่นของตน แล้วนำมาลงในหนังสือพิมพ์วชิรญาณวิเศษ นอกเหนือจากที่มีปรากฏในหนังสือราชกิจจานุเบกษา สิ่งพิมพ์พระบรมวงศานุวงศ์บางองค์ได้ทรงนิพนธ์ไว้ เช่น หนังสือ Court ขาวราชการ หนังสือที่จัดพิมพ์เนื่องในบางโอกาส เช่น งานวันครบรอบอายุ งานวันเกิด งานพระราชพิธี งานศพ นอกจากนี้เป็นการจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อเห็นว่าหนังสือนั้นหายาก เกรงจะสูญหายไปและเพื่อรักษาของเก่าไว้จึงได้จัดพิมพ์ขึ้นมา สิ่งพิมพ์เหล่านี้ล้วนมีคุณค่าต่อการศึกษาถึงขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ตลอดจนความเป็นอยู่ของคนไทยทั้งในแง่ของสังคม วิทยาและมานุษยวิทยาได้อย่างดียิ่ง

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กฎหมายตราสามดวง. 5 เล่ม องค์การฯ ของครูสมภ, 2505.

หนังสือกฎหมายตราสามดวงฉบับนี้ ได้พิมพ์ตามต้นฉบับหลวงตราสามดวง ซึ่ง
ซึ่งเป็นประมวลกฎหมายแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2347 หนังสือกฎหมายฉบับนี้ได้จัด
พิมพ์หลายครั้ง ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 เป็นลำดับมา แต่ฉบับที่แพร่หลายมากคือ
ฉบับของหมอมรดกเลย ซึ่งเรียกกันว่า กฎหมายเกา 2 เล่ม และฉบับของกรมหลวง
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์ การพิมพ์ทั้งสองฉบับดังกล่าวมิได้ดำเนินการตามแบบฉบับหลวง คือ
ได้เปลี่ยนแปลงข้อความแก้ไขอักษรวิธี หรือตัดทอนตัวบทที่เห็นว่าเลิกใช้ไปแล้วเสีย
บ้าง ต่อมาเมื่อทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองได้เปิดสอนวิชานิติศาสตร์
ถึงระดับมหาบัณฑิต ทางมหาวิทยาลัยจึงได้มอบหน้าที่ให้ ดร.โรเบิร์ต แลงกัต
(Robert Langat) อาจารย์ผู้สอนวิชาประวัติศาสตร์กฎหมายไทยเป็นผู้จัดพิมพ์
ทางผู้จัดพิมพ์จึงได้นำต้นฉบับหลวงที่ได้ชำระแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 มาพิมพ์ โดยพยายาม
รักษาตามต้นฉบับให้มากที่สุด และอาศัยฉบับพิมพ์ของนายโหมค อมาตยกุล และฉบับ
ของหมอมรดกเลยไว้สอยทาน ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้พยายามเรียงลำดับกฎหมายตรา
สามดวงเพื่อสะดวกในการค้นหา โดยได้จัดพิมพ์เป็น 3 เล่ม

กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 1 ... 327 หน้า

เล่มนี้เกี่ยวกับเรื่องประกาศพระราชปราชญ์ พระธรรมศาสตร์ หลักอินทภาษ
กฎหมายเทียบบาล พระธรรมบุญ พระอัยการพรมศักดิ์ พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน
พระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง นามอาลักษณ์ผู้ชูป และสถานที่เก็บต้นฉบับ
ตารางเทียบเลขมาตราระหว่างฉบับที่พิมพ์ครั้งนี้กับฉบับพิมพ์ของกรมหลวงราชบุรี
ดิเรกฤทธิ์

สาระสังเขป

กล่าวถึงสาเหตุของการชำระกฎหมายฉบับนี้ เพราะรัชกาลที่ 1 ทรงเห็นว่า
กฎหมายเดิมพันเฉื่อไป จึงโปรดให้ประชุมแต่งตั้งกรรมการขึ้นชำระทำเป็นสามฉบับ
มีตราราชสีห์ คชสีห์ และบัวแก้วเป็นสำคัญ ว่าควยกฎหมายพระธรรมศาสตร์ กล่าว
ถึงความเป็นมาของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ผู้พิพากษาระลากรต้องตั้งอยู่ในความ

ยุติธรรมรอบคอบ พิจารณาความรวดเร็วและอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง หลักอินทภาษ
คือคำสั่งสอนของพระอินทร์แกผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษาที่ดี กฎมนเทียรบาลว่าด้วยเมือง
ที่จะถวายดอกไม้เงินทอง พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยลูกหลวง หลานหลวงกินเมือง
ตามลำดับชั้นและยศ ตามศักดิ์นา พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยทหารและพลเรือนเกี่ยว
กับข้อพึงปฏิบัติและละเว้นและมีบทกำหนดโทษไว้ กล่าวถึงพระราชพิธี 12 เดือน
เริ่มแต่เดือน 5 พระราชพิธีเผด็จศึก ลดแฉัตรเดือน 6 พระราชพิธีจรดพระนังคัล
แรกนา เดือน 7 พระราชพิธีทูลนำกลางพระบาท เดือน 8 เช้าพรรษา เดือน 9
พระราชพิธีตุลาการ เดือน 10 พระราชพิธีภัทรบท พระราชพิธีสารท พระราช
พิธีทอดเชือกคามเชือกและพระราชพิธีพระพิพัฒน์สัตยา เดือน 11 พระราชพิธี
อาศัวยุช เดือน 12 พระราชพิธีจองเปรียง ลดชุดลอยโคมลงน้ำ เดือนอายุ
พระราชพิธีไล่วัว พระราชพิธีตรียัมพวาย เดือนนี้ พระราชพิธีชานยเทาะห์เฒ่า
ขาว เดือน 4 พระราชพิธีสัมพันธินท์ นอกจากนี้มีพระราชพิธีอินทภิเษก
พระธรรมัญญาว่าด้วยความแวงและอาญา ตลอดจนการปกครองหัวเมือง การแก้ไข
ส่วยสาอากรของเจ้าพนักงาน พระอัยการกรมศักดิ์ว่าด้วยบทลงโทษของผู้กระทำผิด
พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนว่าด้วยการกำหนดที่นานามบรรดาศักดิ์และยศ พระ
ราชวงศ์และข้าราชการทุกลำดับชั้น พระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง มีการ
กำหนดที่นาตามลำดับยศและบรรดาศักดิ์

กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 2 ... 3๘๓ หน้า

เล่มนี้มีเรื่องพระอัยการบานแผนก พระอัยการลักษณะรับฟ้อง พระอัยการ
ลักษณะพยาน การพิสูจน์ค่าน้ำ ดุษฎีเพลิง พระอัยการลักษณะตระลาการ พระอัยการ
ลักษณะอุทธรณ์ พระอัยการลักษณะฉ้อฉล และพระอัยการทาส

สาระสังเขป

ว่าด้วยการลักพาตัวคนลูกเมียท่านไป และการพิจารณาคดีมีทั้งหมด 35 มาตรา
พระอัยการลักษณะมรดกกว่าด้วยการแบ่งทรัพย์สินมรดกของผู้ตายให้แก่บุคคลที่พึงได้

และไม่ป็นให้แก่บุคคลที่ไม่สมควรได้ รวมทั้งการทำพิธีกรรม พระอัยการลักษณะ
 กุหนียัมสินระหว่างญาติหรือนายเงิน การทำสารกรมทัณฑ์ การคึดคอกเบี้ย พระ
 อัยการเบ็ดเสร็จ ว่าด้วยกำรปรับใหม่แก่ผู้ละเมิดปล่อยวัวควายทำควมเสียหายแก่
 ไรนาของผู้อื่น การลักข่วในนาในยุ้ง การลักนำเขานา การแสดงกรรมสิทธิ์ที่นา
 การเขานา การฝากทรัพย์ ว่าด้วยเวทมนต์คาถาทำให้อื่นได้รับความเสียหาย
 การไชยาเบือเมาให้อื่นกิน พระอัยการลักษณะวิวาทตีค้ำกัน ลักษณะของความและ
 การลงโทษตามโทษานุโทษ การทำร้ายร่างกาย พระอัยการลักษณะโจรว่าด้วย
 ประเภทของโจรและการแสดงอาการเป็นโจร โทษชั้นอุกฤษ ชั้นมหันตโทษ ชั้น
 มัชฌิมโทษและชั้นลหุโทษ

กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 4 ... 354 หน้า

เล่มนี้มี 7 เรื่องคือ พระอัยการอาชญาหลวง พระอัยการอาชญาราษฎร พระ
 อัยการกบฏศึก กฎพระสงฆ์ พระราชบัญญัติ และพระราชกำหนดเกา

สาระสังเขป

ว่าด้วยผู้ต้องอาชกรรมโทษในพระราชอาชญาหลวงอันเป็นช้อละเมิดพระบรมราช
 โองการ พระราชบัญญัติและพระเสาวนีย์ มีบทความผิดและบทกำหนดโทษสถาน
 ต่าง ๆ พระอัยการอาชญาราษฎรว่าด้วยกำรชมเหงวิวาทแก่กันมี 20 มาตรา
 พระอัยการกบฏศึก ว่าด้วยลักษณะของโทษและบทลงโทษตามโทษานุโทษ ทั้งฝ่าย
 ทหารและพลเรือน กฎพระสงฆ์ว่าด้วยสาเหตุที่ออกกฎนี้ออกมาใช้บังคับแก่พระสงฆ์
 ท้าวราชอาณาจักร เกี่ยวกับการเทศน์ การตั้งสมณศักดิ์ การบวชเรียนของกุลบุตร
 ตลอดจนขอมหาและขอพึงปฏิบัติอื่น ๆ ที่สำคัญ กฎ 36 ข้อเป็นความทั่ว ๆ ไป
 พระราชบัญญัติว่าด้วยหญิงเมื่อฝ่ายชายไปราชการต่างเมือง และมีพระราชบัญญัติ
 อื่น ๆ อีก พระราชกำหนดเกามี 13 ข้อ

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 ... 372 หน้า

สาระสังเขป

ว่าด้วยพระราชกำหนดเกาขอที่ 15 ถึงขอที่ 45 เกี่ยวกับการปกครองหัวเมือง
ห้ามเข้ารีตศาสนาอื่น การถอนน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เจาหนักมศพ การแต่งตัวเด็กควย
ของมีค่า...

กฎหมายไทย เล่ม (ก - ข) ฌตริย - ข้าราชการ. สวัสดิการข้าราชการสำนักงาน
คณะกรรมการกฤษฎีกา, 2516. 56A หน้า

หนังสือชุดกฎหมายไทยซึ่งข้าราชการในสำนักคณะกรรมการกฤษฎีกาได้ร่วมกัน
จัดทำขึ้นนี้ เพื่อรวบรวมกฎหมายไทยที่ได้มาตรฐานครบถ้วนสมบูรณ์ สะดวกแก่การ
ค้นหาและเป็นประโยชน์แก่ผู้ใช้ ไม่ว่ายุคนั้นจะเป็นนักกฎหมายหรือบุคคลทั่วไป กฎหมาย
ไทยชุดนี้ได้รวบรวมกฎหมายต่าง ๆ ที่ยังไม่โดยยกเลิก ตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบันที่มีสาระ
ประโยชน์ต่อประชาชน ส่วนใดที่ไม่มีสาระเกี่ยวข้องก็จะทำสาระสังเขปไว้ ขณะ
นี้ได้จัดพิมพ์ไปแล้ว 4 เล่ม คือ เล่ม (ก - ข) ฌตริย - ข้าราชการ เล่ม (ข)
ข้าราชการ (ตอ) เล่ม (ข - ค) ขาว - เครื่องแบบ เล่ม (ก) ภาณี - อาก
ท้ายเล่มมีครรชน มีหัวข้อเรื่องประกอบ ในการทำสาระสังเขปนี้ ผู้วิจัยได้เลือก
เฉพาะหมวดคำว่า ฌตริยซึ่งมีเรื่องกฎหมายเกี่ยวกับ พระราชกฤษฎีกา ประกาศและ
พระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้อง เรื่องเหล่านี้มีประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาและ
บางเรื่องได้จัดพิมพ์เป็นเล่มแล้ว

สาระสังเขป

กฎหมายเกี่ยวกับว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ตามโบราณราชประเพณี พระเจ้าแผ่นดิน
กรุงสยามยอมทรงมีพระบรมเชษฐาภาพและทรงมีสิทธิอำนาจที่จะทรงเลือกพระบรม
ราชวงศ์ ทั้งเป็นรัชทายาทเพื่อสืบราชสมบัติต่อไป แต่อดีตสมัยหรืออนาคตก็เป็นได้

ที่มีใครทรงเลือกหรือแต่งตั้งผู้ใดที่จะสืบราชสันตติวงศ์ ซึ่งทำให้เกิดความยุ่งยาก และมีการแย่งราชสมบัติ หรือชาติภยันอกคิปกษัตริย์ราชตระกูล และเพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง จึงได้โปรดให้ตรากฎมณเฑียรบาลขึ้นเป็นราชพิธีกรรมหมวดแรกว่าด้วยนามที่ใช้ในกฎมณเฑียรบาลนี้ หมวดที่สองว่าด้วยพระราชทายาทคือองค์ผู้พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งเพื่อสืบราชสันตติวงศ์ต่อไป สมเด็จพระพุทธเจ้าคือพระราชทายาทที่พระเจ้าแผ่นดินสถาปนาขึ้นเป็นตำแหน่งสมเด็จพระพุทธเจ้า นอกเหนือพระพุทธรูปเจ้า คือ พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสี นอกจากนี้มีคำว่า สมเด็จพระอัครมเหสี สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระมเหสีรอง พระเจ้าลูกเธอ หมวดที่สามว่าด้วยการสมมตและการถอนพระราชทายาท พระเจ้าแผ่นดินทรงไว้ซึ่งอำนาจนี้ หมวดที่สี่ว่าด้วยลำดับชั้นผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์ หากพระเจ้าแผ่นดินยังมีใครทรงตั้งใครเป็นรัชทายาท ให้เป็นหน้าที่ของเสนาบดีเชิญผู้ที่เหมาะสมขึ้นครองราชย์ โดยเลือกผู้สืบสันตติวงศ์สายตรงก่อนเสมอ แล้วจึงเลือกผู้ใดใกล้ชิดมากน้อยตามลำดับชั้น หมวดที่ห้าว่าด้วยผู้ที่ต้องยกเว้นจากการสืบราชสันตติวงศ์ หมวดที่หก ว่าด้วยเวลาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์คือยังไม่ครบ 20 พรรษา ต้องมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ หมวดที่เจ็ดว่าด้วยการแกกฎมณเฑียรบาลนี้ และหมวดสุดท้ายว่าด้วยผู้มีหน้าที่รักษากฎมณเฑียรบาลนี้คือเป็นหน้าที่ของเสนาบดีกระทรวงวัง

เรื่องประกาศสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร โดยราชบัณฑิตมีมาในแผ่นดิน เมื่อพระราชโอรสซึ่งจะทรงรับรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ มีพระชนมอันควรแล้ว ย่อมโปรดให้เฉลิมพระอิสริยยศในตำแหน่งสมเด็จพระพุทธเจ้ามกุฎราชกุมาร ซึ่งบุคคลทั่วไปทราบดีแล้วว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ทรงอยู่ในฐานะนี้ เพื่อให้เป็นไปตามธรรมเนียมและชาติยราชประเพณี จึงโปรดให้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เมื่อ พ.ศ. 2515.

กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการเสกสมรสแห่งเจ้านายในพระองค์ คราขึ้นในรัชกาลที่ 6 ภา เจ้านายตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป จะเสกสมรสกับผู้ใดต้องขอพระบรม-

ราชานุญาตก่อน และมีแก้ไขเพิ่มเติมในรัชกาลที่ 7 ว่า เจ้าหญิงองค์ใดจะสมรสกับ
ผู้นับถือศาสนาอื่นหรือชาวต่างชาติ ให้ถวายบังคมลาออกจากฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ก่อน
หากไม่ปฏิบัติตามให้ถอดเสียจากฐานันดรศักดิ์นั้น

เรื่องประกาศเปลี่ยนธรรมเนียมใหม่ในรัชกาลที่ 5 จากการหมอบคลานเวลา
เข้าเฝ้าเป็นยืนและเดินแทน ตามแบบอารยประเทศ จึงโปรดให้ตราพระราช
บัญญัติขึ้นไว้ พระราชกฤษฎีกาวาดวยพระราชวงศ์และผู้มีบรรดาศักดิ์ทำลายชีพตน
เอง เป็นสิ่งไม่ควรประพฤติซึ่งผิดทั้งทางโลกและทางธรรม ผู้กระทำจึงไม่ควรจะ
ได้รับเครื่องประดับเกียรติยศพระราชทานเป็นอันขาด พระราชกฤษฎีกาวาดวย
การไว้ทุกข์ในพระราชสำนัก เพื่อให้พระราชสำนักได้ปฏิบัติกัน พระราชกฤษฎีกา
วาดวยพิธีโหรฐานในพระราชสำนัก ประกาศห้ามคนแต่งตัวไม่สมควรมิให้เข้าไปใน
พระราชวัง พระราชบัญญัติวาดวยสมุหมนตรี ร.ศ. 129 พระราชบัญญัติราชองค-
กรักษ์ พ.ศ. 2480 และเรื่องสุดท้ายเกี่ยวกับกฎหมายการจัดทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์

คาถาดวงนำอิศรทิศและคำแปลที่ราชบัณฑิตใช้ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก. โรงพิมพ์

โสภณพิพรรฒธนากร, 2468. 35 หน้า

หนังสือเล่มนี้ มหาเสวก เจ้าพระยาธรรมราชาภิรมย์คดี เสนาบดีกระทรวงวัง
ได้มอบหมายให้มหาเสวกโท พระยาเมธาธิบดี รวบรวมพิมพ์เพื่อรักษาต้นฉบับมิให้
สูญไป พระยาเมธาธิบดีได้ให้เสวกเอก พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตร เจ้ากรมราช
บัณฑิตเป็นผู้แปลและตรวจทาน พิมพ์ไว้รวมทั้งสิ้น 25 ฉบับ เมื่อ พ.ศ. 2468

สาระสังเขป

คาถาดวงนำอิศรทิศวันออกเริ่มด้วยคำบาลีมีคำแปลว่า ผู้กล่าวขอพระบรมราชา
อนุญาตที่จะถวายชัยมงคลในโอกาสที่พระเจ้าแผ่นดินขึ้นครองราชย์ เมื่อพระองค์
ประทับบนราชบัลลังก์ ดินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ประเทศและสัตว์ทั้งหลายทาง
ทิศนั้นที่อาศัยอยู่ขอพระองค์ทรงแผ่ความปกครองไปถึง และขอถวายพระพรให้มี

พระชนม์มียมนานให้ เทวคาประจำทิศช่วยรักษาแล้วถวายน้ำเสกด้วยคาถาบาลี มี
พระราชดำรัสตอบทิศตะวันออก แล้วรับพระบรมราชโองการเป็นเสร็จไปทิศหนึ่ง
จากนั้นต่อไปเป็นการถวายน้ำทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศใต้ ทิศตะวันตกเฉียงใต้
ทิศตะวันตก ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็น
ลำดับเหมือนกับทิศแรกกล่าว

คำสวดขวัญต่าง ๆ ของเก่าส่วนวนภาคอีสาน. ชมบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2506. 80 หน้า

หนังสือเล่มนี้ พระครูพิสิฐวิริยคุณ แห่งวัดอัมพวัน กรุงเทพมหานคร ได้จัดพิมพ์
เป็นวิทยาทานเมื่อ พ.ศ. 2506 จากค่านำฉบับพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2479
ว่า ศ. กาญจนศิริ เปรียญ ไครรวบรวมจากต้นฉบับของเก่า แต่ไม่ทราบผู้แต่ง ได้
จัดพิมพ์จำหน่ายที่จังหวัดร้อยเอ็ด มีคำสวดขวัญต่าง ๆ 13 บท คำสวดขวัญกอง
2 บท คำควคขาว 2 บท และคำผูกแขน 5 บท บทสวดขวัญเหล่านี้ชาวอีสานยัง
ใช้อยู่ในปัจจุบัน สำหรับฉบับพิมพ์ครั้งนี้ ทางวัดโคกไผ่ทานนุสรุตรวบรวมแล้ว

สาระสังเขป

บทสวดขวัญหลวง เป็นบทสวดแบบยาวครบบริบูรณ์กล่าวถึงการบูชาพระรัตนตรัย
และเทวคา การเชิญขวัญซึ่งประกอบด้วยธาตุดิน 20 ธาตุน้ำ 12 และการเชิญ
เทวดานพเคราะห์ การตกแต่งเครื่องบูชาประกอบด้วยกระทง 9 หองและของ
อื่น ๆ คำสวดขวัญบรรพชิต คำสวดขวัญคฤหัสถ์ คำสวดขวัญนาค คำสวดขวัญเรือน
หรือขวัญเสา คำสวดขวัญช่าง คำสวดขวัญควาย คำสวดขวัญขาว คำสวดขวัญมอน
หรือตัวไหม คำสวดขวัญคนป่วย คำสวดขวัญกองมี 2 แบบ คำควคขาวมี 2 แบบ
เช่นกัน คำผูกค้ายข้อมือมี 5 แบบ นอกจากนี้ยังมีคำอาราธนาศีล พระปริตร
อาราธนาธรรม คำถวายสังฆทาน กรฐิน ฌาป้า คำถวายขาวพระพุทธรูป และ
คำอ้อลาขาวพระพุทธรูป

จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาจักรีบรมราชูปถัมภ์

เกล้าเจ้าอยู่หัว. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. ภาวประกอบ, 204 หน้า

งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดเมื่อ พ.ศ. 2453 ส่วนงานพระบรมราชาภิเษกสมโภชจัดเมื่อ พ.ศ. 2454 ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทางหอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวมพิมพ์เพื่อพระราชทานในงานเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อปี พ.ศ. 2466 สมัยรัชกาลที่ 6 ได้จัดงานนี้เป็น 2 งาน คือ ตามราชประเพณีโบราณ จะต้องทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกก่อนจึงจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินโดยสมบูรณ์ ดังนั้นงานแรกในรัชกาลนี้คือจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรตามราชประเพณีโบราณ หลังจากงานพระบรมศพรัชกาลที่ 5 แล้ว จึงโปรดฯ ให้จัดงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช

สาระสังเขป

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เฉลิมพระราชมณเฑียร เมื่อปีจอ พ.ศ. 2453 มีจารึกพระสุพรรณบัฏ จักพิชิตหัวคพระศรีรัตนศาสดาราม มีบายศรีและเลี้ยงพระ เมื่อใดฤกษ์ทำการจารึกพระสุพรรณบัฏ จารึกดวงพระชนมพรรษาและแกะพระราชลัญจกรเสร็จแล้วแห่ไปประดิษฐานในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรนี้ เจ้าพนักงานไต่จัดการพระราชพิธี ณ พระมหามณเฑียรคือพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งไพศาลทักษิณ และพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ซึ่งได้เคยใช้เป็นที่จัดงานมาแต่เดิม ว่าด้วยพระราชพิธีทางสงฆ์ การบูชาเทวดา ตามพระที่นั่งและสถานที่ต่าง ๆ 16 แห่ง เสด็จพระราชดำเนินไปทรงพระกระยาसनเสร็จแล้วเสด็จขึ้นพระที่นั่งภัทรบิฐ โดยมีขบวนแห่เสด็จ พนักงานเชิญพระเครื่องพราหมณ์เป็นผู้ถวายตามลำดับ รวม 27 รายการ เวลาบ่ายเสด็จออกทองพระโรงฝ่ายหน้าและฝ่ายใน กล่าวถวายชัยมงคล แล้วคำรัสทอม จากนั้นเสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เฉลิมพระราชมณเฑียร เสด็จไปบูชาพระมหามณเฑียรปฏิมากร บูชานูตตต่างประเทศ เช่าถวายชัยมงคล กล่าวถึงทศพิธราชธรรม

จรรยาติกถอันพระเจ้าแผ่นดินพึงทรงบำเพ็ญ ส่วนงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมโภชนั้น เพิ่งจัดขึ้นในรัชกาลที่ 6 เป็นครั้งแรก ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 อย่างคือ การบรมราชาภิเษก การสมโภช และการเลี้ยงลูกขุน ตามโบราณราชประเพณี และเพิ่มการรับแขกเมืองในพิธีสมโภชอีกงานหนึ่ง พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช ใน พ.ศ. 2454 แบ่งงานเป็น 3 ตอน คือ ตอนต้นตั้งพิธีตามหัวเมืองทุกมณฑล ทำ น้ำพุทมนต์อภิเษกในเดือนพฤศจิกายน ตอนกลางทำพิธีพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ต้นเดือนธันวาคม และตอนท้ายเป็นงานสมโภชเลี้ยงลูกขุน กล่าวถึงการรับแขก เมืองต่างประเทศ ตอนปลายมีพิธีพราหมณ์เพื่อบวงสรวงเทวดา ณ พระที่นั่งต่าง ๆ ตอนเย็นพระราชทานเลี้ยงแขกเมือง ว่าด้วยพระราชพิธีสงฆ์ที่พระที่นั่งและที่วัด พระศรีรัตนศาสดาราม รุ่งขึ้นจึงจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษก มีขบวนแห่เสด็จไป สรงพระกระยาसन พราหมณ์ถวายพระเครื่อง เสด็จเลียบพระนครทางสถล- มารคและชลมารค กล่าวถึงคำถวายพระพรของราษฎร ชาวยุโรปและมีพระราช คำวิสาขบ นอกจากนี้มีพิธีทรงเครื่องชัยเฉลิมพล นักเรียนเขาเผ่า เสด็จตรวจ พลสวนสนามของทหารและเสือป่า

จดหมายเหตุเรื่องรับพระยาเศวตกฤษร ข้างเผือกแรกได้ในรัชกาลที่ 2 เมื่อปีวอก พ.ศ.

2355. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470. 38 หน้า

หนังสือเรื่องนี้พิมพ์แจกเนื่องในงานสมโภชพระเศวตคชเคชนคิลก ข้างเผือกแรกได้ในรัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2470 จากคำแนะนำพระนิพนธ์สมเด็จพระยาคลัง ราชานุภาพว่า สังเกตสำนวนของจดหมายเหตุนี้แล้วเข้าใจว่าจะแต่งไว้เป็นคำรา แต่ระยะหลังมาได้สูญหายไป หม่อมอนุวัตรวรพงศ์ไกรกราบทูตสมเด็จพระนริศรา- อนุวัคคิงส์ว่า เคยมีหนังสือตั้งกล่าวเป็นสมุดคำเขียนตัวหรรศาล เดิมเป็นของ สมเด็จพระยาเดชาดิศร แล้วตกมาเป็นของตนและได้ยกให้แก่ราชบัณฑิตยสภา ทางราชบัณฑิตยสภาจึงมอบให้โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากรจัดพิมพ์ขึ้นด้วยเห็นว่า เป็น คำราได้ เป็นหนังสือหายาก และจะได้เห็นถึงความนิยมของคนโบราณต่อการได้อ่าน เผือกว่ามีเพียงใด

สารสังเขป

การกราบทูลเรื่องไคซางเผือกที่เมืองโพธิสัตว์ แล้วไปรดา ไท่ซังเข้ามายัง กรุงเทพมหานคร โดยเกณฑ์ราชการจากเมืองรายทางคอยรับ ให้จัดสร้าง โรงพระราชพิธีชญาชัยบาศขึ้นที่กรุงศรีอยุธยาเมื่อพระยาซางเผือกถึง ได้พระราชทานสิ่งของแก่พระยาซางเผือกกับนายหมกหมม จักพระราชพิธีทอดเชื้อกในตอน บ่าย รุ่งขึ้นจักพระราชพิธีตามเชื้อก จากนั้นแต่เข้าโรงพิธีสมโภช เอาน้ำพระพุทธมนตรศพระยาซางเผือกตั้งบายศรีทอง 5 ชั้น ทำขวัญเวียนเทียน ตอนค่ำมี สวดพระปริตร หลังจากนั้นหนึ่งเดือนจักสมโภช มีการทำขวัญพระยาซางเผือกบายศรีทอง 3 ชั้น บายศรีเงิน 3 ชั้น บายศรีทอง 5 ชั้น และมีการมหรสพต่าง ๆ แล้ว เชิญขึ้นแพแห่ลงมาขึ้นจากแพเข้าชบวนแห่ไปยังโรงสมโภชที่ท้องสนามหลวง ขบวนตามพระยาซางเผือก แล้วไปรดาให้นายหมกหมมกับนายกงควาญซางเผือกให้การไถการไคซางมา

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 2 หมวดราชประเพณีโบราณ. โรงพิมพ์พระจันทร์, 2473. 35 หน้า

หนังสือเล่มนี้ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีพระพันวัสสาอศรุตเจ้าไปรดาให้พิมพ์เป็นนิพนธ์เนื่องในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. 2473.

สารสังเขป

หมวดโบราณคดีว่าด้วยโบราณราชประเพณี เรื่องที่หนึ่ง ประเพณีนำริ้วขบวนตรวจทางเสด็จพระราชดำเนิน เป็นพระราชกำหนดและบทพระอัยการแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ว่าหากพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จทางบก ให้มนำริ้วขบวนตรวจทางไปก่อน แล้วจึงถึงขบวนองครักษ์ ถ้าเสด็จทางเรือ เรือคั้ง เรือกันยาทุกลำเป็นสายตรวจห้ามปรามราษฎร หากละเมิดจะถูกยิง ในคราวสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกรูณ ณ วัดหนึ่งและวัดนางนอง ผู้หนึ่งคนหนึ่งถูกยิงเข้าที่ตาไครองทุกซ์ ต่อมาได้ยกเลิกการยิงเมื่อ พ.ศ. 2400

และอนุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าทางเสด็จพระราชดำเนินได้ เรื่องที่สองเกี่ยวกับ
 ประเพณีลงทรงโสกันต์สมัยรัชกาลที่ 1 มีสวคมนต์ 3 วัน ในวันที่ 4 เข้าโสกันต์
 เสด็จขึ้นเขาไกรลาสครอบครองแห 3 รอบแล้วแหกลับ มีการสมโภชต่ออีก 2 วัน
 วันที่ 7 แหพระเกศาไปลอยน้ำเป็นเสร็จพิธี ครั้นถึงรัชกาลที่ 2 ได้จัดพระราช
 พิธีลงทรงสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ โดยผูกแพท้าวราชวรดิษฐ์
 ทำพิธีเหมือนโสกันต์ โปรดให้จัดเพียงครั้งเดียวเพื่อรักษาราชประเพณีไว้เท่านั้น
 จากนั้นได้จัดงานพระราชพิธีโสกันต์เป็นธรรมดา ในสมัยรัชกาลที่ 3 บ้านเมือง
 กำลังมีศึกจึงได้จัดพระราชพิธีโสกันต์แก่เจ้าฟ้าอย่างสังเขป เรื่องที่สาม เกี่ยวกับ
 ประเพณีพระราชทานเบี้ยหวัดและเงินเดือนแก่พระราชมวงศานุวงศ์ชั้นนวม ประ
 เณย์พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่พวคตต่างประเทศแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ประเพณีเสด็จ
 พระราชทานพระถินพระอารามหลวงกรุงศรีอยุธยา สมัยรัชกาลที่ 1 และที่ 2
 เรื่องสุดท้ายเกี่ยวกับประเพณีพระสงฆ์สามเณยสวดพระปริตร ทำนํ้ามนต์ในพระราชวัง
 ชั้นในเพื่อสรงพระพักตร์ สรงพระองค์และประพรมในพระที่นั่งทุกวัน และเกี่ยวกับ
 พระราชวินิจฉัยเรื่องไชพระสงฆ์สามเณยสวดพระปริตร

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม.
 กรมศิลปากร, 2501. 6๘ หน้า.

เรื่องนี้คณะสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหารได้จัดพิมพ์ขึ้นเพื่ออุทิศส่วนกุศล ในงานพระ
 ราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา เมื่อ พ.ศ.
 2501 เป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ทรงไว้เมื่อ พ.ศ. 2421 คณะนี้เป็นตัว
 พิมพ์ครั้งแรกไว้ ณ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ และยังไม่เคยได้จัดพิมพ์มาก่อนเลย
 ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ได้ประทานพระ
 นิพนธ์อธิบายไว้คนเรื่องควย ต่อมาได้จัดพิมพ์เป็นครั้งที่ 2 ในงานพระราชทาน
 เพลิงศพ ร.ต.ต.สิทธิ การสุทธิ โดยโรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ เมื่อ พ.ศ. 2511
 และพิมพ์ครั้งที่ 3 โดยโรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2515 ในงานศพ
 นายบุญเกื้อ พรหมพานิช.

สารสังเขป

ธรรมเนียมในราชตระกูลเมืองสยามแตกต่างจากเมืองอื่น ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมาได้มีการเปลี่ยนแปลงกันหลายครั้ง ตามกฎมนเทียรบาลไคแวง เจ้าฟ้าออกเป็น 4 ชั้นคือ สมเด็จพระพุทธเจ้า ลูกหลวงเอก ลูกหลวงโท และพระเยาวราช และโปรดให้ไปครองเมืองต่าง ๆ ต่อมาได้เลิกเสีย คำว่าเจ้าฟ้าใช้ได้กับโอรสธิดา พระมเหสี หรือประสูติด้วยลูกหลวง หลานหลวง เวลาจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พราหมณ์จะร่อนำจากพระเตาเบญจครมภ์ให้เจ้าฟ้า และในพิธีตรีขัมพวาย พราหมณ์จะนำของบูชาพระอิศวรมาถวายพระเจ้าแผ่นดิน หรือเจ้าฟ้าเท่านั้น เมื่อเจ้าฟ้าประสูติครบเดือนพราหมณ์จะยกขันธู สรรเสริญไกรลาส และขับไมรืองเพลงเหชาลูกหลวง มีพระพี่เลี้ยง พระนมและมีนายเวรเฝ้า เมื่อพระชันษาได้ 9 ขวบ จัดให้มีพิธีลงสรลงในแม่น้ำ เมื่อพระชันษาครบกำหนดโสกันต์ เจ้าฟ้าประทับบนหนังราชสีห์ เวลาตัดพระเมาลีเจ้าฟ้าทองแถมเป็น 5 แหยม เจ้าฟ้าที่ไคทรงกรมต้องเป็นกรมขุนขึ้นไปและมีศักดิ์นาตามชั้น พระนามเดิมก็ยังทรงใช้อยู่ จารึกพระนามในสุพรรณภูมิจะมีสร้อยพระนามพระบิดาด้วย แต่เจ้าฟ้าหญิงไม่มี มีแต่สร้อยสั้น ๆ นอกจากนี้มีเครื่องยศลงยาราชาวัติ หากเจ้าฟ้าไคเป็นพระเจ้าแผ่นดินใช้สร้อยพระนามอุกโศสุชาติไค เมื่อสิ้นพระชนม์มีนางร้องไห้และสร้างพระเมรุกลางเมือง ส่วนคำที่เรียกเจ้าฟ้าวาทูลกระหม่อมนั้นเป็นแบบบุคคลทั่วไปเรียกมิไชยศ ยศและอำนาจของเจ้าฟาดังกล่าวมานี้เป็นของเฉพาะพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น ธรรมเนียมเจ้าฟ้าในชั้นหลังมีข้อควรไคเป็นเจ้าฟ้าไค 7 หมู่คือ แรกตั้งพระราชวงศ์ตั้งพี่เขื่อนองเชอที่รวมพระชนกชนนี และพระราชโอรสขึ้นเป็นเจ้าฟ้า พระราชโอรสประสูติแต่ลูกหลวง หลานหลวง โอรสเจ้าประเทศราชเป็นเจ้าฟ้าไค พระมารดาเป็นเจ้าฟ้า สวามีเป็นเจ้าฟ้า จะเป็นเจ้าฟ้าไคเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง หากมารดาเป็นบุตรเสนาบดี ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งก็เป็นเจ้าฟ้าไค เจ้าฟ้าแวงเป็น 3 คือ เจ้าฟ้าพี่เขื่อนองเชอ และพี่ป้านาอาเชอ เจ้าฟ้าลูกเชอ เจ้าฟ้าหลานเชอ ส่วนพระองค์เจ้าแวงเป็น 5 ชั้น

และเป็นชั้นเอก หม่อมเจ้ายกขึ้นเป็นพระองค์เจ้าได้ พระองค์เจ้ามี 7 ชั้นเป็นชั้นโท และมีพระองค์เจ้าอีก 3 ชั้นเป็นชั้นตรี จากหม่อมเจ้ามาเป็นหม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวงแล้วเป็นบุคคลสามัญ เวลาเขาเฝ้าตั้งแต่หม่อมราชวงศ์ลงมาแต่งตัวเหมือนขุนนาง หม่อมเจ้าขึ้นไปแต่งตัวตามยศ ยศสำหรับพระราชทานแก่เจ้าฟ้าเลื่อนได้ 7 ชั้นคือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมพระราชวังบวรสถานภิมุข กรมสมเด็จพระ กรมพระ กรมหลวง กรมขุน และกรมหมื่น พระนามวังหน้า วังหลวงหรือตำแหน่งมักเรียกแทนพระนามเดิม การโสกันต์และผนวชของพระองค์เจ้าชั้นเอกดีกว่าเจ้าฟ้าที่ไม่ใช่โอรสพระเจ้าแผ่นดิน หม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงไม่มีการหลวงเกี่ยวข้อง แต่คงนับถือเป็นพระญาติวงศ์ เจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าหญิงเป็นกรมได้ทุกชั้น ตามกฎมนเฑียรบาล พระมเหสีแบ่งเป็น 3 ชั้น การเรียกชานก็แตกต่างกันไป ผู้หญิงสามัญสามัญเป็นเจ้าจะยกตัวเป็นเจ้าไม่ได้

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประเพณีทำบุญวันเกิด. โรงพิมพ์โสภณ-พิพรรฒธนากร, 2478. 70 หน้า

พระยาราชพิณจจัย (อุไทยวรรณ อมาตยกุล) ได้ขออนุญาตจากกรมศิลปากร จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในงานวันเกิด เมื่อ พ.ศ. 2478 อนึ่งเรื่องประเพณีทำบุญวันเกิดนี้ได้มีปรากฏในหนังสือเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน

สาระสังเขป

วันเฉลิมพระชนมพรรษาไม่มีพิธีพราหมณ์เจือปนเลย ไม่เคยปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ทำบุญวันเกิด พบแต่ในพงศาวดารอินเดียระยะหลังสมัยพระเจ้าแผ่นดินที่นับถือศาสนาอิสลาม หรือนับถือทั้งพราหมณ์และอิสลามปน ๆ กันไป ได้ทำพิธีตุลาการหรือเฉลิมพระชนมพรรษา ด้วยการชั่งน้ำหนักของพระองค์เท่าเงินทองแล้วแจกพราหมณ์ แต่พิธีตุลาการได้กระทำกันมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเริ่มในเดือน 9 การทำบุญวันเกิดในเมืองไทย แต่ก่อนมิได้ถือเอาอายุจริงหรือฝรั่ง แต่ได้ทำกันเฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น การนับอายุก็นับกันเฉพาะขึ้นปีใหม่ใน

เดือน 5 และการทำบุญเสกเคราะห์สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้สร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาทุกปีมา สมัยสมเด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงถือเอาวันทางสุริยคติเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษา มีการสวดมนต์เลี้ยงพระและเทศนา ต่อมาเจ้านายได้จัดงานวันเกิดกันมากขึ้น ที่เรียกว่า แซบิก หรือซาบิกแบบจีน คือทำบุญอายุครบ 60 ปี มีการละเล่นฉลองกันใหญ่โต เมื่อสมเด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชนมายุครบ 60 พรรษา โปรดให้จัดงานฉลองพระชนมพรรษาใหญ่โต มีการอ่านคำถวายพระพรชัยมงคล ห้ามฆ่าสัตว์ในวันนั้นด้วย ส่วนพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงจัดงานทำบุญวันเกิดด้วย มีการสวดมนต์เลี้ยงพระที่วัด ทอเมื่อใดหลอพระพุทธรูปเทวองค์เพื่อไช้ประกอบในพิธีถือน้ำดื่งโอกาสนำมาฉลองในการทำบุญวันเกิดด้วย สมัยพระบาทสมเด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันฉลองพระชนมพรรษาทำที่พระที่นั่งอนันตสมาคม พระพุทธรูปพระชนมพรรษาปีเก่า ๆ และใหม่ นำมาวางไว้ในพิธี ตั้งเทียนบูชา พระสงฆ์เทวาจำนวนพระพุทธรูปมีสวดมนต์เย็นฉ่ำเช้า ถวายเทศนามงคลวิเศษเวลาค่ำกัณฑ์หนึ่ง ในสมัยรัชกาลที่ 5 จัดคล้ายกัน งานเฉลิมพระชนมพรรษาคือการนับวันเกิดตามสุริยคตินั้น ได้จัดทำกันเฉพาะเป็นการภายใน สมัยรัชกาลที่ 4 วันเฉลิมพระชนมพรรษาได้โปรดให้จัดที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย มีการสวดมนต์และประดับโคมไฟ ต่อมาใน พ.ศ. 2421 ได้จัดให้มีการบูชาพระเคราะห์ตามแบบโหราเพิ่มขึ้น แต่ก็ไม่มีการสวดมนต์แทรกไว้ แต่เคมีไช้พระสงฆ์กรรมคุณิกนิกายสวด เมื่อมีการบูชาพระเคราะห์จึงโปรดให้นิมนตพระสงฆ์มหานิกายสวดด้วย มีเทศนาถวาย 4 กัณฑ์ มีการแจกทานแก่ข้าราชการบริพารผู้สูงอายุทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในและแจกทานแก่ราษฎร การถวายพระพรชัยมงคลจากพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการได้เริ่มในรัชกาลที่ 4 นอกจากนี้มีการยิงสลุตการปล่อยปลาและการพระราชกุศลอื่นอีก

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพะ. พระราชกัณยานุสร ตอนว่าด้วยพระราชพิธี
ศรีอัญปานภาค. โรงพิมพ์ไทย, 2463. 150 หน้า

หนังสือเล่มนี้ พระเจ้าพินางเซอ พระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี โปรดให้พิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารคามาภญา ในรัชกาลที่ 5 เมื่อ

ปีวอก พ.ศ. 2463 พระราชนิพนธ์เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ได้ทรงแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2420 เพื่อให้มีตำราราชประเพณีไว้สำหรับพระนคร
แต่มีได้ทรงไว้ตลอดเรื่อง เพราะพระราชกิจในระยะหลังมีมาก อย่างไรก็ตาม ถ้า
หากพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้สำเร็จตลอดเรื่อง ก็จะเป็นหนังสือที่ยาวมาก
เรื่องหนึ่ง เมื่อทรงเป็นศูนย์กลางการหอพระสมุดวชิรญาณแทนสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เมื่อ พ.ศ. 2431 นั้น พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์
เรื่องนี้เพียงย่อ ๆ คือ พระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน เพื่อลงใน
หนังสือพิมพ์วชิรญาณพิเศษ หนังสือเรื่องพระราชกรณียาสนุสนัน พระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้โปรดให้คัดค้นฉบับ และได้ทรงตรวจทานตลอด
ก่อนนำไปพิมพ์ครั้งแรก ในงานพระราชทานเพลิงศพคงกล่าว ต่อมาเมื่อ พ.ศ.
2507 สำนักพิมพ์คลังวิทยาได้ขออนุญาตกรมศิลปากรจัดพิมพ์อีกครั้งหนึ่ง โดยนำ
ไปรวมพิมพ์กับเรื่องนางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

สาระสังเขป

เริ่มด้วยสถาปนาดีประกอบคำโคลงเพื่อนมัสการพระรัตนตรัย กล่าวถึงราช
ประเพณีประจำเดือนต่าง ๆ เริ่มแต่เดือน 5 ซึ่งมีพระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล หรือ
การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่ได้ปฏิบัติมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ประกอบด้วยโคลง
แซงนำ สำนัประชันผู้ไม่สัตย์ขอต่อพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ตั้งแต่สมัยพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นลำดับมา โปรดให้กระทำพิธีในอุโบสถวัดพระ
ศรีรัตนศาสดารามต่อพระพักตร์ พระมหามณเฑียรนฤมิตร สมัยรัชกาลที่ 3 โปรด
ให้สร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ 37 ปาง ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดให้จารึกพระนาม
พระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา พระเจ้ากรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์อีก 3
พระองค์ไว้กับพระพุทธรูปดังกล่าว ได้ทรงอธิบายพระนามพระมหากษัตริย์
ดังกล่าวกับจารึกที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงไว้ กล่าวถึงความศักดิ์
สิทธิ์ของพระแก้วมรกตที่ไห้ขานเมืองสมัยตอนตนกรุงรัตนโกสินทร์ตลอดภย กรม
พระบำราศนพิตำ ได้ทรงเล่าการสร้างพระแสงศรีสามพระองค์ถวาย ชื่อพระแสง
ยา

ศาสตราวุธที่ใช้ในพิธี พระพุทธรูปไชยวัฒน์ พระธรรมทองสามคัมภีร์ ตั้งบนธรรมมาสน์
 กลางพระอุโบสถ โตะสองข้างตั้งหีบพระขำมรงค์และเครื่องพิชัยสงคราม นอกจากนี้
 ยังมีชั้นหยก เทียนทอง เทวรูป พระแสง พระสงฆ์ราชาคณะนิมนตเทวาพระมหากษัตริย์
 ในอดีต พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางข้าราชการแต่งกายตาม
 ประเพณี กลางคืนพระมหากษัตริย์ทรงจุดเทียนนมัสการและทรงศีล แล้วอาลักษณ์
 อ่านคำประกาศเทวคา เรื่องตำนานพระแก้วมรกต สิ้นความประกาศได้ขอให้พระ
 บรมวงศานุวงศ์ ขุนนางทั้งหลายได้สามัคคีรับราชการตามคำปณิญาต่อพระพักตร์ ใน
 ขณะที่อ่านประกาศ ทรงจุดเทียนนมัสการพระพุทธรูปในพิธี คำประกาศจบ พระสงฆ์
 สวดมนต์ 12 ตำนาน เมื่อพระสงฆ์สวดมนต์แล้วพราหมณ์สองคนเข้าไป
 อ่านนันทสรว เสรีรัฐพระมหามณีนันทปฏิมากร รุ่งเช้าเสด็จออกทรงนมัสการและทรงศีล
 พระสงฆ์ถวายพระพรจบแล้ว พระมหाराชครูพิชัยเชิญพระชั้นหยกมาตั้ง กรมแสงเชิญ
 พระแสงชนิดต่าง ๆ ถอดฝากส่งให้พระมหाराชครูซึ่งกำลังอ่านโคลงแข่งน้ำ เสรีแล้ว
 เจ้ากรมหรือปลัดกรม กรมพระอาลักษณ์อ่านคำสาบาน จากนั้นพระมหाराชครูจับพระ
 แสงจุ่มปลายพระแสงลงในหมอน้ำทุกหมอนจนหมดพระแสง พระสงฆ์สวดสัจจะคาถา
 เมื่อแหงนน้ำหมดแล้ว พระมหाराชครูเชิญพระชั้นหยกซึ่งขুবพระแสงศรนั้นไปรินน้ำเจือ
 ลงในหมอน้ำมนต์ทุกหมอน รินน้ำจากชั้นลงในถวยโมราถวายพระมหากษัตริย์ทรงเสวย
 อนึ่ง ในขณะที่อ่านคำประกาศนั้น อาลักษณ์จะแจกทสาบานให้แก่ขุนนาง ข้าราชการ
 ทั้งหลาย ตลอดจนญูปกครองประเทศราชด้วย การถือน้ำนี้สำหรับหัวเมืองทั้งหลาย
 และประเทศราช เมื่อถึงกำหนดวันการถือน้ำ กนิมนตพระมาวัดโค้วคหนึ่ง แล้วเอา
 กระบวยศพระราชทานจุ่มน้ำคัม การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยานี้ทำประจำปีละสองครั้งคือ
 ตรุษครั้งหนึ่ง และสารทครั้งหนึ่ง ส่วนทหารนั้นต้องกระทำพิธีถือน้ำทุกเดือน

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสิบสองเดือน. บรรณาการ,
 2495. 718 หน้า

เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรง
 นิพนธ์คำนำไว้เมื่อครั้งพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2455 ว่า เดิมเรื่องนี้ลงในหนังสือพิมพ์

วชิรญาณวิเศษ ซึ่งออกเป็นรายสัปดาห์ ผู้อ่านต้องการให้พิมพ์เป็นเล่ม แต่มีใ้
 ทรงพระราชนิพนธ์เดือน 11 จึงมีใ้รวมพิมพ์เป็นเล่ม และเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหฤทัยอย่างอื่น จึงมีใ้ทรงพระราชนิพนธ์
 เดือนที่ขาดไปจนตลอดรัชกาล ต่อมาเมื่อเจ้าจอมมารดาแสง ในรัชกาลที่ 5 ทรงการ
 พิมพ์หนังสือแจกในงานศพเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) ได้ไปขอให้ทางหอ
 พระสมุดวชิรญาณเลือกหนังสือให้ ทางหอพระสมุดฯ จึงได้เลือกเรื่องนี้ให้จัดพิมพ์
 แต่พระราชพิธีเดือน 11 ที่ขาดอยู่นั้น ได้เรียงคำอธิบายพอสังเขป และคัดโคลง
 พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์
 มาพิมพ์ไว้ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2495 ทางกรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ใหม่ โดยตรวจ
 ทราและจัดทำสารบัญใหม่ นอกจากนี้ยังได้จัดทำคำอธิบายเพิ่มเติมขึ้นสองอย่าง
 คือ อธิบายศัพท์แปลงที่ไขพู่จากกันในสมัยนั้นไว้ท้ายเรื่อง และจัดทำเชิงอรรถอธิบาย
 ความบางแห่งไว้ ส่วนพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาบำราบปรปักษ์ที่แทรกเข
 มานั้นได้คัดออกแยกพิมพ์ต่างหาก สมัยรัชกาลที่ 6 ทางคณะกรรมการวรรณคดีสโมสร
 ได้คัดเลือกหนังสือที่แต่งไว้เป็นตัวอย่าง และถือว่าเป็นยอดของประเภทหนังสือ
 นั้น ๆ เช่น ลิลิต ฉันท กาพย์ กลอน เป็นต้น สำหรับพระราชพิธีสิบสองเดือน
 นี้เป็นยอดของความเรียงอธิบาย

จากพระราชนิพนธ์ค่านำเรื่องนี้ ทรงกล่าวว่า พระราชพิธีสำหรับพระนครที่ใ้
 จัดทำกันมามีสองอย่างคือ ตามลัทธิพราหมณ์และพุทธศาสนา ทั้งนี้ แต่เดิมมาพระ
 เจ้าแผ่นดินและราษฎรนับถือศาสนาพราหมณ์ ครั้นต่อมานับถือพุทธศาสนาควย จึง
 มีพิธีผสมผสานกัน แต่ทางพุทธศาสนาแต่ไม่มีพิธีรีตองอันใด คืออาศัยความสุจริตใน
 ไตรทวาร และมีใ้คานกับศาสนาอื่น ผู้ที่นับถือพุทธศาสนาแต่ยอมไม่นับถือไสยศาสตร์
 ครั้นต่อมาผู้นับถือพุทธศาสนามีใ้โดยบรรดุมรรคผล ย่อมมีความหวาดกลัวภัยต่าง ๆ
 จึงหันมาบวงสรวงนับถือไสยศาสตร์หรือลัทธิพราหมณ์ อย่างไรก็ตามการนับถือลัทธิ
 พราหมณ์นั้นได้เลือกเอาเฉพาะธรรมเนียมที่เห็นว่าสอดคล้องกับพุทธศาสนา และ
 ไม่เปลืองเงินทองเท่าใ้คนัก สำหรับพระราชพิธีที่กำหนดไว้ในกฎมนเฑียรบาลแต่
 ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตลอดสิบสองเดือนซึ่งเป็นพระหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินจะตอง

ทรงกระทำ เพื่อเป็นมงคลแก่พระนคร พระราชพิธีดังกล่าวคือ - เดือน 5 การพระราชพิธีเผด็จศึก ลดแจทรออกสนาม เดือน 6 พิธีไพศากย์ จรดพระราชวังคัล เดือน 7 บูธน้ำล้างพระบาท เดือน 8 เข้าพรรษา เดือน 9 ตุลาคม เดือน 10 ภัทรบท พิธีสารท เดือน 11 อาศวายุขแห่งเรือ เดือน 12 พิธีจองเปรียงลดชุก ลอยโคม เดือนอ้ายไล่เรือ เถลิงพิธีศรีษัณพวาย เดือนยี่การพิธีบุษยามิเชก เจริญพระโคกนเลียง เดือน 3 การพิธีชานยเทาะห์ เดือน 4 การพิธีสัมพัจฉรฉินท์ สำหรับสมัญตุงรัตนโกสินทร์ได้เปลี่ยนแปลงบ้าง บางพิธีคำราชาหายไป บางพิธีเลิกไป

สาระสังเขป

พระราชพิธีจองเปรียงในเดือนสิบสอง เป็นพระราชพิธีพราหมณ์ ยกโคมเพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้าทั้งสาม เมื่อพระเจ้าแผ่นดินหันมานับถือพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในสวรรค์และบูชาพระพุทธบาทที่หาดทรายณะมะทานที แต่ก็ยังเป็นพิธีพราหมณ์อยู่ ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดให้พิธีสงฆ์ช่วย กล่าวถึงการทำโคม เสาโคม การจุดไฟ หน้าที่ของมหาดเล็กและบุคคลอื่น ๆ เกี่ยวกับพิธีนี้ พระราชพิธีกะติเกยา เป็นการทำนายแต่ละปีต่อมาได้เลิกการทำนายเพียงจัดพิธีเฉย ๆ เดิมจัดทำในเดือนอ้าย แต่รัชกาลที่ 4 โปรดให้เลื่อนมาทำในเดือนสิบสอง เมื่อพระจันทร์เสวยฤกษ์กฤตติกาคมเมื่อใดให้จัดพิธีเมื่อนั้น การพระราชกุศลฉลองไตรปีเป็นการถวายไตรจีวรแก่พระสงฆ์เปรียญ ราชาคณะ และบรมวงศานุวงศ์ที่ผนวชเกินหนึ่งพรรษา กำหนดเอาวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 12 เป็นพิธี ซึ่งอยู่แทรกระหว่างพิธีพระราชทานพระกรฐินและลอยพระประทีป ซึ่งไม่มีทั้งพิธีสงฆ์และพราหมณ์ แต่นับเป็นราชประเพณีอันมีมาแต่โบราณตามตำนานนางนพมาศ เวลาเสด็จลอยประทีป มีการจัดเรือพระที่นั่ง แวบล้อมด้วยขบวนเรือต่าง ๆ กระหงหลวงที่ทรงลอยเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ บางรัชกาลทำรูปใหญ่โต บางรัชกาลเปลี่ยนแปลงไปเพื่อประหยัด ในพิธีนี้มีถวายผ้าป่าด้วย พระราชกุศลกาลานุกาลเริ่มในรัชกาลที่ 4 เป็นการทำบุญพระบรมอัฐิและพระอัฐิในพระราชวัง

และตามวัดต่าง ๆ นิมนต์พระสงฆ์สวดคัมภีร์ พระราชพิธีนี้ทรงมงคลเริ่มจัดใหม่ขึ้น
ในรัชกาลที่ 4 ตามอย่างประเทศที่มีกษัตริย์ปกครอง ทั้งนี้ เพื่อสวัสดิมงคลแก่ราช
สมบัติ จึงได้จัดสมโภชพระมหาเศวตฉัตรขึ้น มีการเลี้ยงพระสวดมนต์ พิธีจัดคล้าย
การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

พระราชพิธีในเดือนอายุ ตามกฎมนเฑียรบาลกล่าวถึงพิธีโลเรือหรือไล่น้ำ เพื่อ
ทำให้นาแห้งเพราะเป็นฤดูเก็บเกี่ยว เดิมใช้พระพุทธรูปคันธารราชกุมารประกอบพิธี
ต่อมารัชกาลที่ 4 โปรดให้เปลี่ยนเป็นพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร พิธีเวียนพระโค
กินเลี้ยงจัดในเดือนนี้เช่นเดียวกัน แต่ไม่เคยได้จัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การ
พระราชกุศลเลี้ยงขนมเบื้องแก่พระสงฆ์ราชาคณะจัดเมื่อพระอาทิตย์ออกสุดทางใต้
จะเบนกลับสู่ทางเหนือในราศีธนู พระราชกุศลเทศนามหาชาติแต่เดิมจัดทำในเดือน
สิบสอง ระยะเวลาในเดือนนี้มีงานราชพิธีมากเลยยกไปทำในเดือนอายุ พรรณเนียม
แต่เดิมเคยเทศน์ 2 จบ 26 กัณฑ์ อริยสัจ 4 กัณฑ์ เดือนสิบสองอีก 3 กัณฑ์ รวม
เป็น 33 กัณฑ์

พระราชพิธีในเดือนยี่ มีพระราชพิธีมุขยาภิเษกเป็นพิธีพราหมณ์ พระเจ้าแผ่นดิน
ทรงเครื่องถอบค้อย่างสงรมุขยาภิเษก ประทับในมณฑปดอกไม้สดแล้วสงรมุขยาภิเษก
พระราชพิธีตรีัมพวายเดิมทำในเดือนอายุ ต่อมาย้ายมาทำในเดือนยี่แล้วเลื่อนไป
ทำในเดือนห้า เป็นพิธีขึ้นปีใหม่ของพราหมณ์จัดงานต้อนรับพระอิศวร พระนารายณ์
เสด็จลงมาเยี่ยมโลก ในรัชกาลที่ 4 โปรดให้มีพิธีสงฆ์ด้วย ในพิธีมีข้าราชการ
ท่านหนึ่งสมมติเป็นพระอิศวรขึ้นชิงช้า แต่ก่อนเคยใช้พระยาพลเทพ ต่อมาได้เปลี่ยน
เป็นข้าราชการชั้นพานทอง ขบวนแห่จัดโดยกรมเกษตราธิการ พิธีจัดเป็น 2 ครั้ง
คือ แห่พระอิศวร เรียกว่าตรีัมพวาย ส่วนแห่พระนารายณ์เรียกว่าตรีปวาย ทั้งสอง
พิธีมีการสมโภชพระพุทธรูปและเลี้ยงพระสงฆ์ด้วย การพระราชกุศลถวายฉัตรพระเจ้าพรหม
เริ่มมีในรัชกาลที่ 4 โดยเกณฑ์เจ้านายทำบุญเลี้ยงพระตามวัดที่ฝังพระอัฐิพระบรมวงศ์
นางศรี

พระราชพิธีในเดือนสาม มีพระราชพิธีชานยเทาะหรือพิธีเผาข้าวเลี้ยงตาย
เพื่อสวัสดิมงคลแก่ชนุณาหาร นอกจากนี้มีพิธีศิวาราตรีของพราหมณ์ ซึ่งได้จัดทำมา

แต่โบราณ และได้เริ่มจัดให้มีขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 4 โดยจัดในเดือนสามขึ้น 15 ค่ำ เป็นพิธีลอยบาปของพราหมณ์คล้าย ๆ มหาปวารณา การพระราชกุศลตามขนูชา รัชกาลที่ 4 โปรดให้จัดขึ้น มีการเลี้ยงพระและตอนค่ำมีสวดคาถาโอิวาปาติโมกข์ มีการจุดเทียนรอบพระอุโบสถ การพระราชกุศลเลี้ยงพระ ตรุษจีน เริ่มจัดใน รัชกาลที่ 3 โปรดให้เลี้ยงพระและปล่อยปลาถึงรัชกาลที่ 4 โปรดให้จัดแบบเงินเพิ่ม เขามา

พระราชพิธีในเดือนสี่ มีพระราชพิธีสัมพันธินันท์ และมีพิธีลดเจตรทิศถ้อย พิธีสัมพันธินันท์ พิธีสัมพันธินันท์เป็นพระราชพิธีสำหรับพระนครเพื่อความสวัสดิ- มงคลแก่พระนคร พระเจ้าแผ่นดินตลอดจนราษฎร โดยให้สวมมงคลและพิศมรและ กระทบของเพชรให้ถือในพิธีขณะพระสงฆ์สวดพระปริตร พิธีนี้ทำเหมือนกับพิธีอาพาธ พิณาคือชิมไลโรคภัย มีชวามแหพระแก้วมรกตและพระชัยวัฒน์ ในพิธีนี้มีเจ้านาย โสกันต์และเกศากันต์ มีการยิงปืนสลุตและประพรมน้ำพระพุทธรูปทั่วเมืองเป็นเสร็จ การ พระราชพิธีตรุษ มีทรงบาตร สรงน้ำพระพุทธรูปและพระศรีมหาโพธิ์ หังศาลา นอทาน ส่วนพระราชกุศลกาลานุกาลนั้นมีท่ายพระราชพิธีตรุษ สารท เขาพรรษา ออกพรรษาและฉลองไตรปีซึ่งมีมาแต่เดิม เฉพาะท่ายพิธีวิสาขบูชาเพิ่งจัดให้มีใน รัชกาลที่ 2

พระราชพิธีในเดือนห้า มีการสังเวทเวทคาและเลี้ยงโต๊ะอย่างฝรั่ง พระราช พิธีศรีสัตตปาณกาลคือ การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยามีมาแต่โบราณ โดยกำหนดปีละสอง ครั้ง คือในเดือนห้ากับเดือนสิบตามแบบอย่างพวกชัตติยะ สำหรับกรุงเทพมหานคร มีการถือน้ำหาประการ ในพิธีนี้มีการสร้างพระพุทธรูปควย กล่าวถึงการถือน้ำตาม หัวเมืองและการถือน้ำของทหาร พระราชพิธีคเชนทร์ศวसनเป็นพิธีพราหมณ์ พฤติบาท เพื่อสวัสดิมงคลแก่ขางมา ราชพาหนะและกำลังของกองทัพ พิธีนี้ตรง กับการถือน้ำในเดือนห้าและเดือนสิบ ซึ่งเป็นการแสดงแสนยานุภาพของกองทัพควย ต่อมาพิธีนี้ได้เลิกไป พระราชพิธีทอดเชือกคามเชือกเป็นพิธีพราหมณ์ไหว้ครูช่าง มีการรำพัสชา พระราชพิธีแห่สระसनใหญ่ กล่าวถึงริ้วขบวนขาง มา แหเวลาเขา

มีในรัชกาลที่ 3 พืชสังกรานต์กล่าวถึงความเป็นมา การนับวันขึ้นปีใหม่ ศักราชที่
ใช้ การพระราชกุศลมีกอบพระทราย ถวายข้าวบิณฑ์ สวดมนต์เลี้ยงพระ สรงน้ำพระ
พุทธรูปและพระสงฆ์และสร้างมูรธาภิเษก

พระราชพิธีในเดือนหก มีพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลซึ่งต่อเนื่องกัน
พิธีพืชมงคลเป็นพิธีทางพุทธศาสนามีการสวดมนต์เลี้ยงพระและทำขวัญพืชพรรณต่าง ๆ
การจรดพระนังคัลเป็นพิธีพราหมณ์เป็นการไถหว่านแรกนาซึ่งมีกล่าวไว้ในตำนาน
นางนพมาศและกฎมนเฑียรบาล เริ่มพิธีมีขบวนแห่พระยาแรกนาเข้าโรงพิธี แล้ว
ประกอบพิธีไถนา จากนั้นเลี้ยงทวยโดยให้พระโคกินของ 7 สิ่ง ส่วนพิธีแรกนาตาม
หัวเมืองมีที่อยุธยา เพชรบุรี นครศรีธรรมราช และเมืองไชยา พิธีวิสาขบูชา
มีกล่าวในเรื่องนางนพมาศแต่ไม่มีกล่าวไว้ในจดหมายเหตุ และได้เริ่มอีกในรัชกาลที่ 2
มีการประดับโคมไฟตามวัดวาอาราม ส่วนการเวียนเทียนได้เพิ่มเข้ามาในรัชกาล
ที่ 5

พระราชพิธีในเดือนเจ็ด มีพิธีพราหมณ์คือ พระราชพิธีเคณฑะหรือตั้งช้างเลี้ยง
ทวย แต่ในกฎมนเฑียรบาลเรียกว่าทูลน้ำล้างพระบาท พิธีนี้มีกล่าวไว้ในเรื่อง
นางนพมาศ สำหรับพระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาทที่มีกล่าวไว้ในกฎมนเฑียรบาล
ผู้มีสิทธิ์ถวายน้ำได้ถือเอาตามกำหนดศักราช พิธีเหล่านี้ได้จัดทำแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา
เท่านั้น การพระราชกุศลสลากภัตเริ่มในรัชกาลที่ 4 นอกจากนี้มีการพระราช
กุศลหล่อเทียนพรรษาเพื่อถวายอารามหลวง

พระราชพิธีในเดือนแปด เขาพรรษา กล่าวถึงความเป็นมาของการเข้าพรรษา
และพระราชพิธีนี้ได้เคยจัดในสมัยกรุงสุโขทัยตามเรื่องนางนพมาศ หน้าพรรษามี
การณวชเจ้านายและมีการพระราชกุศลฉลองเทียนพรรษากับ เกณฑ์เจ้านายไปทรง
จุดเทียนพรรษตามอารามหลวงต่าง ๆ เทศกาลเข้าพรรษานี้มีการสวดมหาชาติ
คำหลวงที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระราชพิธีในเดือนเก้า มีพระราชพิธีตุลาการ คือการประเคาะพระเคราะห์หรือ
บ่าเพ็ญทานโดยเอาเงินขี้เทาพระองค์แล้วถวายแก่พราหมณ์ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์
มิได้จัดให้มีขึ้น พระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีขอฝนในปีที่ฝนไม่ตก จัดตามลัทธิ

พราหมณ์แต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีพิธีสงฆ์ กอนพิธีจะเริ่มมีการร้องนางแมว
 คักคนคนที่สอและช่างบ่ารุงา พิธีนี้เริ่มมีในครั้งพุทธกาล นอกจากนี้มีการพระราช
 กุศลในวันประสูติ และสวรรคตของพระเจ้าแผ่นดินจักรวงศ์ ซึ่งเริ่มจัดในรัชกาล
 ที่ 4

พระราชพิธีในเดือนสิบ มีพระราชพิธีภัทรบท พระราชพิธีสารท การถือน้ำพระ
 พิพัฒน์สัตยา พิธีสารทเดิมเป็นพิธีของพราหมณ์ ต่อมาประยุกต์เข้ากับพุทธศาสนา
 กล่าวถึงความเป็นมาของพิธีนี้ตามอย่างลัทธิพราหมณ์ การถวญชาวทิพย์ วิธีทำโดยา
 กุถวายพระสงฆ์ การถวญชาวกู การเซ่นเปรต การพระราชกุศลทรงบาตรน้ำผึ้ง
 เริ่มมีในรัชกาลที่ 4 ว่าด้วยสาเหตุของการตั้งบาตรน้ำผึ้งครั้งพุทธกาลซึ่งอยู่ในยา
 5 สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ฉันได้ การเฉลิมพระชนมพรรษามีได้
 มีลัทธิพราหมณ์เจือปนเลย และมีคึดือเอาแบบอย่างจีนหรือยุโรป ได้เริ่มทำจริง
 จังแต่รัชกาลที่ 4 เป็นลำดับมารวมทั้งการทำแซยิด

พระราชพิธีในเดือนสิบเอ็ด ตามกฎมนเฑียรบาลกล่าวถึงพิธีแข่งเรือหรืออาศวยุทธ
 ส่วนพระราชพิธีที่ทำในเดือนนี้ในกรุงรัตนโกสินทร์ คือพิธีทอดเชือกคาม เชือก
 คเชนทร์ศิวสนาน สมโภชพระยาช่าง พิธีออกพรรษาและลอยพระประทีป

คำทรงราชานุกาพ, สมเด็จพระยา. ประชุมเรื่องเบ็ดเตล็ด 3 เรื่อง. โรงพิมพ์โสภณ
 พิหารณนาคกร, 2469. 43 หน้า

หนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องต่าง ๆ 3 เรื่อง คือเรื่องการอ่านวยพร เทศกาลพระ
 บาทและอธิบายเรื่องเจ้าคุณประตูกิน สมเด็จพระยา คำทรงราชานุกาพ ทรง
 เรียบเรียง สองเรื่องแรกเคยลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์วชิรญาณวิเศษ เมื่อ พ.ศ. 2433
 และ พ.ศ. 2432 ส่วนเรื่องหลังทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2465 ต่อมาโปรดให้
 พิมพ์รวมเล่มดังกล่าว เมื่อ พ.ศ. 2469 หลังจากนั้นได้จัดพิมพ์อีกหลายครั้ง

สาระสังเขป

เรื่องเทศกาลพระบาทหว่าควยกาฏไปนมัสการพระพุทธบาท และกล่าวถึง
 ทำนानพระพุทธบาท ประเพณีการไหวพรมีมาแต่โบราณคังปรากฏในเวสสันดรชาดก

รามเกียรติ์ การให้พรคือการที่บุคคลฝ่ายหนึ่ง กล่าววาจาขอใ้บุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง มีความสุขความเจริญ ซึ่งมีปฏิบัติกันทุกชาติทุกภาษา การให้พรมีลักษณะแตกต่างกันไป ทั้งผู้ให้และผู้รับและต่างก็มีความยินดีต่อกัน การให้พรแก่บุคคลที่ไม่มีหนี้บุญคุณแก่กันเป็นพรอย่างต่ำ เช่น การรับเชิญไปร่น้ำ ทำขวัญเด็กโกนจุก แล้วให้พรเด็กคนนั้น ซึ่งมีได้มีบุญคุณอะไรต่อผู้ให้ ส่วนการให้พรอย่างวิเศษนั้นเป็นการให้พรกับผู้ใกล้ชิด เช่น ผู้ปกครอง ญาติมิตรหรือผู้อยู่ใ้บังคับบัญชา

ตำราวงเต็กแลตำรากฐิน ของพระสงฆ์อานัมมิกาย. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468.

58 หน้า

หนังสือเล่มนี้พิมพ์แจกในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบสัทศวาร ตำราวงเต็กนี้พระครูคณันมสมณาจารย์ (บี) กับหลวงอานัมสังฆการ (ทองวน เหวียงคัน) ได้ช่วยกันเรียบเรียง ส่วนเรื่องตำนานกฐินของพระสงฆ์อานัมมิกายนั้น ฉบับเดิมมีอยู่ในหอพระสมุทวชิรญาณ จึงได้จัดรวมพิมพ์ไว้ เรื่องนี้ได้จัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2505 งานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงจักรป้าศรีศรีลวิสุทธิ (ณ ไกรฤกษ์) ควาย

สาระสังเขป

กล่าวถึงตนเหตุที่ทำให้เกิดพิธีงเต็กตามอรรถที่กล่าวไว้ในพระสูตร เมื่อครั้ง พระพุทธเจ้าประทับ ณ เขตวันวิหาร กรุงสาวัตถี การพระราชพิธีงเต็กและ กงเต็กจึงถือเอาตามพระสูตรนั้น ในพิธีมีการประกาศชุมนุมเทวดา จากนั้นทำพิธี ชักธงประกาศจบแล้วพระสงฆ์เชิญวิญญานมาขอขมาต่อพระรัตนตรัย และสวดพระพุทธ- มนต์ นอกจากนี้ยังมีการตีปดุกระฆังเวียนเทียนสังเวชเสนคัย ถวายเครื่องกระ- ยอาหารเป็นพุทธบูชาในเวลากลางวัน พิธีสวดขามสะพาน พิธีลอยกระทง พิธีถวาย ชาวพระสงฆ์ตามทีกล่าวไว้ในพระสูตร เช่นเดียวกับพิธีทิ้งกระจาด การเผาเครื่อง กระดาษ กล่าวถึงเครื่องใช้ต่าง ๆ ในพิธีนี้ การทำพิธีงเต็กครบ 50 วัน และ ครบ 100 วัน ส่วนพิธีกฐินั้นเริ่มควยคำอาราธนาศีล คำถวายผากฐิน คำประกาศ สงฆ์ คำตอบสงฆ์ และคำอธิษฐานผากฐิน

ตำนานกรีน. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465. 31 หน้า

เรื่องตำนานกรีนนี้ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากรได้จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อนำไปช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์) เมื่อปีจอ พ.ศ. 2465.

สาระสังเขป

เรื่องการถวายผ้ากรีนนี้ มีมาแต่ครั้งพุทธกาล ดังปรากฏในคัมภีร์มหาเวรรควา สมัยนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เชตวันารามของท่านอนาถมัญญิกเศรษฐี เมืองสาวัตถี ยังมีพระภิกษุชาวเมืองปาวาประมาณ 30 รูป เดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่ไม่สามารถจะมาได้ จึงได้จำพรรษาอยู่ ณ เมืองสาเกต เมื่อออกพรรษาแล้วต่างก็รีบมา แต่ระยะนั้นฝนตกชุกทำให้จิวรเปื้อนโคลน พระพุทธองค์ได้ตรัสถามทุกข์สุขจากภิกษุเหล่านั้น และไคกรวยพูลการเข้าพรรษาและความลำบากในการเดินทางมาเฝ้า พระพุทธองค์จึงได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายถึงเรื่อง กราสดกรีนแก่ภิกษุผู้ได้จำพรรษาแล้ว ผู้กราสดกรีนจะได้รับอันสงส์ 5 ประการ คือเที่ยวไปในตระกูลไม้ตองลา เที่ยวไปโดยไม่ถือเอาจิวรไปค้ำยได้ ฉันทคนโภชนได้ เกือบติแรกจิวรไว้ไม่วิภังไม่อธิฐานได้ และจิวรตลกเกิดขึ้นในอาวาสนั้นส่วนใด จิวรตลกนั้นจัดเป็นของภิกษุผู้ใดกราสกรีน ภิกษุผู้ใดกราสกรีนจะต้องสวคณัตติทุติยกกรรมวาจาเพื่อเอ่ยชื่อภิกษุผู้ใดควรจะได้รับผ้ากรีน นอกจากนี้มีข้อบัญญัติสำหรับกรีนที่ภิกษุไม่ได้กราส 24 ข้อ กรีนที่ภิกษุกราสขึ้นมี 17 ข้อ กรีนเคาะมีแม่บท 8 ประการ คำถวายผ้ากรีน คำอปโลกน คำสวคณัตติทุติยกกรรมวาจา คำกราสกรีน คำอนุโมทนา และคำสวคณัญญาสี่โซ

ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา กับพระวิจารณ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ตำราฐานภาพ. ม.ป.ท., 2493. 77 หน้า

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โปรดให้พิมพ์ในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาพรรณพิไล

ณ เมรุทองสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. 2493 เฉพาะตัวเรื่องตำราแบบธรรมเนียม
ในราชสำนัก พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2470 ในชุดลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ 19
สมเด็จพระยาเจ้าบรมราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา
พ.ศ. 2310 ตำราต่าง ๆ สูญหายไปมาก เพราะหนังสือสมัยนั้นใช้เขียนไว้อย่างละ
สองฉบับ เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีขึ้นครองราชย์จึงโปรดให้แต่งตำราแบบแผน
ธรรมเนียมแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่งไม่กี่เรื่อง มีแต่งกันมากในรัชกาลที่ 1 เมื่อ
ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้นแล้วจึงได้จัดหาหนังสือเก่ามาพิมพ์ไว้ให้ดู

สาระสังเขป

ตอนต้นว่าควยตำราขบวนเสด็จพระราชดำเนิน ครั้งกรุงศรีอยุธยาแต่งเมื่อครั้ง
กรุงธนบุรี โปรดให้เจ้าพระยาจักรีเป็นหัวหน้า มีกรรมการอีก 20 คน บอกรวม
นิยมราชการอย่างแ่กก่อน เรื่องแรกเกี่ยวกับขบวนเสด็จทางชลมารคมิได้ประทับ
แรม ว่าควยเรือพระที่นั่ง หน้าท้องมหาดเล็ก ตำรวจ ประจำเรือและการรักษา
ความสงบเรียบร้อย เสด็จทางชลมารคควยขบวนราบมิได้ประทับแรมเป็นหน้าที่
ของตำรวจอารักขา กรมวัง เจริญเครื่องสูง หากเสด็จโดยขบวนช้าง กรมช้างเกณฑ์
ช้าง พลายทั้งและจัดพระที่นั่ง หากเสด็จโดยขบวนม้า กรมม้าเกณฑ์ม้าผูกเครื่องทรง
และมีม้าขบวนประกอบรวม 36 ม้า ระยะทางมีตำรวจคอยอารักขาตลอดขบวน
เสด็จไปพระพุทธรูป เจ้าพระยาตากใหม่จัดเกณฑ์คนตามลำดับตำแหน่ง มีตำรวจ
ทหาร สร้างตำหนัก เกณฑ์เรือพระที่นั่งต่าง ๆ มีการล้อมวงที่พลับพลาท่าเจ้าสนุก
เพื่อถวายอารักขา มีกรมช้าง กรมม้าและตำรวจ ขบวนเสด็จชลมารคขึ้นพระบาท
มีตำรวจกรมวัง เกณฑ์เครื่องสูง ขบวนช้างม้า รถพระที่นั่ง ตลอดจนโคเกวียน เมื่อ
เสด็จถึงพระพุทธรูปมีการล้อมวงพระตำหนัก การรักษาพระนคร เวลาเสด็จไปอยู่
เป็นหน้าที่ของกรมนครบาลเป็นผู้รักษาเมืองตามตำแหน่งหน้าที่ โดยรักษาตามสถานที่
ต่าง ๆ ตลอดจนการลาดตระเวนรอบพระนครทั้งทางบกและทางน้ำ ตอนที่สองว่า
ควยตำราหน้าท้องมหาดเล็ก ชาวที่ ตำรวจและกรมวัง ตำราราชาภิเษกครั้งกรุงศรี-
อยุธยา เป็นพระราชพิธีราชาภิเษกครั้งในหลวงวัดประดู่ แต่งเมื่อ พ.ศ. 2326

กล่าวถึงเครื่องใช้ในพิธีนี้ พรหมมเป็นผู้ประกอบพิธี พระเจ้าแผ่นดินทรงศีล ทำบุญเลี้ยงพระ เมื่อถึงฤกษ์ราชาภิเษกเสด็จไปโรงพระกระยาसन แล้วเสด็จ ทรงเครื่อง กล่าวถึงพระราชพิธียก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เรื่องตำราทรงเครื่องทนต์ว่าด้วยการเสด็จ ออกแขกเมืองทรงเครื่องทนต์ 6 สิ่ง เสด็จพระราชทานเพลิงศพ ทรงเครื่อง 6 สิ่ง เสด็จนมัสการพระพุทธรูป ทรงเครื่อง 7 สิ่ง เสด็จจากท่าเจ้าสนุกไปจนถึงพระ พุทธรูปทรงเครื่อง 4 สิ่ง หากทรงช้างพระที่นั่งจะทรงเครื่องทนต์ 8 สิ่ง ถ้าทรง รถพระที่นั่งไปพระราชทานพระกรฐิน ทรงเครื่องทนต์ 13 สิ่ง เครื่องพระพิชัยสงคราม สำหรับชนช้างมี 7 สิ่ง นอกจากนี้กล่าวถึงบทพระวิจารณ์ว่าด้วยการตั้งตำราขนบ ธรรมเนียม เรื่องพงศาวดาร ขวานเสด็จประพาส การเกณฑ์ขบวนแห่ ลักษณะเรือ ต่าง ๆ ที่ใช้ในขบวนแห่ทางชลมารค ขบวนแห่เสด็จทางสถลมารค

ตำราพระราชพิธีเก่า. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. 23 หน้า

หนังสือเล่มนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ทรงพิมพ์ประทาน เป็นของช่วยถวายรคนำสงกรานต์ เมื่อ พ.ศ. 2466 ตำราเล่มนี้ผู้ใดแต่งไว้แต่ เมื่อใดสืบไม่ได้ มีผู้นำต้นฉบับมาขายให้หอพระสมุดวชิรญาณ กล่าวถึงพระราชพิธี ต่าง ๆ 15 รายการ และมีฎีกาถวายพยากรณ์สงกรานต์ตัวอย่างโบราณ พ.ศ. 2393 ด้วย

สาระสังเขป

พระราชพิธีพระราชกฐินขึ้นอุ เริ่มด้วยการตกแต่งพระอุทอง เจ้าพนักงาน นำมาแขวนไว้ที่เสามีสายแขวนสายชัก และตั้งเครื่องบูชา เมื่อใดฤกษ์พรหมมณอัน มนต์ เเชิญพระราชกฐินหรือพระราชกฐินขึ้นพระอุทอง ให้พระพี่เลี้ยงพระนมเท กลอม แล้วสมโภชเวียนเทียน เเชิญเสด็จลงจากพระอุทอง เเชิญเสด็จขึ้นพระอุทอง แกว่งไปตามราชประเพณี พระราชพิธีพระกฐินจรคปฐพีนั้น เจ้าพนักงานกอ แพนสี่เหลี่ยมจัตุรัส ปลูกโรงพิธีมีเครื่องประกอบต่าง ๆ ถึงเวลาพรหมมณอันมนต์

ให้อจรคปฐพี 3 ทน 3 อย่างเป็นเสร์จพิธิ นอกจากนี้ในเดือน 5 มีพระราชพิธิ
 คเชนทศิวสนาน เดือน 6 มีพระราชพิธิจรคพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธิ
 เคนทะในเดือน 7 พระราชพิธิเข้าพรรษาในเดือน 8 พระราชพิธิพรุณศาสดรใน
 เดือน 9 พระราชพิธิสารทในเดือน 10 เว้นเดือน 11 ถึงเดือน 12 มีพระราช
 พิธิจองเปรียง เดือนอ้ายมีพระราชพิธิศรียมพาย เดือนยี่พระราชพิธิแฉวงคือพิธิ
 ชักวาวหงาว เดือน 3 มีพระราชพิธิขานยเทาะหือคือเผาะขาว เดือน 4 กล่าวถึง
 พระราชพิธิสัมพัจนรินท คือพิธิขับไลภูคณปีศาจเพื่อสวัสคิมงคลแก่พระนคร เดือน
 5 มีพระราชพิธิถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และพระราชพิธิอาพาธพินาศ คือการทำพิธิ
 เพื่อให้ความป่วยไขหายไป เรื่องสุดท้ายประกาศสงกรานต์ พ.ศ. 2393 ในสมัย
 รัชกาลที่ 3

ตำราพระราชพิธิพรุณศาสดร. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. ภาพประกอบ. 28 หน้า

มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพลเทพา เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ได้
 พิมพ์แจกในงานพระราชพิธิจรคพระนังคัล เมื่อปีกุน พ.ศ. 2466 จากคำอธิบาย
 ของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพว่า ตำราพระราชพิธิพรุณศาสดรได้มีมาแต่
 โบราณ ตำราเล่มนี้ทางหอพระสมุดวชิรญาณไคตณฉบับมาจากพระราชวังบวร ซึ่ง
 ได้แต่งไว้ในสมัยรัชกาลที่ 4 และในสมัยรัชกาลนั้นได้โปรดให้จัดพระราชพิธิต่าง ๆ
 ในพระราชวังบวรเช่นเดียวกับพระราชวังหลวง เพียงแต่แก้ไขถอยคำเล็กน้อย

สาระสังเขป

พระเจ้าแผ่นดินและบรรดาขุนนางไคอาราธนาเทวดา เพื่อขอฝนให้ตกลงใน
 แผ่นดินนั้น เพื่อการเพาะปลูก โดยจัดโรงพิธิขึ้นสำหรับทั้งพระบรมสารีริกธาตุ
 พระพุทธรูปคันธารราษฎร์และพระธรรมจักที่สำหรับพระสงฆ์สวด ขุดสระน้ำปั้นรูป
 ปลาใส่ไว้ ปั้นรูปนาค รูปจตุโลกบาล พราหมณ์สวดพระคาถาสุญโต 108 จบ
 พระสงฆ์สวดสัทธิปริตร ทวาตปริตร ธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร และมหาสูตรในตอน
 เย็น และสวดสุญตสูตรทั้งกลางวันและกลางคืน พิธินี้จะจัด 3 วัน หรือ 7 วันก็ได้

กล่าวถึงบทสวดของพระเจ้าแผ่นดิน สรรเสริญพระพุทธเจ้าและทรงกล่าวคำสัจย์
ในการที่ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ จากนั้นได้ทรงนำเทียนชัยไปมอบให้
พระราชอาคันในพิธี และถอยคำสัจย์ดังกล่าว ขอให้ฝนตกคองตามฤดูกาล ส่วนบุญ
กุศลต่าง ๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงบำเพ็ญมานั้นขอพระราชทานแกเทพยดาทั้งหลาย
พร้อมกับขอเชิญเทพยดาเหล่านั้นมาฟังธรรม สูดท้ายพระสงฆ์สวดมนต์ ครบกำหนด
การแล้วพระราชอาคันดับ เทียนชัยเป็นเสร็จพิธี

ตำราราชเสวกครั้งกรุงเก่า. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470. 36 หน้า.

หนังสือเล่มนี้พิมพ์แจกในงานกรฐินพระราชทาน ณ วัดเสนาสนาราม จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2470 โดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์
จาตุรนต์ จากคำอธิบายของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพว่า หนังสือเล่มนี้
ต้นฉบับอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ ชื่อเรื่องหลังสมุดเขียนไว้ว่า แบบธรรมเนียม
มหาดเล็ก แต่เมื่อตรวจดูปรากฏว่าเป็นธรรมเนียมราชเสวก คือบอกหน้าที่ทั้งของ
มหาดเล็ก ชาวที่ ตำรวจและกรมวัง โดยจัดไว้เป็นแผนก ๆ ลายมือที่เขียนเป็น
สมัยรัชกาลที่ 1 แต่เป็นประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาทั้งนั้น ตำราเล่มนี้ยังได้นำไป
รวมพิมพ์ใน ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยาภาคที่ 1 ซึ่งมีภาพขบวนพยุหยาตรา
ประกอบ

สาระสังเขป

หน้าที่มหาดเล็ก ให้หมื่นสารเพชภักดี หมื่นศรีสรักษ์ หมื่นไวยวรรณาด หมื่นเสมอ
ใจราช นายศักดิ์ นายสิทธิ์ นายฤทธิ นายเคช มีอำนาจสั่งสอนว่ากล่าว มหาดเล็ก
จำ หุมแพร เลว ผู้ทำหน้าที่เป็นเวรขวาและซ้าย เขาออกอย่างละ 2 วัน หากมี
ข้าศึกมาประชิด หรือเสด็จพระราชดำเนินไปประทับแรมให้ปฏิบัติงานทั้ง 4 เวน
นอกจากนี้มีพนักงานประจำเครื่องศาสตราวุธชนิดต่าง ๆ พนักงานประจำเครื่อง
เสวย เครื่องอุปโภค เครื่องเขียน การแจ้งเหตุในพระราชวัง การเฝ้าทูลละออง
ธุลีพระบาท การถวายเครื่องและพระแสง การรับสั่งของนายเวร การเก็บรักษา

พระแสงศาสตราวุธ วิธีเก็บเครื่องเสวย ถ้าหากมีการถวายฎีกาเป็นหน้าที่ของหมื่นแพร แดกกลางคืนเป็นหน้าที่ของหัวหมื่นนายเวรกราบทูล นอกจากนั้นกล่าวถึงหน้าที่ของพนักงานตั้งกล่าวปฏิบัติเวลาเสด็จประพาสทางเรือ เสด็จไปจุดเทียนพรรษาหรือเสด็จไปถวายพระเพลิง หน้าที่ของชาวที่ทั้งชายชาวเปลี่ยนเวรกัน เขาออก 2 วัน เช่นเดียวกับมหาดเล็ก ชาวที่มีหน้าที่นั่งยามตามเพลิงหรือรับใช้อย่างอื่น การดูแลสถานที่ ตกแต่งซ่อมแซมสิ่งชำรุด ตลอดจนหน้าที่อื่นที่จำเป็นต่อมหาดเล็กหรือตำรวจ หากเสด็จประพาสโพนช้าง สวน หรือพระพุทธรูป ชาวที่จะต้องดูแลถวายความสะดวกอย่างใกล้ชิด หน้าที่ของตำรวจ เช่นเดียวกับมหาดเล็กและชาวที่ในการเข้าเวรหรือเสด็จประพาสพระพุทธรูป เป็นผู้รักษาประตูต่าง ๆ รอบพระราชวัง เป็นหน้าที่ของตำรวจใน หากเสด็จออกขุนนาง ตำรวจจะต้องรักษาประตูกำแพงแควและตามที่ตั้งต่าง ๆ ถ้าเสด็จไปในที่ใดก็ตามเป็นหน้าที่ของพนักงานตำรวจที่จะต้องถวายอารักขาและความสะดวกทั้งตำรวจนอกและตำรวจใน ส่วนหน้าที่กรมวังนั้น เจ้ากรม ปลัดกรม ทัวสี่ ราชมัน ตำรวจ เลว ผลัดเปลี่ยนกันเข้าเวรประจำของ หากมีศึกสงครามหรือเสด็จพระทัมแรมก็ให้ประจำของทั้ง 4 เวร เวลาเสด็จประพาสด้วยสิ่งใดก็ให้พนักงานชาววังได้เคียงกับสิ่งนั้น เช่น ราชรถ เสลียง วอ เป็นต้น

เทเวศรารววงศวิวัฒน์, เจ้าพระยา (ม.ร.ว. หลาน กุญชร). ขอราชการในกรมมหาดเล็ก, โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก, 2500. ภาพประกอบ. 289 หน้า

เรื่องขอราชการในกรมมหาดเล็กนี้ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาเทเวศรารววงศวิวัฒน์ (ม.ล. วราห์ กุญชร) เมื่อ พ.ศ. 2500 จากคำแนะนำของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พระองค์เจ้านิวัตน์ว่าเรื่องนี้ได้พิมพ์ขึ้นใช้ในราชการตั้งแต่ พ.ศ. 2440 โดยโรงพิมพ์คุรุสมบัติบำรุง เจ้าพระยาเทเวศรารววงศวิวัฒน์ เป็นผู้เรียบเรียง พระยาสุนันทนนวิเทศกุล (กริม สุนันทน์) กับพระนิมิตรอักษร (พูน เสนาลักษณ์) เป็นผู้ช่วย เรื่องนี้เป็นทำนองคู่มือซึ่งใช้ในราชการครั้งรัชกาล

ที่ 5 เข้าใจกันว่าได้ใช้ตำราหน้าพิมพ์มหาดเล็กของเก่า และพระราชบัญญัติมหาดเล็ก ร.ศ. 112 เป็นแบบในสมัยเดียวกันนี้มีตำราอีกเล่มหนึ่งคือ แบบเรียนราชการ กรมมหาดเล็ก ซึ่งใช้สอนนักเรียนในโรงเรียนมหาดเล็ก พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2445 ทั้งสองเรื่องได้รวมพิมพ์ในเล่มเดียวกัน แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าหมื่น สรรเพชภักดี เมื่อ พ.ศ. 2493

สาระสังเขป

วาทวลักษณะของเวรยามตามที่ได้เปลี่ยนชื่อใหม่ พระเครื่องและพระแสง ศาสตร์ราชชนิกต่าง ๆ ได้คัดมาจากแบบของเก่า วาทวลการกำหนดเครื่องลงเรือ พระที่นั่งและพระที่นั่งรองตามแบบเก่า กำหนดเครื่องเมื่อทรงช้างพระที่นั่ง การเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคและสถลมารควาทวลเครื่องพระสุधारสและสุคนธ์ เครื่องเมื่อประทับในพระราชวัง เครื่องเมื่อออกแขกเมือง กล่าวถึงพระแสงที่ใช้แห เครื่องทรงขรรคมกรทอดเครื่องของมหาดเล็ก ขอราชการต่าง ๆ ในกรม มหาดเล็ก 42 ข้อ แบบกราบทูล การเชิญลายพระหัตถ์ การเชิญพระอาการ การเสด็จออกในการพระราชพิธีประจำเดือนประจำปีและการพระราชกุศลต่าง ๆ มหาดเล็กต้องเชิญเครื่องไปทอดที่พระโขนงหรือที่อื่น พระราชพิธีการพระราชกุศล ดังกล่าวคือ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีคเชนทร์ศวसनาน สรง มูรธาภิเษก พระราชพิธีจรดพระนังคัลที่ทองसनานหลวงและทุ่งสมป่อย การวิสาขบูชา การหล่อเทียนพรรษา การผนวชเจ้านาย คักยาคมน้ำผึ้ง พระราชพิธีถือน้ำในเดือน 10 พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา การถวายสลากภัต ลอยพระประทับ พระราชทานพระกรฐิน พระราชพิธีจองเปรียง การฉลองไตรปีและลอยพระประทับในเดือน 12 การพระราชพิธีสุทธระทะเลในเดือนอ้ายหรือเดือนยี่คือการถวายขนมเบื้องแก่ พระสงฆ์ พระราชพิธีตรีขัมพวาย พระราชพิธีตรุษจีน การมาขุษา พระราชพิธี สัมพัจฉรฉินท์ พระราชพิธีโสกันต์และเกศากันต์ นอกจากนี้มีราชการจรต่าง ๆ ที่เสด็จพระราชดำเนินไปแต่ละครั้งคราวในการนั้น เช่น พระราชพิธีพรมศาสตร์ การพระศพ การสมโภชขางเผือก พระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษก เสด็จออกกับ

ราชสำนักต่างเมือง การตั้งพระราชอาคัน การพระราชทานพระกริ่ง พระราชพิธี
รัชกาลภิเษก พ.ศ. 2441 และการสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามห
วราชูช สยามมกุฎราชกุมาร การสมโภชพระราชลัญจกรครบ 10,000 วัน การ
บำเพ็ญพระราชกุศลแก่อัครราชกุมารกรุงศรีอยุธยา และการพระราชกุศลอื่น ๆ

บัญชีรื้อพระบวรการพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 6 พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.

ม.ป.ท., 2468. 16 หน้า.

หนังสือเล่มนี้เป็นเชิงสุจิตร์กำหนดการและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้องในงาน
พระบรมศพรัชกาลที่ 6 ณ พระเมรุทองสนามหลวงเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2468
ตามหมายกำหนดการที่ 19/9

สาระสังเขป

ขบวนเชิญพระบรมศพจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทไปยังพระมหาพิชัยราชรถ
หน้าวัดพระเชตุพนฯ รัชที่ 1 กล่าวถึงจำนวนเครื่องประโคมและเครื่องสูง รัชขบวน
ที่ 2 เชิญพระบรมศพจากหน้าวัดพระเชตุพนฯ ไปสู่พระเมรุมาศทองสนามหลวง ซึ่ง
ประกอบด้วยกองรอยต่าง ๆ ของเสื่อป่า ขบวนทหารบก ขบวนราชอิสริยยศ มี
เครื่องประโคมและเครื่องสูง มีบัญชีรายนามเจ้าพนักงานในขบวนแท้ รัชขบวน
ที่ 3 เป็นขบวนเชิญพระบรมศพเวียนพระเมรุมาศ รัชขบวนที่ 4 เป็นขบวน เชิญ
พระบรมอัฐิและพระอังคารจากพระเมรุมาศเข้าสู่พระราชวัง รัชขบวนที่ 5 เชิญ
พระอังคารจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามไปบรรจุยังวัดบวรนิเวศวิหาร รัชขบวน
ที่ 6 เชิญพระบรมอัฐิจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทขึ้นพระที่นั่งจักรมมหาปราสาท
นอกจากนี้มีบัญชีรายนามคู่เคียงพระบรมศพ นำพระบรมศพในรัชขบวนที่ 1, ที่ 2,
และที่ 3 เป็นข้าราชการในกระทรวงยุติธรรม บัญชีคู่เคียงพระบรมศพและพระ
บรมอัฐิในรัชขบวนที่ 1, ที่ 2, ที่ 3, ที่ 4 และที่ 6 คู่เคียงพระอังคารมี 8 คู่
เป็นข้าราชการในพระราชสำนัก

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัล. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468. 21 หน้า

มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพลเทพ (เฉลิม โกมารกุล ๗ นคร) เสนาบดี
กระทรวงเกษตรธิการ ได้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นเพื่อแจกในงานพระราชพิธีพืชม
มงคลและจรดพระนังคัล เมื่อ พ.ศ. 2468 ปีโคที่มีฝนแล้งได้กระทำพิธีพืชมงคล
โดยใช้พระพุทธรูปคันธารราษฎร์เป็นพระประธาน แต่ตามหัวเมืองยังไม่มีพระพุท
ธรูปองค์นี้เพื่อประกอบพิธีดังกล่าว รัชกาลที่ 6 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
ให้สร้าง 80 องค์ และไต่ลงในงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลด้วย
นอกจากเรื่องประกาศดังกล่าวแล้วมีเรื่องมัจฉาตก ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระสมมตอมรพันธุ์ ได้ทรงแปลและเรียบเรียงมาลงไว้ต่อท้ายด้วย

สารสังเขป

เริ่มควยคาถาบาลีมีคำแปลว่าพระธรรมมีคุณอันประเสริฐยิ่งพิชผลให้เจริญคือ
กุศล และเนื่องในกาลกำหนดพิธีจรดพระนังคัลในประเทศนี้ ขอให้พืชผลงอก
งามทั่วประเทศ และควยบุญกุศลของพระเจ้าแผ่นดินที่มีต่อราษฎรของพระองค์ ขอ
ให้พืชผลงอกงาม ตามตำนานวชิรชาติชาคกว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่
ณ เชตวันเกิดฝนแล้งขึ้นเป็นที่เดือดร้อนแก่อาณาประชาราษฎร พระองค์จึงทรง
ให้พระอานนหน้าผาขุบสรลงมาถวาย เพื่อจะลงสรงในสระ แต่พระอานนทกราบทูล
ว่าสระแห้ง พระพุทธรูปหน้าผาจะมากระหวัดพระวรกายชายส่วนหนึ่งปล่อยลง อีก
ส่วนหนึ่งคลุมพระองค์ ทำประหนึ่งจะสร้งน้ำ บัดนั้นฝนฟ้ามีดั่งเม็ดคดฝนก็ตกลงมา
พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าแสดงนิทานมัจฉาตกในอดีต เมื่อทรงเป็นพญาปลาขณะเกิด
ฝนแล้งได้อธิษฐานให้ฝนตกเมื่อพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว เจ้าเมืองคันธาร
ราษฎร์ทรงเลื่อมใสจึงได้สร้างพระพุทธรูปปางนี้ขึ้น เพื่อใช้ในพิธีขอฝน

ประชุมกฎหมายไทยโบราณ ภาคที่ 1 ว่าด้วยธรรมศาสตร์ปกรณ และกฎหมายพิจารณาอาณาจักร
และธรรมเทียบกัน. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2482. 118 หน้า

หนังสือเล่มนี้พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพนายพลโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

พระองค์เจ้าคำรบ เมื่อ พ.ศ. 2482 เรื่องธรรมเนียมการปกครองว่าด้วยครอบครัว
 สามีภริยา บิคารมารคกับบุตร ทาส และมรดก ซึ่งเป็นกฎหมายไทยภาคพายัพ
 ต้นฉบับเป็นสมุดไทยเขียนด้วยอักษรไทยพายัพ เป็นหนังสือเก่าที่มีอยู่ในหอสมุดแห่ง
 ชาติ ส่วนวนเป็นของเก่ามาก ส่วนกฎหมายลักษณะพิจารณาอาญาจักรและธรรม-
 จักรเทียบกัน เป็นกฎหมายภาคอีสาน ต้นฉบับเป็นใบลานงานด้วยอักษรธรรม
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูรพระราชทานหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. 2449
 เรื่องหลังเป็นส่วนวนอีสาน

สาระสังเขป

ธรรมเนียมการปกครองว่าด้วยครอบครัวปรับใหม่ต่อบุรุษกระทำผิดนอกจารีตระหว่างชายหญิง
 บุตรสาว การมีคู่ การแกชอกกล่าวหาของสามีภริยาผู้ถูกกล่าวหาด้วยการสมบัต ผู้มี
 ยศศักดิ์ไปขอมภริยาของชนตระกูลต่ำ จะถูกปรับใหม่ตามอัตราที่กำหนดไว้ตามนิทาน
 ชาดกเรื่องพระยาเมืองพาราณสีเป็นคู่กับภริยานายจาญคุแลมา กล่าวถึงลักษณะของ
 ทาสตามธรรมเนียมและธรรมเนียม การปลดปล่อยทาส การซื้อขายทาส บุตรของ
 ทาสชายหญิงที่อยู่กินด้วยกัน ฝ่ายชายหรือหญิงเป็นไท หรือเป็นทาสแล้วใครเสียกัน
 การแบ่งปันทรัพย์มรดกของบิคารมารคเมื่อตายไปให้แก่บุตรตามส่วนที่พึงได้ ว่าด้วย
 บุตรประเภทต่าง ๆ ที่พึงได้รับมรดก และการแบ่งทรัพย์มรดกให้บุคคลอื่น ๆ ใน
 ครอบครัวหรือเครือญาติ

กฎหมายพิจารณาอาญาจักรเทียบกับพุทธจักร ว่าด้วยคนเมาสุราไปจับต้องภริยา
 ทาน ภริยามีคู่ การลักขโมยมาฝังไว้ การใส่ความผู้อื่นว่ามีคู่กับภริยาตน การชักชวน
 ภริยาผู้อื่นไป การยกยอกส่วยสาอากร การนั่งในที่สงัดกับภริยาตน การใส่ร้าย
 ป้ายสีกัน เรื่องที่ดิน การข่มขู่ การขโมย การกระทำโดยไม่เจตนา การปรับใหม่
 การข่มขู่ของทาน เรื่องวิวาทว่าด้วยขนธรรมเนียมจะตองประกอบด้วยสังคห-
 วัตถุ 10 ประการ นอกจากนี้มีนิทานชาดกหลายเรื่องเปรียบเทียบทางธรรมเนียม
 และกฎหมายลักษณะต่าง ๆ อีก 52 มาตรา

ประชุมเชิงขวัญ คือคำกลอนสำหรับว่าเวลาทำขวัญในงานต่าง ๆ ที่เป็นประเพณีไทย.

โรงพิมพ์ไทย, 2461. 137 หน้า

ประเพณีการทำขวัญ เล่มนี้ทางหอพระสมุดวชิรญาณได้จัดพิมพ์ขึ้น สมเด็จพระ
 พระยาคำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่ากรทำขวัญมีมาแต่โบราณ มนุษย์มีความ
 เชื่อว่า ทุกคนมี "ขวัญ" ประจำอยู่เพื่อพิทักษ์ตัวทุก ๆ คน ถ้าขวัญของใครปกติ
 อยู่กับตัวบุคคลนั้นก็มีความสุข หากขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัว บุคคลนั้นอาจเจ็บไข้หรือ
 ตื่นตกใจง่าย จึงต้องมีการทำขวัญมีบายศรี แต่พิธีทำขวัญแตกต่างกันไปตามแต่ละภาค
 คำเชิญขวัญมีแต่งไว้หลายสำนวน เป็นของเก่าลักษณะเป็นกลอนเหมือนกลอนเทศน์
 มหาชาติ สำหรับการทำขวัญโกนจุกงานหลวงในเล่มนี้ แต่งโดยหลวงจรุญภัก
 ษณ์ (ถึก จิตรกรถึก) ทำขวัญนาคเขลยศักดิ์ ทำขวัญนาคหลวง
 สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ทรงนิพนธ์ ทำขวัญนาค พระยาไชยวิสิศ (เผือก)
 แต่ง นอกนั้นไม่ทราบผู้แต่ง

สารสังเขป

การทำขวัญโกนจุกงานเขลยศักดิ์ กล่าวถึงการบูชาพระพุทธรูปเจ้าและเทพเจ้า
 กล่าวถึงพระคุณบิดามารดา มารดาตั้งครรภ์คลอด ตลอดจนโคเลี้ยงจนบุตรจนโต
 ใหญ่ ครบกำหนดโกนจุก เมื่อเด็กหญิงอายุได้ 11 ปี เด็กชายอายุ 13 หรือ
 15 ปี กล่าวถึงการเตรียมของเครื่องใช้ในพิธี การทำพิธีโดยพราหมณ์เชิญขวัญ
 จากนั้นญาติพี่น้องกล่าวให้พรและสั่งสอน การทำขวัญโกนจุกงานหลวงเป็นพระราช
 พิธีที่โปรดให้จัดขึ้น มีการเตรียมการกล่าวถึงการบูชาเทวดา พระคุณบิดามารดา
 ที่เลี้ยงมาจนโตใหญ่ แล้วกล่าวเชิญขวัญ เป็นเสร็จพิธี การทำขวัญนาคงานเขลย
 ศักดิ์ กล่าวถึงคำบูชาพระพุทธรูปเจ้า เชิญเทวดามารับเอาอันสังข์ในการบวชครั้งนี้
 กล่าวสรรเสริญนาคที่บวช ทำนทานการบวชนาค การอบรมสั่งสอนนาคและพระคุณ
 ของบิดามารดา แล้วเชิญบายศรีทำขวัญนาค ส่วนการทำขวัญนาคก็เช่นเดียวกับที่
 กล่าวแล้ว การทำขวัญบ่าวสาวเริ่มด้วยบทเช่นเดียวกับของบ่าวสาวให้ช่วยคุ้มครอง
 กล่าวถึงสินสมรสต่าง ๆ คำสอนแก่เจ้าสาวเกี่ยวกับข้อพึงปฏิบัติและละเวณ คำสอน

แกเจ้าขาวและทำให้พระคุณ้าวสาว ว่าควยบถตามขันหมากตามประเพณีเพื่อต้องการ
ทราบว่ นำทุสนสินทรัพย์มาเท่าไร ผู้ถือขันหมากเป็นใคร บทอบขันหมากว่าได้นำ
อะไรมาบ้าง โดยอาจตามคัมภีร์ปฐมสมโพธิ และมีพนายประตุตามและบทอบนาย
ประตุ การทำขวัญทารกนั้นกล่าวเชิญเทวดาและแม่ช้อประจำวัน แม่ช้อที่สถิตอยู่
ตามสวนต่าง ๆ ของร่างกายทั้ง 28 คนให้มากินเครื่องเซ่น ขอให้เอนดูเด็กและ
ช้อช้อเด็กไว้ พร้อมกับให้รูปไปต่างตัวเด็ก เมื่อรับของเซ่นสรวงแล้วขอให้แม่ช้อ
รีบไปเสีย การทำขวัญช้าง โดยเชิญขวัญช้าง อย่าใดตกใจกลัวเสียงต่าง ๆ ขอ
ให้ห่างจากเพื่อนฝูงในป่า การทำขวัญกระบือเมื่อตอนคลอดนั้นขอให้เป็นสวัสดิมงคล
แก่เจ้าของ ขอให้ขวัญอย่าใดหนีกระเจิงไปไหน การทำขวัญเส้าเรือนมีกล่าวบูชา
เทวดาทั้งหลาย กล่าวถึงการสร้างโลกสร้างมนุษย์ของพระพรหม ว่าควยการเลือก
ไม่สร้างบ้าน การตั้งช้อประจำเครื่องเรือน แล้วเชิญพญาไม้ต่าง ๆ มาสู่ขวัญ แล้ว
ยกเส้าลงหลุมขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยจงคุ้มครอง การทำขวัญข้าว เชิญเทวดา
มารับเครื่องสังเวย กล่าวถึงตำนานแม่โพสพแล้วเชิญขวัญแม่โพสพมาประจำที่ การ
ทำขวัญนาเป็นการสมโภชทำขวัญข้าวซึ่งมีแม่โพสพเป็นศูนย์กลาง ขอให้การทำนา
จงได้ผลดีและช้อในราคาถูก

ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา สมัยอยุธยา. ภาค 1. สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510.

๘๔ หน้า

ต้นฉบับพระตำรานี้เป็นสมุดโคไว เขียนตัวอักษรเฉียงและสมุดไทยขาว อักษร
ไทยเขียนควยเส้นหมึก ฉบับแรกเป็นเรื่องพระตำราบรมราชูทิศ พระกัลปนาหัวเมือง
พัทลุง เป็นสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ต่อมาได้พบต้นฉบับสมุดไทยขาวอักษรไทย
เส้นหมึกในหอวิธาน ฉบับที่ 2 เป็นเรื่องพระตำราพระราชูทิศ พระราชทาน
สำหรับอารามเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง สมัยสมเด็จพระเพทราชา
ส่วนฉบับที่ 3 เป็นพระตำราเช่นเดียวกับฉบับที่ 2 แต่เป็นอักษรเฉียง ภาษาขอม
ปนไทย

สาระสังเขป

พระเจ้าแผ่นดินทรงอุทิศพระราชทานที่ดินไร่นาอันเป็นของหลวงให้วัด เพื่อบำรุงรักษาวัด รวมทั้งครอบครัวชายหญิงให้แก่วัดโดยเด็ดขาด ใครจะละเมิดมิได้ และถวายทรัพย์สินให้ทางพระสงฆ์ ใฝ่ผลประโยชน์อุทิศแก่วัดใดวัดหนึ่งที่ทรงพระบรมราชูปถัมภ์ โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ดูแล ส่วนผู้คนที่ให้ทานทำอะไรในที่ดินก็กลับมาแล้วนำผลประโยชน์ให้วัด ข้าพระเหล่านี้ไม่ต้องถูกเกณฑ์หรือเสียภาษีและได้รับความคุ้มครองด้วย

ปี ๒๕๑๓ ม.ล. พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา. โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512.

ภาพประกอบ. 78 หน้า.

การพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดินมาแต่โบราณ เมื่อได้เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แล้วได้เลิกไป แต่ได้จัดให้มีขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ 24 และ 25 มีนาคม พ.ศ. 2512 แต่ผู้ที่ต้องถือน้ำในพิธีนี้เป็นผู้ที่ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดีเท่านั้น พร้อมทั้งเปลี่ยนชื่อพระราชพิธีนี้เสียใหม่ว่า "พระราชพิธีพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี" สำหรับขั้นตอนเนื่องเกี่ยวกับพระราชพิธีนี้คือ ทาน้ำพระพุทธรูปให้แก่น้ำพระพิพัฒน์สัตยา สาบานตนและคัมมน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีนี้เป็นทั้งพิธีสงฆ์และพราหมณ์ หนังสือเล่มนี้ได้จัดพิมพ์ในงานพระราชเพลิงศพ พลโทองโยภิกษิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2512

สาระสังเขป

พระราชพิธีพระราชทานราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดีและถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เฉพาะผู้เป็นสมาชิกราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดีมี 20 ท่าน คือ ได้รับพระราชทานในรัชกาลที่ 6 มี 10 ท่าน และรัชกาลปัจจุบัน 10 ท่าน พิธีแบ่งเป็น 2 วัน วันแรกเป็นพิธีเสกน้ำพระพิพัฒน์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันที่สองเป็นพระราชพิธีพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดังกล่าว ณ พระที่นั่งจักรีมหา-

ปราสาท แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่พระ
อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระยาอินทสิงห์ พ.ศ. 2460. โรงพิมพ์หัวพร, 2505. ภาพประกอบ. 50 หน้า:

เรื่องพระยาอินทสิงห์ พ.ศ. 2460 นี้ พลโท พระยาสีหราชเดโชไชย ปลัด
ทูลฉลอง กระทรวงกลาโหม ได้เป็นพระยาอินทสิงห์ในปีนั้นและได้จัดพิมพ์เรื่อง
ขึ้นเป็นลักษณะหมายกำหนดการและรายละเอียดต่าง ๆ สำหรับฉบับที่นำมาศึกษา
นี้เป็นฉบับพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต
(แย้ม ณ นคร) เมื่อ พ.ศ. 2505

สาระสังเขป

กล่าวถึงการแต่งตั้ง คำนวณดวงชะตาพระยาอินทสิงห์ ข้อพึงปฏิบัติของ
พระยาอินทสิงห์ การจัดขบวนแห่ เครื่องลักษณะพระพุทธรูปและเทวสถานในการ
โลชิงช้า การกำหนดเครื่องยศและอาวุธในขบวนแห่ บัญชีแจกเงิน ตลอดจนริ้ว
ขบวนแห่ อีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับพระราชพิธีตรียัมพวายโดยคัดมาจากบทพระราช
นิพนธ์ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน

"พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เจดิมพระราชมนเทียร" ราชกิจจานุเบกษาพิเศษ

(กุมภาพันธ์ - มีนาคม, 2468), 1 - 157.

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เจดิมพระราชมนเทียรในรัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่
25 กุมภาพันธ์ ถึงวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2468 เรียบเรียง โดย พระยาประกาศ
อักษรกิจ (เสงี่ยม รามนันท์) พระวรวงศ์เชอพระองค์เจ้าธานีนิวัต (กรมหมื่น
พิทยลาภพฤฒิยากร) ทรงช่วยตรวจแก้ไข และจัดพิมพ์โดยกระแสพระบรมราช-
โองการ อนึ่ง เรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลนี้ พระเจ้าวรวงศ์เชอ
กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้ทรงนิพนธ์ไว้เป็นโคลงลิลิตสุภาพ พระบาทสมเด็จพระ

พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พิมพ์พระราชทานเนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนม
พรรษาครบสามรอบ พ.ศ. 2472.

สาระสังเขป

กล่าวถึงฎีกาโทรค่านวณพระฤกษ์ การเตรียมพระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏ
ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนหัวเมืองจัดตั้งพิธีเสกน้ำมูรธาภิเษก ทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลประจำวันมีการเลี้ยงภัตตาหารแก่พระสงฆ์ เริ่มตั้งน้ำลงด้วยในพระ
ราชพิธีซึ่งตั้งการที่พระมหามนเฑียรสร้างพลับพลาณทพพระกระยาसनและโรง
พระราชพิธีพราหมณ์ กล่าวถึงงานบรมราชาภิเษกในตอนต้น ในตอนกระทำพิธีและ
ในตอนปลายของพิธี การเชิญเครื่องอุปโภค หูทานูทิศต่างประเทศและบรรดาพ่อค้า
ประชาชนเข้าเฝ้าถวายพระพร จากนั้นได้เสด็จเยี่ยมพระนคร มีรั้วขบวนทหาร
เหล่าต่าง ๆ เสด็จเยี่ยมทางสถลมารคและชลมารค นอกจากนี้ประเทศต่าง ๆ
ได้แสดงอริยาศรัยไมตรีด้วยการโทรเลขมาถวายพระพรด้วย

พระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราช

มนเทียร พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช พ.ศ.

2493. และเรื่องบรมราชาภิเษก พระนิพนธ์ของ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น
พิทยลาภพฤฒิยากร. สำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2514. 280 หน้า

หนังสือเล่มนี้ทางสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ได้จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี หม่อมทวีวงศ์วดีดัยศักดิ์ (ม.ร.ว. เฉลิมลาภ
ทวีวงศ์) เมื่อ พ.ศ. 2514 เรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนี้เป็นจดหมายเหตุ
ของทางราชการซึ่งมีปรากฏในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

หนังสือเรื่องนี้นอกจากจะมีเรื่องพระราชพิธีดังกล่าวแล้ว ยังมีภาคผนวกอัน
เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยพระราชพิธีดังกล่าว มีเรื่องเกี่ยวกับการแต่งกาย
รั้วขบวน หน้าพิราหมณ์ การเทศนา บัญชีรายนาม ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง ประวัติ
น้ำอภิเษก

สาระสังเขป

กล่าวถึงลักษณะงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแต่โบราณและพระราชพิธีในรัชกาลที่ 9 พระราชประวัติรัชกาลที่ 9 การทำน้ำอภิเษก ณ พุทธเจดีย์สถานสำคัญตามภูมิภาค 18 แห่งในประเทศไทย การจารึกพระสุพรรณบัฏ ดวงพระราชสมภพ และการแกะพระราชสัญญาประจำรัชกาล การสมโภชพระสุพรรณบัฏ ในการนี้มีการจารึกพระสุพรรณบัฏพระนามสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาวงศ์ที่ได้รับเลื่อนศักดิ์

พระราชพิธีอภิเษกสมรส รัชกาลที่ 9 ทรงเครื่องแบบจักรีบรมราชวงศ์ เสด็จไปยังท่าบลดสระปทุม หม่อมเจ้านักขัตรมงคล กิติยากร ทรงพาหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท รัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทยทูลเกล้าถวายทะเบียนสมรส เมื่อทรงลงพระปรมาภิไธยพร้อมทั้งหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร และราชสีกี้แล้ว เสด็จสู่ท้องพระราชพิธี ทรงจุดธูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธรูปชัยวัฒน์ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เสด็จออกถวายน้ำพระพุทธมนต์ เพพมนตร์และทรงเจิมตามโบราณราชประเพณี จากนั้น เสด็จออกทรงรับแขก โปรดให้อาณัติอันประกาศ สถาปนาหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร เป็นสมเด็จพระราชินี โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ลงพระนามในสมุดถวายพระพร เสด็จออกให้พระบรมวงศานุวงศ์ถวายพระพรชัยมงคล แล้วเสด็จนมัสการพระบรมอัฐิและพระอัฐิ

หลังจากนั้นเป็นวันเริ่มการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและเฉลิมพระราชมนเฑียร เจ้าพนักงานเตรียมการไว้ ณ พระมหามณเฑียร พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพิธีพราหมณ์ที่ศาลาสหทัยสมาคม การแห่พระสุพรรณบัฏและจุดเทียนชัย เสด็จนมัสการพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตและพระพุทธสัมพรรณี ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย โห่บูชาพระฤกษ์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินยังมณฑลพระกระยาसनานพราหมณ์ต้นของชัย ถวายน้ำพระกระยาसनาน พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา สมเด็จพระสังฆราชและพระบรมวงศ์และเจ้าหน้าที่ถวายน้ำอภิเษกตามลำดับ จากนั้น

พรหมณเฑียร พระพรหมมหาราชเสวกัณฐ์ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชูปโภค
พระแสงศาสตราวุธ เสด็จถวายไทยธรรม แล้วเสด็จพระราชดำเนินประทับบนพระ
ราชบัลลังก์ให้คณะรัฐมนตรี ทูตานุทูต สมาชิกสภาผู้แทน เข้าเฝ้าถวายพระพรชัยมงคล
ทรงคำรับสนอง นอกจากนี้มีประกาศสถาปนาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี
ประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก และถวายบังคมพระบรมอัฐิ เสด็จเฉลิมพระ
ราชมนเฑียร และสถาปนารัฐาันันครศักดิ์พระบรมราชวงศ์

พิธีทวาทศมาสของเก่า. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464. 60 หน้า.

ในปี พ.ศ. 2464 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้มหาอำมาตย์โท พระยาตรีขรราชสีมา ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล
เป็นพระยาเย็นชิงช้า พระยาตรีขรราชสีมา โคมอบให้คณะกรรมการหอพระสมุด
วชิรญาณเลือกหนังสือเรื่องเกี่ยวกับพิธีกรรมถวาย เพื่อแจกจ่ายในงาน สมเด็จพระ
พระยาคำรงราชานุภาพจึงโปรดเกล้าฯ ให้หาเรื่องพิธีทวาทศมาสที่ทางหอพระสมุดเพิ่งได้มา
ใหม่จัดพิมพ์ คือ คำให้การชาวกรุงเก่าซึ่งได้มาจากพม่า และอีกฉบับหนึ่งเข้าใจว่า
เป็นของข้าราชการครั้งกรุงเก่า แต่ได้เรียบเรียงขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ส่วนพิธี
ทวาทศมาสที่มีอยู่ในขณะนั้นคือ พระราชพิธีสิบสองเดือน เป็นพระราชนิพนธ์ใน
รัชกาลที่ 5

สาระสังเขป

กล่าวถึงรายนามพระยาเย็นชิงช้าสมัยรัชกาลที่ 5 รวม 42 คน กับสมัยรัชกาล
ที่ 6 รวม 12 คน พร้อมกับรายนามผู้ที่อยู่ในเกณฑ์ที่จะได้รับเลือกเป็นพระยาเย็น
ชิงช้าในสมัยของทั้งสองรัชกาล

ตำราพิธีทวาทศมาสครั้งตอนปลายกรุงศรีอยุธยา มีพระราชพิธี 12 ราชพิธีตาม
พระตำรา เริ่มจากเดือน 5 มีพระราชพิธีเถลิงศก สงกรานต์ สรงน้ำพระพุทธรูป
เทวรูป สวดมนต์เลี้ยงพระ กอพระเจดีย์ทรายและแจกทาน เดือน 6 มีพระราช
พิธีจรดพระนังคัล พระเจ้าแผ่นดินโปรดให้พระจันทร์กุมาร เป็นพระยาแรกนา

และจักนางเทพีต่างพระมเหสีพระยาแรกนา นั่งเสด็จเงินเข้าขบวนแห่ไปยังโรง
 พิธี พระยาแรกนาถือคันไถเทียมโคศุภราช ไถ 3 รอบ แล้วปล่อยโคให้กินน้ำ
 ถังงา ชาวเปลือก เสี่ยงทาย พระราชพิธีนี้จัด 3 วัน และยกภาษีคทาและอากร
 ขนอตลาคให้พระยาแรกนา หลังจากนั้นราษฎรจึงลงมือไถหว่านได้ เดือน 7
 มีพระราชพิธีตุลาการ พระเจ้าแผ่นดินทรงเสด็จพระเคราะห์แล้วทำพิธีมังคลาภิเษก
 เสรีแล้วขังเงินบาทเท่าพระองค์แจกแก่พราหมณ์ เดือน 8 มีพระราชพิธีอาสา
 และหล่อเทียนพรรษา เดือน 9 มีพระราชพิธีนารายณ์ปทมสินธุ เดือน 10 มีพระ
 ราชพิธีภัทรบท เดือน 11 พระราชพิธีอาสาชวษุ แขงเรือ ลอยประทีป ทอดกฐิน
 เดือน 12 มีพระราชพิธีจองเปรียง ตามประทีป โคมไฟ และพิธีจุลกฐิน เดือนอายุ
 มีพระราชพิธีคลิม คือชักวาวเรียกกลม เดือนนี้ มีพระราชพิธีบุษยภิเษก เดือนสาม
 มีพระราชพิธีตรีขัมทวาย เดือน 4 พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์

ส่วนพระราชพิธีทศมาสของเก่านั้นเริ่มควยเดือน 5 มีพระราชพิธีคเชนทร์ศว-
 สนาน เดือน 6 พระราชพิธีจรคพระนังคัลแรกนาขวัญ ให้กรมนาแต่งไถเอกไถโท
 เทียมควยโคกระวินท์ เจ้าพระยาพลเทพเป็นพระยาแรกนา มีนางเทพี 4 คน
 หาบสาแหกรชาวลูก พระยาแรกนาเอาไถเอกจรค 3 รอบ แล้วหว่านข้าว
 เอาไถโทกลม กรมนาเอาน้ำ เหล้า ชาวเปลือก ถังงา และชาวโพษศาสตร์มาเสี่ยง
 ทายให้พระโคกิน เดือน 7 มีพระราชพิธีเคมชะ คือการทิ้งขางเพื่อให้ทรงสวัสดิ-
 มงคลพระชนมสุข เดือน 8 มีพระราชพิธีเข้าพรรษา เดือน 9 มีพระราชพิธี
 พรุณศาสตร์คือการขอฝน เดือน 10 จัดพระราชพิธีสารท เดือน 12 มีพระราช
 พิธีจองเปรียงตามประทีปโคมไฟ เดือนอายุ พระราชพิธีตรีขัมทวาย เดือนนี้มี
 พระราชพิธีแฉลง คือการชักวาว เดือน 3 พระราชพิธีชานยะเทาะหเผาข้าว โดย
 ตั้งโรงพิธีมีหลัก 8 หลัก ให้ขุนนางตามลำดับยศประจำหลักตามทิศ รวมทั้งหลักกลาง
 1 หลัก ตางถือนมข้าวคนละอัน ถึงเวลาทำพิธีพระยาอินทรกุมารแห่เข้าโรงพิธี
 กรมพระนครบาลตั้งที่พักรับผู้คน 70 - 80 คน มีกระบือผูกกระพรวน พระยาอินทร
 กุมารถือเอาพนมข้าวกับเทียนเล่มหนึ่ง ออกจากโรงพิธีไปทางทิศตะวันออก พวก

ขุนนางจับพมข้าวและเทียบคนละอันแหตามเวียน 3 รอบ พระยาอินทรภูมาร
 จุกพมข้าวก่อน พวกขุนนางประจำทั้ง 8 ทิศจุกตาม ขณะนั้นพวกผู้คนขุนพลกับ
 พวกซึกกระบือไทรงงเข้ามาตีชิงเอาพมข้าว พระยาอินทรภูมารหนีเข้าโรงพิธี
 พวกขุนพลต่างคนต่างไป เป็นเสร็จพิธีซึ่งจัดขึ้นเพื่อทรงพระเจริญ เดือน 4 มี
 พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำมีพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ภาพนุพัญวงศ์วรเดช, สมเด็จพระเจ้า. จดหมายเหตุพระราชพิธีลงทรงสมเด็จเจ้าฟ้า
มหาวชิรมหิต สยามมกุฎราชกุมาร ในรัชกาลที่ 5. โรงพิมพ์ประจักษ์การพิมพ์,
 ภาพประกอบ. 444 หน้า.

พระราชพิธีลงทรงสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิรมหิต สยามมกุฎราชกุมาร ครั้งนี้
 สมเด็จพระเจ้าภาพนุพัญวงศ์วรเดช ทรงเป็นผู้อำนวยการในพระราชพิธี และ
 ได้ทรงเรียบเรียงขึ้นมูลเกล้า ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เพื่อเป็นหลักฐานและเพื่อเป็นแบบฉบับโบราณราชประเพณีสืบไป ต้นฉบับเป็นฉบับ
 พิมพ์ดีดเก็บรักษาอยู่ ณ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ต่อมากรม
 ศิลปากรได้แนะนำให้เจ้าภาพงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจเอก พระพิณจิ-
 ษนคดี (พิณจิ อินทรภูต) จัดพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2513 นอกจากนี้ทาง
 กรมศิลปากรได้จัดทำเชิงอรรถและสารบัญขึ้นเรื่องไว้ด้วย

สาระสังเขป

ใน พ.ศ. 2429 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริ
 ว่า การพระราชพิธีต่าง ๆ นั้นมีแบบอย่างสืบต่อกันมา แต่พระราชพิธีลงทรงเฉลิม
 พระปรมาภิไธย พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ นั้นจัดเป็นครั้งคราว ในสมัยกรุง
 รัตนโกสินทร์นี้เคยจัดมาครั้งหนึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 เมื่อพระราชโอรสพระองค์ใหญ่พระชนมายุได้ 9 พรรษา โดยทรงเกรงว่าพระ
 ราชพิธีนี้จะเสื่อมสูญไป จึงโปรดให้จัดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2355 ครั้นพระราชโอรส
 พระองค์ใหญ่ในรัชกาลที่ 5 นี้มีพระชนมายุได้ 9 พรรษา จึงโปรดให้จัดพระราช

พิธีขึ้นเพื่อรักษาราชประเพณีไว้ และได้นำแบบอย่างจากพระราชพิธีแต่ก่อน แต่
 ได้ดัดแปลงให้เหมาะสมกับกาลสมัย ในพระราชพิธีนี้โปรดให้มีพระราชพิธีเลี้ยง
 พระนคร เสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและชลมารค
 พระราชทานเหรียญที่ระลึก และโปรดให้มีการแข่งเรือคล้ายพิธีอาสาชวยุชควาย แล้ว
 ทรงมอบหน้าที่การงานให้เจ้าพนักงานสร้างแพลงสรง และพลับพลา โปรดให้เจ้า
 เมืองและเจ้าประเทศราชเข้ามาเฝ้าละอองธุลีพระบาทในพระราชพิธีนี้ กล่าวถึง
 การเตรียมขบวนพยุหยาตรา ทำแพลงสรง ปักธงไฟ ทำถนน การจัดเสื่อผ้า
 เครื่องอาวูสำหรับขบวนแห่ ขบวนแห่มีคู่แห่เด็กตามชาติภาษาต่าง ๆ รวมทั้ง
 บุตรข้าราชการกรมมหาดไทย เกณฑ์เด็กนมจุกเป็นคู่แห่และหามนำเด็กศักดิ์ต่ำเข้า
 ขบวนแห่เป็นอันขาด โหรกำหนดพระฤกษ์ตั้งพระราชพิธี เชิญสมเด็จพระเจ้าลูก
 ยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เสด็จลงสรงสนาม จัดตั้งพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ จารึก
 พระนามในพระสุพรรณภูมิ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระสงฆ์สวดพระพุทธรูป
 พราหมณ์ทำพิธีกองกฐนโหมเพลิง ณ หอเวทวิทยาคม พระสงฆ์ใหญ่จุดเทียนชัยและ
 รับพระราชทานธันและรับเครื่องไทยนาน สวดภาณวารติดต่อกัน 3 วัน 3 คืน
 เวลาบ่ายจัดขบวนแห่เชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ไปฟังพระสงฆ์
 สวดพระพุทธรูปเป็นเวลา 2 วัน เมื่อถึงเวลาพระมหามงคลฤกษ์เชิญเสด็จประทับ
 สู่พระมณฑป ลงสรงสนามในพระกรงแล้วเสด็จประทับบนพระแท่นแว่นฟ้า สรงน้ำ
 พระพุทธรูป นำพระกระยาसन พราหมณ์ถวายน้ำกลสน้ำสังข์ แล้วแห่กลับมา
 ประทับ ณ พระที่นั่งสุลิตมหาปราสาท ประทับบนพระที่นั่งโสรณน้อยเหนือราชอาสน์
 ราชสีห์ อาลักษณ์อ่านกระแสดพระบรมราชโองการแล้วพระราชทานพระสุพรรณภูมิ
 เสร็จแล้วทรงถวายไทยธรรม คัมภีร์เทียนชัย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทรงเครื่อง
 อย่างเทศเป็นพระราชอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช แล้วแห่กลับ ครั้นเวลา
 บ่ายทรงเครื่องตอนอย่างขัตติยราชกุมารเข้าขบวนแห่ไปยังพระที่นั่งสุลิตมหาปราสาท
 พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทูตานุทูต ถวายพระพรชัยมงคล หลังจากนั้นจัด
 ตั้งบายศรีแกว ทอง เงิน เวียนเทียนสมโภชและแห่สมโภชอีก 2 ครั้งจนครบกำหนด
 พระราชพิธี 7 วัน

มงกฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการในราช

สำนัก. โรงพิมพ์มหาดไทย, 2503. 25 หน้า

เรื่องกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการในราชสำนักนี้ ได้พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2457 เป็นพระราชกฤษฎีกาในรัชกาลที่ 6 ต่อมาได้พิมพ์แจกในงานพระราชนิพนธ์เพลงพิณหลวงสรสรสาภกิจ (เกล้าฯ คชนันทน์) เมื่อ พ.ศ. 2503 เรื่องนี้ประกอบด้วย 9 หมวด 62 มาตรา

สาระสังเขป

ว่าด้วยนามและลักษณะการใช้กฎมณเฑียรบาลนี้ ผู้ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎนี้ ประกอบด้วยข้าราชการต่าง ๆ 12 ประเภท กล่าวถึงการเรียกชื่อ คำจำกัดความตามกฎ การจดทะเบียนครอบครัวและเคหสถาน หน้าที่ของเจ้าพนักงานทะเบียน การอนุญาตบุคคลต่าง ๆ ให้มีครอบครัวและเคหสถานได้ บทว่าด้วยคนโสด หม้ายและคนไม่มีเคหสถาน ความผิดและการลงทัณฑ์ตลอดจนบทกำหนดโทษสำหรับความผิด

เรื่องนางนพมาศหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าตำรับตำราศรีจุฬาลักษณ์. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ-
ชนากร, 2472. 97 หน้า

หนังสือเรื่องนางนพมาศนี้ ได้พิมพ์ครั้งแรกในงานศพเจ้าจอมมารคาสังวาล เมื่อ พ.ศ. 2457 ต่อมาทางกรมศิลปากรได้อนุญาตให้พิมพ์หลายครั้ง สำหรับเล่มที่นำมาศึกษานี้เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 4 ในงานพระราชนิพนธ์เพลงพิณหลวงสรสรสาภกิจ (พุ่ม กัลยาณมิตร) เมื่อ พ.ศ. 2472 จากคำอธิบายของสมเด็จพระยาตำราธิราชว่า หนังสือเรื่องนี้แตกออกเป็น 3 ชื่อ คือเรื่องนางนพมาศ เรื่องเวรคืนพมาศ และตำรับตำราศรีจุฬาลักษณ์ ทั้งนี้เพราะผู้แต่งชื่อนางนพมาศ บิดาของนางเป็นพราหมณ์ รับราชการในตำแหน่งพระศรีมหาเศวตฉัตรสุโขทัย มารดาชื่อนางเวรคืน บิดามารดาได้นำนางไปถวายตัวรับราชการในสมเด็จพระร่วงเจ้า ได้เป็นสนมเอก ตำแหน่งตำราศรีจุฬาลักษณ์ พுகถึงสำนวนโวหารของเรื่องนี้เป็นที่ตั้งขึ้นใหม่ในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ได้เข้าใจกันว่าของเดิมมีอยู่จริง

แต่ได้ขาดหายไป เพราะพิธีต่าง ๆ ที่กล่าวไว้มีในตำราพราหมณ์และเป็นพิธีเก่า
กล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้
ตอนหนึ่งด้วย

สาระสังเขป

กล่าวสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระร่วงเจ้า ว่าด้วยตระกูลฝ่ายทหารและ
พลเรือน สิ่งก่อสร้างในวัด พระพุทธรูป ลัทธิพราหมณ์และศาสนาอื่น สถานที่ต่าง ๆ
ในกรุงสุโขทัย พระราชจรรยาของพระร่วง กล่าวถึงประวัติบางนพมาศก่อนเป็น
สนม เหตุที่นางได้เป็นสนม พระศรีมหาสมุทร และลงบัญญัตินางนพมาศ ว่า
ด้วยขนบธรรมเนียมของนางสนมในราชสำนักเกี่ยวกับข้อพึงละเว้นและข้อพึงปฏิบัติ
โดยยกตัวอย่างจากนิทานต่าง ๆ มาประกอบ จากนั้นนางเรวดีได้ให้โอวาทนาง
นพมาศและพาเข้าไปถวายตัว กล่าวถึงพระราชพิธีจองเปรียงในวันเพ็ญเดือน 12
คือการลอยประทีปโคมไฟและการมหรสพลอยประทีปเพื่อสักการะพระจุฬามณี พระ
ร่วงและพระบรมวงศานุวงศ์ได้เสด็จมาลอยพระประทีป หลังจากนั้นจะเสด็จไป
บำเพ็ญพระราชกุศล ทอดบังสุกุลจิวรตามอารามหลวง ถึงเดือนอ้ายมีพระราช
พิธีศรีษณ์ศพ มีการแห่พระอิศวรพระนารายณ์และไถวนางกระดานสาคน้ำ
เดือนยี่มีพระราชพิธีบูชาภิเชก ให้เลี้ยงพระโคและการชักวาว ถึงเดือน 3 พระ
ราชพิธีชานยเทาะห์เป็นพิธีพราหมณ์ มีการนวดชาวแล้วเผาฟางซึ่งชาวเพื่อชจัด
จัญไร ในงานนี้มีมหรสพด้วย พระราชพิธีสัมพันธินท์จัดในเดือน 4 เป็นวันตรุษ
ฝ่ายพุทธศาสนา แต่มีพิธีทั้งทางพุทธศาสนาและพราหมณ์ ฝ่ายพุทธศาสนามีการ
อัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานในพิธี มีการสวดมนต์เลี้ยงพระ ฝ่ายพราหมณ์
อัญเชิญเทวรูปมาเข้าพิธี ฝ่ายทหารยิงปืนรอมเมืองเพื่อชัยภูมิตปีศาจ มีการแห่แห
พระพุทธรูปรอบเมืองและประพรมน้ำพระพุทธรูปและชักทราย มีการละเล่นสมโภช
เป็นที่สนุกสนาน

ครั้นถึงเดือน 5 มีพระราชพิธีคเชนทร์ศวसन เป็นพิธีที่ขุนนางข้าราชการ
เจ้าเมืองประเทศราช เจ้าเมืองตามหัวเมือง ตลอดจนเจ้านครรัฐพอกาแสดงความ

จงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน มีการถวายเครื่องราชบรรณาการและพระราชทาน
 เลี้ยงแก่บุคคลเหล่านั้น ตอนมาเป็นพิธีพราหมณ์วางสรวงเทวดา มีการแห่ขาง
 มาสวยงามเป็นเวลา 3 วัน ตอนเย็นมีการละเล่นต่าง ๆ ถึงเดือนเมษายน ขึ้น
 ปีใหม่มีพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เดือน 6 มีพระราชพิธีไพศาลูจรรคพระนั่งคัลแรก
 นาขวัญ พระเจ้าแผ่นดินและข้าราชการเสด็จและไปยังโรงพิธี ออกญาพล-
 เพลย์เป็นพระยาแรกนา ถือน้ำใจเอก พระศรีมหาโพธิ์ถือน้ำใจเอก ออกพระวัชระ
 เศรษฐ์ถือน้ำใจตรี พระยาแรกนาแต่งตัวเต็มยศอย่างลูกหลวงชั้นเอก เมื่อไถครบ
 3 รอบแล้วปล่อยโคให้กินของ 5 สิ่งเพื่อเลี้ยงทวย เป็นเสร็จพิธี วันวิสาขบูชา
 มีการตกแต่งประทีปโคมไฟทั่วกรุงสุโขทัย มีการตั้งเทศน์ทำบุญกุศล เดือน 7 มี
 พระราชพิธีเคณฑ์ เป็นพิธีพราหมณ์เลี้ยงทวยว่าบ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุขหรือไม่
 ควดยกทั้งข้าง 3 ครั้ง หากข้างมีเสียงกังวานและหมุ่นนอนวัน คืนไม่สงบมีตแสดง
 วาดี ครั้นถึงเดือน 8 มีพระราชพิธีอาสาชมาซึ่ง เป็นพิธีทำบุญแห่เทียนพรรษา
 เดือน 9 พระราชพิธีพรมศาสตร์ เป็นพิธีพราหมณ์ประกอบพิธีขอฝนเพื่อการเพาะปลูก
 เดือน 10 มีพระราชพิธีภัทรบทคือพิธีกว่นข้าวทิพย์ หรือมธุปายาส ทำทั้งพิธีทาง
 พุทธศาสนาและพราหมณ์ มีการลอยขบป การกว่นข้าวยาคุและมธุปายาส เดือน 11
 มีพระราชพิธีอาสาชมา เป็นพิธีพราหมณ์เลี้ยงทวยว่าบ้านเมืองจะรุ่งเรืองหรือลำบาก
 ควดยกอันเชิญเทวรูปพระนารายณ์ปางเกษียรสมุทรกับพระลักษมีเทวีลงเรือเอกชัย
 องค์ละลำแข่งกัน นอกจากนั้นกล่าวถึงความประพฤติกของนางสนมซึ่งมีเป็นจำนวนมาก
 ที่มาจากหลายตระกูลและมีความประพฤติทั้งดีและไม่ดีแตกต่างกันไป

เรื่องมหาดเล็ก. โรงพิมพ์คุณพิมพ์อักษรกิจ, 2510. 82 หน้า

เรื่องมหาดเล็กนี้ ทางกรมศิลปากรได้อนุญาตให้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.
 2493 ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี (อาคม นุนนาค) และเล่ม
 ที่นำมาศึกษานี้เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวร คุชชิวะ
 พ.ศ. 2510

สาระสังเขป

พระราชบัญญัติกรมมหาดเล็ก ร่างขึ้นตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเห็นว่า ขรรมนิยมหน้าที่ราชการมหาดเล็ก นอกจากหน้าที่ประจำแล้ว หน้าที่พิเศษอย่างอื่นมิได้สนใจ จึงทรงเห็นว่าหากให้มีมหาดเล็กมากขึ้น เป็นมหาดเล็กพิเศษ ภูการงานหลายอย่าง จะได้คัดเลือกไปใช้ราชการได้สะดวก จึงได้ตราพระราชบัญญัติขึ้น หมวดที่ 1 ว่าด้วยตำแหน่งมหาดเล็กมี 4 ประเภท หมวดที่ 2 ว่าด้วยกำหนดมหาดเล็กเข้ารับราชการประจำยาม หมวดที่ 3 ว่าด้วยเวรที่ประจำการ การผลิตเปลี่ยนยาม หมวดที่ 4 ว่าด้วยราชการต่าง ๆ

สำหรับแบบเรียนราชการกรมมหาดเล็กที่ใช้อยู่ในโรงเรียนมหาดเล็กครั้งรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2445 นั้น ภาค 1 ว่าด้วยตำแหน่งและหน้าที่ราชการของมหาดเล็กอย่างละเอียด ภาค 2 ว่าด้วยกิริยามารยาทของมหาดเล็กที่ต้องปฏิบัติในราชสำนักมีอยู่ 2 แบบคือ ยืนเดินกับหมอบคลาน ภาคที่ 3 ว่าด้วยเรื่องวาจา คือถ้อยคำที่ใ้พูดจาในราชสำนักตามยศฐาบรรดาศักดิ์และคำราชาศัพท์ที่ควรทราบ ภาคที่ 4 ว่าด้วยการเชิญเครื่อง การจับ การทอดเครื่อง การเชิญเครื่องควย การเดิน คลาน การอยู่งานพัก ภาคที่ 5 ว่าด้วยเครื่องราชูปโภค สำหรับตั้งในงานพิธีต่าง ๆ การจัดตั้งและการเชิญเครื่อง ภาคที่ 6 การเชิญพระแสงชนิดต่าง ๆ การเชิญพระแสงดาบ พระแสงปืน ภาคที่ 9 หน้าที่อันเกี่ยวด้วยพระเจ้าลูกเธอ เป็นหน้าที่ของมหาดเล็กเพื่อระวังรักษามิให้ได้รับอันตราย ภาคที่ 8 ราชการของมหาดเล็ก หรือที่ทำงานของมหาดเล็กในการเปลี่ยนเวรหน้าที่ราชการประจำและราชการจร นอกจากนี้มีแบบรายงาน พระบรมราชาโหวาทเรื่องมหาดเล็กซึ่งรัชกาลที่ 6 พระราชทานเจ้าหมื่นศรีศรีรักษ์และบรมราชาโหวาทเดือนข้าราชการกรมมหาดเล็กและกรมขึ้นทั้งปวงในงานบรมราชาภิเษกสมโภชเมื่อ พ.ศ. 2450.

เรื่องราชาภิเษก. โรงพิมพ์พระจันทร์, 2479. ภาพประกอบ.

เรื่องราชาภิเษกนี้ได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2414 โดยโรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาหม่อมเจ้าทองบรรณาการ ทองแถม ทรงมอบหน้าที่ให้พระยาพจนปริชา จัดหาหนังสือแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพหม่อมเจ้าหญิง เม้า ทองแถม เฉพาะจะพิมพ์เรื่องบัญชีราชาภิเษก พระยาพจนปริชาได้ขออนุญาตจากกรมศิลปากรพิมพ์ และได้เรียบเรียงประวัติหม่อมเจ้าหญิงเม้า พิมพ์รวมด้วย แต่ไม่สำเร็จบริบูรณ์เพราะอนิจกรรมเสียก่อน หลังจากนั้นได้จัดพิมพ์เป็นครั้งที่ 3 ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาอากาศตรี สมภพ สุตสุนทร เมื่อ พ.ศ. 2509 โดยรวมเอาจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ 5 เข้าพิมพ์ด้วย

สาระสังเขป

ลักษณะของราชาภิเษกมีห้าประการคือ มงคลอินทราชาภิเษก มงคลโกศาภิเษก มงคลปราบดาภิเษก มงคลราชาภิเษก และมงคลอุภิเษก เครื่องสำคัญที่ใช้ในพิธีนี้มี 5 ประการ เช่นเดียวกันคือเบญจราชกกุธภัณฑ์ กล่าวถึงข้อที่พระเจ้าแผ่นดินควรปฏิบัติ กุศลกรรม 10 ประการ กล่าวถึงพิธีราชาภิเษกในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีทั้งพิธีสงฆและพราหมณ์ เครื่องประกอบในพิธีตลอดจนการปลูกโรงพิธีพระกระยาसनซึ่งมีรูปประกอบพระที่นั่งอัฐทิศ ส่วนราชาภิเษกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวถึงสถานที่จัด เครื่องใช้ต่าง ๆ มีพระเครื่อง พระแสง เป็นต้น จัดพิธีทั้งสงฆและพราหมณ์ เสด็จลงทรงพระกระยาसन จากนั้นเสด็จประทับที่พระที่นั่งภัทรบิฐซึ่งเป็นพิธีของพราหมณ์ที่จะถวายราชสมบัติ เมื่ออาลักษณ์กราบทูลเบิกแล้วเสนาบดีเข้าเฝ้าถวายสรรพสิ่งที่มีอยู่ในอำนาจหน้าที่ของตนต่อพระเจ้าแผ่นดิน จากนั้นแขกเมืองเข้าถวายพระพรชัยมงคล แล้วเลี้ยงแขกเมือง

เรื่องราชาภิเษก และจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 5. โรงพิมพ์วานพิมพ์, 2509.

ภาพประกอบ. 67 หน้า.

เรื่องราชาภิเษกนี้ได้กล่าวถึงที่มาและสาระสังเขปจากสิ่งพิมพ์ชื่อเรื่องเดียวกัน

แต่ไม่มีจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 5 ในที่นี้จะจัดทำสาระสังเขปเฉพาะเรื่องหลังเท่านั้น เรื่องจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 5 นี้ มี 2 ครั้งคือการขึ้นครองราชสมบัติครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2411 และกระทำหลังจากทรงลาผนวชเมื่อ พ.ศ. 2416 อีกครั้งหนึ่ง เรื่องนี้ได้เคยตีพิมพ์ในวารสารศิลปากรปีที่ 1 เล่มที่ 4 และปีที่ 2 เล่มที่ 1 และเล่มที่ 2 มาแล้ว ในการพิมพ์ครั้งนี้เป็นฉบับพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาตรี สมภพ สุตสุนทร เมื่อ พ.ศ. 2509 ทางกรมศิลปากรได้แนะนำให้รวมพิมพ์เรื่องแรกและเรื่องหลังไว้ในเล่มเดียวกัน เพราะเห็นว่าเนื้อหาเรื่องแรกสั้นและเป็นเรื่องเดียวกัน จึงได้รวมพิมพ์ไว้ด้วยกัน

สาระสังเขป

พระบรมวงศานุวงศ์ พระสงฆ์และเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ได้ประชุมกันเพื่อเลือกองค์ผู้ที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ประชุมได้ตกลงอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยดิษประชาชาติ ขึ้นครองราชสมบัติ ฝ่ายพราหมณ์จัดหาพระฤกษ์เพื่อประกอบพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อได้พระฤกษ์ได้จารึกพระนามและดวงพระชั้นนาลงในพระสุพรรณบัฏ แล้วจัดขบวนศรีสมโภช เชิญไปประดิษฐานไว้ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นเวลาบ่าย พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ ทรงฉลองพระองค์ครุยขาวแล้วทรงศีลพราหมณ์ถวายใบมะม่วง ใบทองและใบตะขบ ทรงรับมาฟาดพระองค์เพื่อไหล่พ้นจากภัยอันตราย ทรงสวดพระมหามงคลและฟังพระราชอาคมสวดพระพุทธมนต์ 3 วัน รุ่งเช้าเสด็จไปลงทรงพระกระยาสำน พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี และพระสงฆ์ผู้ใหญ่ต่างถวายพระเศวตตามลำดับ เสร็จแล้วทรงฉลองพระองค์ ราชบัณฑิตถวายน้ำพระพุทธมนต์ทั้ง 8 ทิศ พราหมณ์ถวายน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏและน้ำกลศ แล้วเสด็จขึ้นพระที่นั่งภัทรบิฐ พราหมณ์สรรเสริญไถยลาส ถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ และกล่าวมอบราชสมบัติ หลวงอภัยภูบาลถวายพระมหาเศวตฉัตร ทรงดำรัสตอบแล้วเสด็จไปถวายไทยทานแก่พระสงฆ์ ทรงฉลิกพระภูษาทรงพระชฎาเสด็จขึ้นสู่พระที่นั่งเศวตฉัตรพระบรมราชวงศ์ และข้าราชการทหารพลเรือนเข้าเฝ้าเพื่อยล

เกล้าถวายสิ่งของและเครื่องที่เฉพาะพนักงานทั้งปวง แล้วทรงพระราชปฏิสันถารตามอัธยาศัย แล้วเสด็จเข้าสู่พระมหามณเฑียร

ส่วนพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พ.ศ. 2416 นั้น จัดขึ้นหลังจากที่ไถ่ทรงผนวชแล้ว เมื่อพระชันษาครบ 20 ปี โดยมีสมเด็จพระยาศรีสุรยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินขณะที่ทรงออกผนวช ตามพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระราชชนก ส่วนกิจการในพระบรมมหาราชวังทรงมอบหน้าที่ให้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ ทรงบรรพชาและอุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเสด็จไปประทับ ณ วัดพุทธรัตนสถานในพระบรมมหาราชวัง ครบ 7 วัน จึงทรงลาผนวชครองราชสมบัติต่อไป โดยจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอีกครั้งหนึ่งเป็นเช่นเดียวกับครั้งแรก

เรื่องสมเด็จพระบรมศพ คือจดหมายเหตุนานพระเมรุครั้งกรุงเก่ากับพระราชวิจารณ์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2459. ภาพประกอบ. 43 หน้า

หนังสือเรื่องนี้พิมพ์แจกในงานศพ อำมาตย์เอก พระยาทวารวดีภิบาล (แจ่มโรจนวิภาต) จางวางกรุงเก่า เมื่อ พ.ศ. 2459 เรื่องนี้คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี ได้จัดพิมพ์รวมในหนังสือชื่อ ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 โดยจัดพิมพ์ตามอักษรค้นฉบับ เลขที่ 14 สมุดไทยคำ เรื่องพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าฟ้าสุทนต์ กรมหลวงโยชยาเทพ พระราชบิดาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รายงานพระเมรุนี้จัดเมื่อ พ.ศ. 2278

สาระสังเขป

พระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องตำราพระเมรุสอย เรื่องราวตำราพระเมรุกรมหลวงโยชยาเทพกับพระราชพงศาวดารจดหมายเหตุพระบรมศพ ปีนุฎ เบญจศก ตอนท้ายว่า เชิญพระบรมศพขึ้นเชิงตะกอนถวายพระเพลิง ห้าทุ่มเพลิงสงบ รุ่งขึ้นเสด็จพระราชดำเนินทรงบาตร สรงพระ

อัฐิเชิญขึ้นพระบรมโกศ เศษพระอังคารหอผ้าขาวแหออกจากพระเมรุไปวัดพร้อม
ทั้งพระบรมโกศ จากนั้นแหพระอังคารไปลอยน้ำเป็นเสร็จพิธี

กฎหมายงานพระบรมศพครั้งกรุงเก่า จุลศักราช 1697 เป็นงานพระศพสมเด็จพระ
เจ้าฟ้าสุขาวดี กรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สิ้น
พระชนมขณะเป็นรัชที่วัดพุทธไสยาสน์ โปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระบรมศพไปประดิษฐาน
ณ พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท โดยมีขบวนแห่ หลังจากนั้นเชิญพระบรม
ศพออกพระเมรุ มีสวดมนต์เลี้ยงพระ จุดดอกไม้ไฟ ครบกำหนดแล้วถวายพระเพลิง
เก็บพระอัฐิใส่พระบรมโกศ ส่วนพระอังคารหอผ้าขาวเอาไปลอยน้ำ จากนั้นมีเลี้ยง
พระสามบาทที่พระเมรุเป็นเสร็จพิธี

อีกเรื่องหนึ่งเป็นพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัว เรื่องแผนที่พระบรมมหาราชวังกรุงเก่า คือ พระราชมณเฑียรและพระราชวัง
ใหม่ในกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงการสร้างพระที่นั่งต่าง ๆ การซ่อมแซมและถูกทำลาย

ศิลปากร, กรม. ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม 1. บรรณาการ, 2515. 798 หน้า

หนังสือลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ นี้ เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นโดยกระแสรบสั่งในพระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ทรงดำรงตำแหน่ง สภานายก หอ
พระสมุดวชิรญาณ แทนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งยังทรง
พระเยาว์อยู่ พระองค์โปรดให้สมาชิกหอพระสมุดช่วยกันแต่งเรื่องส่งไปลงพิมพ์
ในวารสารวชิรญาณวิเศษ พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ส่งไปลงถวายเช่นกัน คือ
เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน ต่อมากรรมการหอพระสมุดวชิรญาณเห็นว่า เรื่อง
ที่ลงพิมพ์นั้น มีเรื่องดี ๆ อยู่เป็นอันมาก แต่กระจัดกระจายกันอยู่ จึงได้นำมา
พิมพ์เป็นเล่มโดยรวมเป็นภาค เป็นประเภทให้จบลงในเล่ม เมื่อแบ่งเป็นภาคได้
26 ภาค ฉบับรวมเล่มพิมพ์เป็น 2 เล่มจบ แต่ไม่ทราบสถานที่พิมพ์และปีพิมพ์
เล่มแรกพิมพ์ภาคที่ 1 - 16 เล่มที่ 2 ภาคที่ 17 - 26 ที่จัดพิมพ์เป็นภาคนั้น
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ได้จัดพิมพ์หลายภาค ต่อมาทางสำนักพิมพ์คลังวิทยา

ได้ขออนุญาตจัดพิมพ์เป็นเล่มเมื่อ พ.ศ. 2504 โดยพิมพ์เป็น 2 เล่มจบ เล่มแรก
พิมพ์ภาคที่ 1 - 14 เล่มจบพิมพ์ภาคที่ 15 - 26 และในปีเดียวกันนี้ ทางองค์การ
ศาของคุรุสภาได้จัดพิมพ์ 2 เล่มจบด้วย ส่วนสำนักพิมพ์บรรณาคารได้จัดพิมพ์อีก
ใน พ.ศ. 2515 ซึ่งได้ไขฉบับพิมพ์ครั้งที่ 5 นี้มาศึกษา

สำหรับเนื้อหาของภาคต่าง ๆ นั้นมีดังนี้ ภาคที่ 1 เกี่ยวกับประเพณีต่าง ๆ
ของภาคอีสาน ภาคที่ 2 ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ภาคที่ 3 การเกษตร ภาคที่ 4
การแพทย์และเภสัช ภาคที่ 5 ชนเผ่าต่าง ๆ ภาคที่ 6 ว่างควยการเล่นหนังตลุง
ภาคที่ 7 วิชาขบุงษา ภาคที่ 8 พระราชพิธีจักรพรรดิราชาธิราชและอาพาษพินาศ
ภาคที่ 9 เรื่องรับเซอรยอนเบาริง ภาคที่ 10 ตำรากระบวณเสด็จครั้งกรุงเก่า
ประเพณีลางอยาง การรับแขกเมือง ภาคที่ 11 พระราชพิธีฝ่ายพระราชวังบวร
สถานมงคล ภาคที่ 12 หมายรับสั่ง ภาคที่ 13 คำให้การของสมณทูตพม่า ภาค
ที่ 14 พระราชประวัติและพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ สำหรับภาคที่ 1
นั้น แต่งโดยหลวงผดุงแควนประจันต์ (จันทร์ อุตทรนคร) ภาคที่ 2 พระยาราช
วรานุกุล (อวม) กับกรมพระสมมตอมรพันธุ์ แต่ง ภาคที่ 11 เป็นพระนิพนธ์ของ
กรมหมื่นสติกษัารงสวัสดิ์

สาระสังเขป

ประเพณีภาคอีสานในเดือน 5 มีพิธีสงกรานตสร้งนำพระพุทธรูป หนุมสาว
เลนสาคนำ มีการเก็บดอกไม้ปามานูชาพระ กลางคืนมีการสนุกสนานโดยเฉพาะ
หนุมสาวมีการแอวกัน เดือน 6 เดือน 7 หรือบางครั้ง เดือน 8 มีการทำบุญ
บั้งไฟ โดยชาวบ้านรวมกันทำบุญ ในพิธีนี้จะมีการบวชนาคหรือรคนำพระกัได
การรคนำพระนั้นจะรดเมื่อพระสงฆรูปนั้นได้เลื่อนยศ ถึงเดือน 9 มีการทำบุญ
ชาวประดับดิน เดือน 10 มีการทำบุญชาวสลาภักถ เดือน 11 พระออกพรรษา
มีการทำบุญจุดประทีป คยถารควักไสลไมออกมามาทำโคมไฟประดับประดาในวัด
และมีการเทศนควย นอกจากนี้มีการทำบุญปราสาทผึ้งและทอดกฐิน ถึงเดือน
12 มีการทำบุญที่ลานขาวเรียกว่า กฐนลาน คือการทำบุญเลี้ยงพระทำขวัญขาว

เดือนอ้ายและเดือนยี่พระสงฆ์อยู่ปริวาสกรรม ครั้งถึงเดือน 3 และเดือน 4 มีการทำบุญชาวจิตามหมฺพาน

ประเพณีการปกครองของภาคอีสานตามเมืองต่าง ๆ มีพระยา พระ เป็นเจ้าเมือง นอกจากนี้มีตำแหน่งอุปราช ราชวงศ์ ราชบุตร และกรมการเมืองต่างก็มีหน้าที่แตกต่างกันไป กล่าวถึงประเพณีปาลกะกรรม คือการปรับสินไหมกับชายที่ล่วงเกินต่อหญิงที่มีไซ้เป็นภริยาคนในลักษณะต่าง ๆ กัน ว่าด้วยโยชายุทธกิจ คือสิทธิในการจับจองที่ดินของราษฎรด้วยการทำเครื่องหมายไว้เป็นสำคัญ ใครละเมิดต้องปรับไหม การจับจองรังผึ้งหนองน้ำที่มีปลา สัตวารักษกิจว่าด้วยการล่าขางมาโคกระบือ มีให้หลุกไปเหยียบขากลาในฤดูทำนา หากเสียหายจะถูกปรับไหมและทำขวัญชาว

ประเพณีการเลี้ยงลูก กล่าวถึงบุตร 3 จำพวก การตั้งกรรม หน้าที่ของนางผดุงครรภ์ทดเด็กแรกคลอด การจับเด็กใส่กระดิ่ง การอยู่ไฟของมารดา การทำขวัญและโกนผมไฟ การอบรมสั่งสอนบุตรแต่ยังเด็ก เด็กชายอายุ 11 - 13 ปีจะทำพิธีโกนจุก ส่วนเด็กหญิงราว 11 ปีจึงโกนจุก เด็กชายอายุ 7 - 10 ปี มักให้บวชเณรเรียนหนังสือที่วัด เมื่ออายุครบกำหนดบวชจะทำพิธีอุปสมบท หลังจากนั้นสักออกมามีครอบครัวประกอบอาชีพเป็นหลักฐาน ประเพณีการบวชนาคกล่าวถึงตำนานและจุดประสงค์ของการบวชนาค วิธีการบวชนาคกล่าวถึงประเพณีการแต่งงานโดยทั่วไปนั้นมีการสู่ขอ การรวมทุนสินทรัพย์ การขุมนุญาติทั้งสองฝ่ายเป็นสักขี และการทำพิธีรดน้ำคูปาวสาว ส่วนประเพณีการแต่งงานแบบไทยนั้น ชั้นแรกตรวจดูโชคชตาราว่าเป็นเนื้อคู่กันหรือไม่ จากนั้นตกลงสินสอดแล้วยกขันหมากไปหมั้นฝ่ายหญิง แล้วสร้างเรือนหอและกำหนดวันแต่งงาน มีการเลี้ยงพระสวดมนต์ที่หอ การสวมสายมงคลแฝดและขันน้ำใหญ่บ่าวสาว กลางคืนมีคนตรีกล่อมหอรุ่งเช้ามีการศึกษาตร กล่าวถึงการแห่ขันหมาก พิธีรดน้ำและการให้ออวาทคูปาวสาวและการส่งตัวเจ้าสาว กล่าวถึงการแต่งงานของไทยชาวเมืองพัทลุงและสงขลา การแต่งงานของลาวพุงดำ ลาวพุงขาว มีการกำหนดสินสอดทองหมั้น

คือ เงิน ทอง เหล่า ปลาและเนื้อ และมีการทำขวัญบ่าวสาว

หมายรับสั่งและบัญชีโคมตราในพระราชพิธีวิสาขบูชาในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2400 กล่าวถึงการสั่งเตรียมงานไปยังแผนกต่าง ๆ มีหมายเกณฑ์รอยพวงดอกไม้ ตรา โคมวิสาขบูชาของพระบรมราชวงศ์ ทหาร พลเรือน ตามกรมกองต่าง ๆ และมีบัญชี อนุญาตการประกวดโคม พระราชพิธีจักรพรรดิราชาธิราช พ.ศ. 2350 คือ พระ ราชพิธีสะเคาะพระเคราะห์เนื่องด้วยรัชกาลที่ 1 ไม่สบายพระราชหฤทัย จึงโปรด ให้จัดตามพระตำราตามที่สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนฯ ถวายพระพรให้ทราบ มีการจัดเตรียมพิธีทางสงฆ์ พระราชพิธีอาพาธพินาศ พ.ศ. 2343 มีการสวดมนต์ เลี้ยงพระ กล่าวถึงหน้าที่ของชาวพนักงานว่าจะต้องทำอะไรบ้าง หมายรับสั่งที่ 13 ในรัชกาลที่ 4 เรื่องสั่งขบวนพยุหยาตราเสด็จวัดอรุณราชวรารามในพิธีสงกรานต์ โดยทางชลมารค เรื่องขบวนเสด็จครั้งกรุงเก่ากล่าวถึงขบวนเสด็จทางชลมารค และการลอมวงที่ประพาส ขบวนเสด็จทางสถลมารคประกอบด้วยกระบวรราช กระบวนช้าง กระบวนม้า ขบวนเสด็จพระพุทธรูป การรักษาพระนครเวลาเสด็จ ไม่อยู่

จดหมายอย่างธรรมเนียมการพระราชพิธีในรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงการแห่พระ เจดีย์ทราย การถือน้ำในเดือน 10 ในเดือน 11 มีการลอยประทีปในวันออก พรรษา 3 วัน เสด็จพระราชทานพระกรฐินทางชลมารค ณ วัดระฆังโฆสิตาราม กับวัดหงส์ วัดโพธิ์ วัดสระเกศ ในเดือน 12 เสด็จลงทรงลอยเรือพระประทีป และพิธีจองเปรียงประคับโคมไฟ ขบวนเสด็จงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทางชลมารค การยิงปืนอาภูนาในพระราชพิธีตรุษ และการกอบพระเจดีย์ทราย ในวันมหาสงกรานต์ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ เสด็จพระราชทานพระกรฐิน พ.ศ. 2330 การลอมวงเสด็จพระราชทานพระกรฐินกล่าวถึงหน้าที่ของตำรวจ ทหาร ประจำตามวัดที่จะเสด็จ

พระราชพิธีฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล กล่าวถึงพระราชพิธีสงกรานต์ มี การทำบุญเลี้ยงพระ ก่อพระทราย สรงมูรธาภิเษก สรงพระอัฐิ สรงพระบรม

ราชวงศ์พระชนม์มามาก พระราชพิธีวิสาขบูชา มีพิธีสงฆ์และการตกแต่งโคมไฟ
 การพระราชกุศลวันเข้าพรรษา การบวชนาคหลวง การพระราชพิธีเฉลิมพระชนม
 พรรษา ในเดือน 10 มีพระราชพิธีสารท เดือน 11 มีเทศน์มหาชาติและจัตุรา
 ธิยส์จ หมายรับสั่งวังหน้าอาราธนาพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ และรับพระราชทาน
 ฉันทน์ ๗ พระที่นั่งฝ่ายในพระราชวังบวร และอาราธนาพระราชาคณะถวายพระธรรม
 เทศนา

พระราชพิธีโสกันต์ในรัชกาลที่ ๑ ตามหมายรับสั่ง 7 ฉบับ ส่วนฉบับที่ 8 เป็น
 หมายรับสั่งพระราชพิธีโสกันต์ในรัชกาลที่ 3 หมายแต่ละฉบับกล่าวถึงหน้าที่และความ
 รับผิดชอบของเจ้าพนักงาน ผู้มีหน้าที่เตรียมการต่าง ๆ ในพระราชพิธีนี้ เฉพาะ
 ฉบับที่ 7 กล่าวถึงชวานแท้โสกันต์

ศิลปากร, กรม. ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม 2. บรรณาการ, 2515. ๘๙๐ หน้า.

หนังสือเล่มนี้ เริ่มแต่ภาคที่ 15 ว่าด้วยตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนัก
 กระบวนเสด็จพระราชดำเนินครั้งกรุงเก่า ประเพณีบางอย่าง ซอความเหมือน
 ภาคที่ 10 ภาคที่ 16 ว่าด้วยตำนานภษีอากรบางอย่าง ภาคที่ 17 หมายรับสั่ง
 บางเรื่องในรัชกาลที่ 1 และที่ 2 ภาคที่ 18 ประวัติชนชาติไทย ชาติญ้อ การล่า
 สัตว์ในป่ากาศสินธุ์ อาชีพบางอย่าง เช่น การทอผ้าไหม เลี้ยงครั้ง ทำนาเกลือ
 และประเพณีบางอย่าง เช่น การทำบุญของไฟ สรงน้ำพระ ทำบุญชาวสาก แต่งงาน
 พิธีศพ ภาคที่ 19 ตำราธรรมเนียมในราชสำนักตอนต้นเหมือนภาคที่ 15 ภาคที่
 20 เรื่องราชกำหนดกรุงกัมพูชาและงานพระสมรสพสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ ภาคที่ 21
 พิธีราชาภิเษกสมเด็จพระเม็ววงศ์กรุงกัมพูชา ภาคที่ 22 เป็นเรื่องทั่ว ๆ ไป ภาค
 สุกท้ายเป็นเรื่องราวสำนักพมา แต่ละภาคมีคำอธิบายของสมเด็จพระยาคำวรง
 ราชานุภาพและมีชื่อผู้แต่งในบางเรื่อง

สารสังเขป

ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักกล่าวถึงชวานเสด็จครั้งกรุงเก่า หน้าที่
 มหาดเล็ก ชาวที่ ตำรวจและกรมวัง การพระราชพิธีในรัชกาลที่ 1 มีการแห่

พระทราย การได้นำสารท ลอยพระประทีปในเดือน 11 เสด็จพระราชทานพระ
 กรฐิน ลอยพระประทีปและจองเป็เรียงในเดือน 12 ขบวนเสด็จงานพระเมรุสมเด็จ
 พระเจ้ากรุงธนบุรี การยิงปืนอาถรรพ์ กอพระทรายและล้อมวงเสด็จกรฐิน พระ
 ราชกำหนดสำหรับมหาดเล็กตรวจการและการฝึกกีฬามารยาทมหาดเล็ก หมาย
 รับสั่งบางเรื่องในรัชกาลที่ 1 และที่ 2 ในรัชกาลที่ 1 เกี่ยวกับเรื่องพระราชพิธี
 ไส้กันต์พระเจ้าลูกเธอและหลานเธอ ส่วนหมายรับสั่งในรัชกาลที่ 2 เกี่ยวกับเรื่อง
 พระราชทานเพลิงพระศพ เจ้าจอมมารดา กรมหลวงจักรเจษฎา พระบวรญาณ
 มุนีวัตรราชบุรณะ กำหนดงานพระเมรุเจ้าศรีฟ้าในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีนภ
 ษานพระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช งานพระราชทานเพลิงศพพระ
 เจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้ากมลฉัตรที่วัดสมอแครง

ว่าด้วยชนชาติไทยและชาติอื่นในภาคอีสาน ชาวภูไทยกล่าวถึงการแต่งกาย
 การนับถือพุทธศาสนา การบุญบั้งไฟ ทำบุญประเวศ ทำบุญออกพรรษา ทำบุญข้าว
 ทำบุญข้าวประดับดิน ทำบุญสงกรานต์ การนับถือผี และงานอาชีพ ส่วนชนชาติอื่น
 กล่าวถึงการแต่งกาย การคลอดบุตร บวชนาค การแต่งงาน วิธีจัดการศพ งาน
 รื่นเริง ประเพณีการทำบุญของชาวทมิฬ การทำบุญบั้งไฟ เเซ้งบั้งไฟ และ
 การจุดบั้งไฟ การสร้างนำพระ เครื่องบริขารที่จะถวายพระ เครื่องประกอบ
 การร่อนน้ำและวิธีร่อนน้ำ การเทศน์มหาชาตินั้นเริ่มแต่วันออกพรรษาจนถึงเดือนห้า
 ในเดือน 10 มีการทำบุญข้าวสาก ประเพณีปลุกเรื้อนของชาวพื้นเมืองจะต้องให้
 แล้วเสร็จในวันเดียว กล่าวถึงการเลือกเสาเรื้อนการฝังเสาเรื้อน การขันทาน
 ใหม่มีการถามตอบกันตามประเพณี ส่วนการแต่งงานมีสินสอด ซันหมากและทำพิธี
 สูขัญญ์ขาวสาว การแต่งงานนี้มีลำดับชั้น 6 ชั้นด้วยกัน สำหรับประเพณีการทำ
 ศพนันมีทั้งการเผาและฝัง

ภาคที่ 19 ว่าด้วยตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนัก (ความซ้ำกับภาคที่ 15
 ถึงตำราหน้าที่กรมวัง) ตำราวาดวยราชาภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยา เครื่องทรงตน
 ประเพณีการบวชนาค (ความซ้ำกับภาคที่ 2) ประเพณีการแต่งงานแบบจีน ประ
 เเพณีการเล่นเพลงโคราช เพลงเรือ เพลงเกี่ยวข้าว เพลงสงพ่าง เพลงพิสดาน
 เพลงพวงมาลัย และเพลงระบำ

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1. โรงพิมพ์ไทย, 2459. 225 หน้า

เจ้าภาพและข้าราชการในกรมราชเลขาธิการได้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้แจกเป็นมิตรพวักในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. 2459 ประกาศพระราชพิธีนี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงเรียบเรียงไว้ตั้งแต่ครั้งทรงดำรงตำแหน่งสมุหราชเลขาธิการพระสมุทวชิรญาณ เล่มแรกได้ทรงไว้เรียบร้อยแล้ว แต่เล่มที่สองยังไม่เสร็จจึงสิ้นพระชนม์เสียก่อน อย่างไรก็ตาม ทั้งสองเล่มนี้ได้จัดพิมพ์เป็นครั้งแรกในงานพระศพนี้ ต่อมาได้จัดพิมพ์อีกหลายครั้ง เช่น องค์การค้ำของคุรุสภาได้จัดพิมพ์จำหน่าย

เฉพาะเล่ม 1 นี้มีประกาศต่าง ๆ คือ เรื่องประกาศสวดมนต์พระราชพิธีถือน้ำ พระราชพิธีในรัชกาลที่ 4 และเพิ่มเติมบางในรัชกาลที่ 5 และที่ 6 อาลักษณ์อ่านเมื่อทรงศีลแล้วก่อนสวดมนต์ ประกาศแข่งน้ำโคลงหาน้ำไข่มุกตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและมีไค้แก้ไขเพิ่มเติมแต่ประการใด พระราชมณเฑียรเวลาทรงศีลแล้วในวันถือน้ำ ส่วนประกาศแข่งน้ำหัวเมืองนั้นไม่ทราบที่มา แต่ได้เปลี่ยนพระนามและข้อความบางตอน สำหรับประกาศแข่งน้ำความเรียงเริ่มใช้ในรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ไม่ทราบผู้แต่ง อาลักษณ์อ่านต่อจากโคลงแข่งน้ำที่พระราชมณเฑียร ประกาศแข่งน้ำสำหรับฝ่ายในและฝ่ายหน้าเริ่มใช้ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา อาลักษณ์อ่านเมื่อกรรมาข้าราชการถือน้ำที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมราชวงศ์ข้าราชการในพระราชวังก็ใช้บทนี้เช่นกัน

ประกาศพระราชพิธีคเชนทร์ศิวสนาน เริ่มใช้ในรัชกาลที่ 4 ไม่ทราบผู้แต่ง ถึงรัชกาลที่ 5 ได้เปลี่ยนพระนาม ชื่อข้างมาและไค้เลิกพระราชพิธีนี้ตั้งแต่รัชกาลที่ 5

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัล ไม่ทราบว่าแต่งในสมัยใด แต่มีพระนามพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาและนามพระนครนั้น ต่อมาไค้แก้ไขใหม่ในรัชกาลที่ 4 ซึ่งพระองค์ทรงพระราชพิธีพืชมงคลพร้อมกับกรมสมเด็จพระเคชาธิศร อาลักษณ์อ่านก่อนสวดมนต์ประกาศพระราชพิธีเริ่มนำหลวงทุ่งพญาไท รัชกาลที่ 5

โปรดให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์แก้ไขจากประกาศพระราชพิธีพืชมงคลเฉพาะตอน
ปลายพระราชพิธีนี้ได้จัดใน พ.ศ. 2453 ครั้งเดียวกันเลิกไป

เรื่องประกาศพระราชพิธีสารท มี 8 ฉบับ อาลักษณ์อ่านก่อนสวดมนต์ เติม
เป็นรายยาวเข้าใจกันว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระเจษฎาธรตรงแต่งในสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อ
มาโปรดให้แก้เป็นรายสั้น ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 โปรดให้ตัดตอนกวนข้าวทิพย์ออก
ต่อมาโปรดให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) แต่งเป็นรายสุภาพ ตอนหลังได้ตัด
ตอนกวนข้าวทิพย์ออก ครั้นถึง พ.ศ. 2441 โปรดให้ตัดความตอนเลี้ยงพระและ
โดยยาสูบออก ต่อมาบางปีโปรดให้กวนข้าวทิพย์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์จึงทรงเติม
การกวนเข้าทิพย์เข้าไปใหม่ ถึง พ.ศ. 2443 พระราชพิธีสารทตรงกับวันเฉลิม
พระชนมพรรษา จึงเติมเข้าไปด้วยเป็นฉบับสุดท้าย

ประกาศพระราชพิธีจองเปรียง ไม่ทราบผู้แต่ง ได้ใช้มาแต่สมัยรัชกาลที่ 4
จนถึงรัชกาลที่ 5 กระทั่งเลิกพระราชพิธีนี้ อาลักษณ์อ่านก่อนเวลาสวดมนต์

ประกาศพระราชพิธีฉัตรมงคล พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) แต่งเป็นความ
เรียงต่อมาแต่งเป็นรายและโคลงสาม เริ่มใช้ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 อาลักษณ์
อ่านก่อนเวลาสวดมนต์

ประกาศสังเวทเวทคา เติมพระวิจิตรธรรมปรีวัตร (บุญ) แต่งพูดเกล้าๆ ถวาย
รัชกาลที่ 4 สำหรับให้อาลักษณ์อ่านสังเวทเวทคา คำประกาศนี้ตอนแรกเป็นคาถา
ประกอบด้วยภาษาไทยอย่างพิสดารอย่างกลางและอย่างสังเขป รัชกาลที่ 5
โปรดให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์แก้ไขอย่างกลางเพื่อให้อ่านวันเฉลิมพระชนมพรรษา

ประกาศพระราชพิธีตรียัมพวาย เริ่มในรัชกาลที่ 4 ไม่ทราบผู้แต่ง ราชบัณฑิต
เป็นผู้อ่าน ตอนสวดมนต์ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามใช้มาจนถึงรัชกาล
ที่ 5

ประกาศสังเวทเวทคาครุฑจีน ไม่ทราบผู้แต่ง ได้ใช้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4
อาลักษณ์อ่าน ได้เลิกไปสมัยรัชกาลที่ 5

ประกาศพระราชพิธีตรุษ เข้าใจกันว่าเป็นของเก่าแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่ง
เอามาจากลังกาอีกทอดหนึ่ง เพราะมีภาษาสิงห์พอยู่มาก พระภิกษุเป็นผู้อ่านประกาศ

สารสังเขป

ประกาศแข่งน้ำโคลงหา กล่าวถึงพระยูเป็นเจ้าทั้งสามพระองค์คือพระนารายณ์ พระอิศวรและพระพรหม พระพรหมสราโลก เทพทาเหาะลงมากินจวนกินแล้วกลายเป็นมนุษย์ พวกมนุษย์มีพระเจ้าแผ่นดินที่คนทั่วไปต้องเคารพและจงรักภักดี นอกจากนี้มีคำสาปแข่งต่อบุคคลที่ไม่ซื่อสัตย์ใหม่อันเป็นไปต่าง ๆ ประกาศแข่งน้ำสำหรับ พิธีศรีสังฆานกาลเดือนนำหัวเมือง กล่าวถึงเทพคาและภูตผีปีศาจที่สถิตอยู่ตามที่ต่าง ๆ ไคมาฟังผู้ประกาศทำพิธีถอนน้ำ ใครไม่ซื่อซอให้ถึงตาย ประกาศแข่งน้ำสำหรับ ฝ่ายหน้า กล่าวถึงการเชิญเทพกาลสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาเป็นพยานในการถอนน้ำครั้งนี้ ซึ่งมีพระบรมราชวงศ์ ข้าราชการ ทหาร พลเรือน ทั้งในกรุงและหัวเมือง ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข อย่าได้คิดการร้ายต่อแผ่นดิน หากใครคิดร้ายขอให้เป็นไปต่าง ๆ นานาตามคำสาปแข่ง ประกาศพระราชพิธีคเชนทร์สวรรค์ กล่าวถึงการเชิญ เทพคาอารักษ์มาฟังคำประกาศในพิธีนี้ ซึ่งได้เคยกระทำพิธีศรีสังฆานกาลมา เพื่อเพิ่มความจงรักภักดีของข้าราชการบริพาร การพระราชพิธีนี้ก็เป็นศิริมงคลแก่ชนาง มาที่ใช้ในการพระราชสงคราม และไคยกเอานิทานเรื่องท้าวที่ตีโกศลมากล่าว

อ้าง

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลของ เกากล่าวถึงการเชิญ เทพคา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาเป็นประธานในพิธี และรับเครื่องสังเวทจากพระเจ้าแผ่นดินบุทรงศพิศราชธรรม และขอให้เทพคาช่วยคล้มันดาลให้ฝนฟ้าตก คนชาว งามปราศจากโรค ให้ชาวปลาอาหารบริบูรณ์ทั่วพระราชอาณาเขต ส่วนคำประกาศ แบบใหม่นั้นเหมือนกับฉบับพิมพ์ในงานพระราชพิธีพืชมงคล และจรดพระนังคัล พ.ศ. 2468 ประกาศพระราชพิธีเริ่มนาหลวงทุ่งพญาไทเป็นเช่นเดียวกับคำประกาศแบบ ใหม่

ประกาศพระราชพิธีสารท กล่าวถึงการเชิญเทพคาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็น พยานว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เลี้ยงพระ ถวายขาวยาคุณแก่ พระภิกษุสงฆ์ในพิธีสารท

ประกาศพระราชพิธีจองเปรียง การตามโคมไฟเพื่อบูชาพระรัตนตรัย ทั้งนี้ เพื่อสวัสดิมงคลแก่พระเจ้าแผ่นดินและทวยราษฎร์ ประกาศพระราชทานเบี้ยหวัด แก่พระบรมราชวงศ์ที่ทรงผนวช ประกาศพระราชพิธีนิตรมงคลเพื่อเฉลิมสมโภช พระมหาเศวตฉัตรเป็นพระราชกุศล ประกาศพระราชพิธีนี้มีฉบับรายและโคลงสาม อักขรหนึ่ง ประกาศสังเวทเวทคา เป็นการเชิญเวทคาทั้งหลายมารับปลีกรรมที่ ไค้จัดไว้ และขอพรจากเวทคาเหล่านั้น นอกจากนี้มีคำประกาศเวทคาอย่างกลาง และอย่างสังเขปและอย่างแก้ใหม่ ประกาศพระราชพิธีตรียัมพวาย กล่าวสรรเสริญ และบูชาพระพุทธรูป ประกาศสังเวทเวทคาตรุษจีน อัญเชิญเวทคาอารักษ์ทั้งหลาย มาฟังประกาศว่า พระเจ้าแผ่นดินไค้ทรงทำพระราชกุศลและขอเชิญรับเครื่องสักการะ เหล่านั้น พระตำราพระราชพิธีตรุษแบบเก่าสำหรับกรุงเทพมหานคร ประกาศพิธี ตรุษในรัชกาลที่ 4 ประกาศเวทคาพระราชพิธีตรุษในรัชกาลที่ 5 ประกาศพระ ราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ในรัชกาลที่ 6 ประกาศพระราชพิธีตรุษครุฑกรมพระราชวังบวร วิไชยชาญ และพระราชพิธีตรุษเมืองนครศรีธรรมราช

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. ประกาศพระราชพิธี เล่ม 2. โรงพิมพ์ไทย, 2459. 297 หน้า

ประกาศพระราชพิธีเล่ม 2 นี้ เป็นพระราชพิธีการจร คือเป็นพระราชพิธีที่ ประกาศเฉพาะคราว และมีใช้คราวเดียวเสียโดยมาก ยกเว้นบางพระราชพิธี เช่น การขอฝน ซึ่งกระทำในปีที่มีฝนแล้ง ประกาศแต่ละฉบับไม่ทราบว่ามีใครแต่ง แต่ประกาศในรัชกาลที่ 4 เข้าใจว่าเป็นพระราชนิพนธ์โดยมาก

สาระสังเขป

คำอธิษฐานขอฝนในสมัยรัชกาลที่ 1 ค่อยถึงฤดูทำนาแล้ว แต่ฝนยังไม่ตก ผู้กระทำสังจาธิษฐานขออุทิศแก่วังเวทคาทั้งหลายต่อพระพักตร์พระพุทธรูปปฏิมากร และพระสารีริกธาตุ ผู้กระทำสังจาขอว่าเพ็ญทานบารมีรักษาอุโบสถศีล ห้ามฆ่า สัตว์เป็นเวลา 7 วัน ปวงเวทคาเมื่อใดทราบความขอไห้ส่งสารแก่มวลมนุษย์ ไค้ไห้ฝนตกตอตามฤดูกาลด้วย คำอธิษฐานขอฝนในรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2376

กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า ขอให้เทพยดาทั้งหลายช่วยให้ฝนตก ประกาศพระ
 ราชพิธีพืชมงคลในรัชกาลที่ 4 กล่าวบูชาและสรรเสริญพระพุทธเจ้า ขออำนาจ
 คำสั่งจากพระพุทธบาทขอให้ฝนตก คำประกาศเทวดาครั้งสังคายนาพระไตรปิฎก
 พ.ศ. 2331 ในสมัยรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงพระธรรมวินัยและตำนานการสังคายนา
 พระไตรปิฎก ประกาศหล่อแก่พระศรีสากยมุนีในรัชกาลที่ 1 เป็นคำประกาศใน
 พระราชพิธีปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปศรีสากยมุนีจากเมืองสุโขทัย เพื่อบรรจุพระบรม
 สารีริกธาตุ ประกาศอธิษฐานการต้อนน้ำครั้งรามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารใน
 รัชกาลที่ 2 กล่าวถึงมอญหนีพม่าเข้ามาพึ่งไทยและโคกระทำพิธีต้อนน้ำ ขอให้ชนกลุ่ม
 นี้ซื่อสัตย์จงรักภักดี หากคิดร้ายขอให้เป็นไปต่าง ๆ คำอาราธนาอ่านประกาศเมื่อ
 เผายาฉินสมัยรัชกาลที่ 3 ควยพวกข้าราชการและราษฎรเป็นจำนวนมากสู้รบกันทำ
 ให้เสียทรัพย์สินเงินทองและเสียราชการ จึงโปรดให้รับเงินทั้งหมดมาเผาเสีย และ
 ขอเชิญเทวดาเป็นสักขีพยานในการเผาครั้งนี้ หากต่อไปใครนำเงินเข้ามาขอให้
 บุคคลนั้นมีอาการวิบัติต่าง ๆ

ประกาศเทวดาบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 4 กล่าวขอเชิญเทพยดาทั้งหลายมาฟัง
 คำประกาศในพระราชพิธีนี้ ซึ่งพระองค์จะปกครองกรุงเพมมหานคร และเมืองขึ้น
 เมืองออกทั้งหลายตามรายชื่อที่กล่าวถึง ประกาศพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระ
 บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศเทวดาบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 5
 ประกาศสั่งเวยพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่าเป็นของเก่ามีการเอยพระนามพระเจ้าแผ่นดิน
 ธิบางพระองค์สมัยกรุงศรีอยุธยา เพื่อให้มารับเครื่องสักการะและขอให้อาณา
 ประชาราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ประกาศเทพยดาและพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่าให้มา
 รับปลื้มกรรม ประกาศสั่งเวยเทวดากรุงเก่ารัชกาลที่ 5 แก่ไขอนุโลมตามประกาศ
 ในรัชกาลที่ 4 ประกาศสั่งเวยเทพยดากรุงเก่าในรัชกาลที่ 6 กรมพระสมมตอมร-
 พันธุ์ทรงเรียบเรียงอนุโลมตามประกาศสั่งเวยในรัชกาลที่ 5 ประกาศสั่งเวยเทวดา
 พระราชวังบางปะอินในงานรัชดาภิเษก แต่งอนุโลมตามประกาศสั่งเวยพระเจ้า
 แผ่นดินกรุงเก่า ประกาศพระราชพิธีรัชดาภิเษก สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง)

วิกิราชบุรณะแต่งประกาศพระราชกุศลรัชชมงคลรัชกาลที่ 5 เสมอด้วยสมเด็จพระ
 รามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา กรมพระสมมตอมรินทร์ทรงเรียบเรียงอนุโลม
 ตามประกาศพระราชพิธีสมภาคามีแหก คือการที่รัชกาลที่ 5 ได้เสวยราชสมบัติ
 มาได้ 40 ปี เสมอด้วยรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา จึงได้
 ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ประกาศทำบุญพระบรมอัฐิเมื่อเริ่มงานรัชชมงคลามีแหก
 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ทรงแต่ง คำประกาศเทวคาในงานพระ
 ราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 6 ประกาศเทวคาในพระราชพิธีรัชชมงคลามีแหก
 ประกาศเทวคาให้ประดิษฐานในเทวรูปบนยอดพระบรมมหาราชวังโครินท์ที่บรรจุพระ
 สุปรรณภูมิ จารึกดวงพระชันษากรุงเพมหมานคร เพื่อช่วยปกป้องพระนคร จดหมาย
 พระราชพิธีบรรจุชะตาพระนคร มีทั้งพิธีสงฆ์และพราหมณ์ เชิญดวงชะตาพระนคร
 เข้าบรรจุในยอดหลัก ทิศรูปเทวคาแล้วเชิญเทวคาเข้าสิงในหลักเมืองและเทวรูป
 เป็นเสร็จพิธี

ประกาศเทวคาเฉลิมพระอภิเนาว์นิเวศน์ ประกาศเทวคาฉลองหอพระใน
 อภิเนาว์นิเวศน์ ประกาศหอเสถียรธรรมปริตครั้งรัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นการบูชา
 พระศรีรัตนตรัย ประกาศเชิญเทวคาให้สิงในรูปเทวคาที่กัมพูคัตร์และเทวรูปถือ
 หีบพระราชัญจกร ประกาศเทวคาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้พินภัยต่าง ๆ ตน
 พระแสงศร 3 องค์ โดยอัญเชิญเทพเจ้าทั้ง 3 องค์คือพระพรหม พระอิศวร และ
 พระนารายณ์ ผู้ทรงพระแสงศร พรหมมาศ อักษิณี และปลั้ววาทตามลำดับ รวมทั้ง
 เชิญเทวคาทั้งหลายมาช่วยกันรักษาพระราชศาสตราวุธ ใครคิดร้ายขอให้เป็นไป
 ตามคำสาปแช่งคาถาบรรจุในพระแสงศรอักษิณีวาท พรหมมาศ และปลั้ววาท มีพระ
 ราชพิธีบูชาพระแสงศรดังกล่าวที่ทะเลชุบศร มีการประกาศสั่งเว่ยเทวคาที่เมือง
 ลพบุรีและท้าวความถึงตำนานเมืองนี้ ประกาศสั่งเว่ยพระกาฬเมืองลพบุรีเพื่อ
 ชอมแซม ประกาศเทวคาเขาคอกและคำจารึกฐานเทวรูปเขาคอก โดยเอาก้อน
 หินจากภูเขานี้ไปสลักเป็นเทวรูปแล้วประกาศสมโภช ประกาศเทวคาสวคมนต์
 สมโภชพระเจดีย์พระนครคีรี ประกาศเทวคาพระสมุทฺรเจดีย์ และกล่าวถึงตำนาน

พระเจดีย์องค์นี้ ประกาศสังเวชเวทาคัตถ์ไม่เรื่อพระที่นั่ง ประกาศเทวดาครั้ง
 รดคว่ำ ประกาศเทวดาเวลาเช้าก่อนถวายพรพระเป็นพิธีพิเศษเมื่อเสด็จกลับจาก
 จันทบุรี คำบวงสรวงพระวิมลรัตนกรณีนางทรงเมือป่วย ประกาศเทวดาสมาภา
 ภิเษกในรัชกาลที่ 5 เทำรัชกาลที่ 1 ประกาศเทวดาสมาภาภิเษกเทำรัชกาลที่ 2
 ประกาศเทวดาสมาภาภิเษกเทำรัชกาลที่ 3 และที่ 4 ประกาศสมโภชศิริราชสมบัติ
 รัชกาลที่ 5 เสมอด้วยรัชกาลที่ 2 และอีกนับเสมอด้วยรัชกาลที่ 4 ประกาศเฉลิม
 พระราชมนเฑียร พระราชวังบางปะอิน ประกาศสังเวชเวทาคัตถ์ที่พระราชวรคิณัฐ
 ประกาศพระราชพิธีสมโภชพระราชัญจกร ประกาศเทวดาเมื่อรัชกาลที่ 5 ครบหมื่น
 วัน ประกาศเทวดาพระปฐมเจดีย์ในคราวบำเพ็ญพระราชกุศลที่นั่น ประกาศเทวดา
 บูชาพระพุทธรูปชินราชพิษณุโลก ประกาศเทวดาบูชาพระพุทธรูปบาท ประกาศเทวดา
 พระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ประกาศเทวดาพระธาตุทริภุชชัย ประกาศเทวดา
 พระธาตุพนม ประกาศเชิญเทวดาสั่งในรูปท้าวทริภุชชัย ประกาศเทวดาเพื่อ
 ทำน้ำพระกระยาसनในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช พิธีทำน้ำพระกระยา
 สานที่จะสงในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกได้กระทำตามวัดสำคัญและมณฑล
 ต่าง ๆ คำประกาศเทวดาในพระราชพิธีนี้ ประกาศเทวดาที่พระเจดีย์ที่สมเด็จพระ
 พระนเรศวรทรงสร้าง

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ, คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระพระยา และนิสิตราญวัดคิงส์,
 สมเด็จพระพระ. ตำนานพระโขนงและหีบศพบรรดาศักดิ์. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ-
 ชนากร, 2471. 27 หน้า

หนังสือเล่มนี้พิมพ์แจกในงานศพของนางสาวจ่านง พุกกะเวส และนางสอน
 พุกกะเวส เมื่อ พ.ศ. 2471 จากคำแนะนำสมเด็จพระพระยา คำรงราชานุภาพ ทรง
 กล่าววว่า สมเด็จพระพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงรวบรวมบัญชีพระนามที่ใดทรงพระ
 โภศทองใหญ่แต่รัชกาลที่ 1 ถึงที่ 6 เก็บไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณ ต่อมาสมเด็จ
 กรมพระยา คำรงราชานุภาพได้ทรงเรียบเรียงพระโขนงอื่น ๆ ด้วย แลวทรงมอบ

ให้สมเด็จพระนริศราวุฒิกวักตวงศ์ทรงตรวจทานแก้ไขให้ และได้ทรงเรียบเรียง
เรื่องตำนานหีบศพบรรดาศักดิ์มารวมไว้ด้วยกัน เรื่องตำนานพระโกศได้รวมพิมพ์
ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 8 เมื่อ พ.ศ. 2460 เมื่อได้ทรงเรียบเรียงตำนาน
หีบศพบรรดาศักดิ์ขึ้นแล้ว จึงได้รวมพิมพ์เป็นเล่มเมื่อ พ.ศ. 2468 สำหรับการ
พิมพ์ครั้ง พ.ศ. 2471 นี้เป็นการพิมพ์ครั้งที่สอง

สาระสังเขป

พระโกศที่ทรงพระบรมศพและพระศพเจ้านายกับโกศพระราชทานแก่ศพข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์สูง มีอยู่ 14 อย่าง โดยเรียงตามลำดับยศคือ พระโกศทองใหญ่ พระโกศทองรองทรงนับเสมอพระโกศทองใหญ่ พระโกศทองเล็ก พระโกศทองน้อย พระโกศกุดั่นใหญ่ พระโกศกุดั่นน้อย พระโกศมณฑปใหญ่ พระโกศมณฑปน้อย พระโกศไม้สิบสอง พระโกศพระองค์เจ้า โศกราชนี้กุล โศกเกราะ โศกแปดเหลี่ยม และโกศโก โศกสวนใหญ่สร้างในรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงรายชื่อเจ้านายที่ได้รับบรรจุในพระโกศทองใหญ่ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงที่ 7 การสร้างพระโกศและโกศดังกล่าวเพื่อบรรจุพระศพและศพ ส่วนหีบศพหลวงสำหรับพระราชทานรองศพข้าราชการโดยยศบรรดาศักดิ์ 3 ชั้น คือ ชั้นที่ 1 หีบทอง ชั้นที่ 2 หีบกุดั่น และชั้นที่ 3 หีบเชิงชาย กล่าวถึงลักษณะของหีบและการพระราชทานแก่ศพข้าราชการตามยศและบรรดาศักดิ์

เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุমানราชชน] การศึกษาเรื่องประเพณีไทย ราชบัณฑิตยสถาน, 2505. 143 หน้า

หนังสือเรื่องการศึกษาเรื่องประเพณีไทยนี้ ทางราชบัณฑิตยสถานได้จัดพิมพ์ครั้งแรก ด้วยหัวหน้าฝ่ายวิชาการของสถาบันได้ปรารภกับพระยาอนุমানราชชน ท่านจึงได้เขียนขึ้นโดยอาศัยคำบรรยายเรื่องนี้แกนนิตยสารรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นหลัก แต่ได้ขยายความออกไปมาก เรื่องนี้ประกอบด้วย 2

ภาค ภาคแรกว่าด้วยเรื่องประเพณีไทย ภาคที่สองว่าด้วยเรื่องชนชาติไทยใน
 ความประวัติศาสตร์และการนับถือศาสนา

สาระสังเขป

ว่าด้วยเรื่องความหมายของคำว่าประเพณี สิ่งแวดล้อมอันมีผลต่อประเพณี
 กล่าวถึงจารีตประเพณี ประเพณีปรัมปรา ขนบประเพณีและธรรมเนียมประเพณี
 วิธีประชาชนและความนิยมตามสมัย ลักษณะของประเพณีบางประการ ประเพณี
 การแห่นางแมวซึ่งเป็นประเพณีขอฝนของชาวบ้านภาคกลาง โดยจับแมวใส่ชะลอม
 แห่ไปตามละแวกบ้าน แล้วสาคน้ำไปที่แมว ประเพณีปั้นเมฆเป็นการขอฝนเช่นกัน
 โดยปั้นรูปชายหญิงมีมือทรงประกอบ ประเพณีนี้มีทำกันทั้งภาคกลางและภาคอีสาน
 กล่าวถึงประเพณีการทำบุญบังไฟของภาคอีสานในเดือน 6 และเดือน 7 มีการทำ
 บุญเลี้ยงพระ ตักถองประชันกัน บังไฟนี้จัดทำกันหมู่บ้านละ 1 กระจอก หากมีการ
 บวชนาคด้วยก็แห่ไปวัด หรือจะรคนำพระสงฆ์รูปใดก็แห่พระสงฆ์รูปนั้นไปด้วย พิธี
 นี้จัดขึ้นเพื่อการขอฝนและเพื่อความเจริญของอกงามของพืช ประเพณีมีการเปลี่ยน-
 แปลงไปตามสมัย บางครั้งก็มีการแกประเพณีด้วย เช่น ทาส เป็นต้น กล่าวถึง
 พิธีงเต็ก เรื่องความเป็นมาของชนชาติไทย ตลอดจนการนับถือผีสร้างเทวดาแต่
 โบราณ การนับถือผีบรรพบุรุษและพระภูมิเจ้าที่ ซึ่งเป็นพิธีการทางไสยศาสตร์อัน
 มีเวทมนตร์คาถาอาคมของพราหมณ์มีคัมภีร์เวทเป็นหลัก

เสรีบุรโกเศศ [พระยาอนุমানราชชน] ขวัญและประเพณีการทำขวัญ. กวางหนา, 2506.144 หน้า

เรื่องขวัญและประเพณีการทำขวัญนี้ พระยาอนุমানราชชนได้เขียนไว้นานแล้ว
 เมื่อวาระอายุครบ 75 ปีของท่าน ทางสำนักพิมพ์กวางหนาได้ขออนุญาตท่านนายสุลักษณ์
 ศิวรักษ์ เพื่อจัดพิมพ์เรื่องนี้ซึ่งยังมีได้จัดพิมพ์มาก่อนเลย ท่านกอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้
 และในระยะใกล้เคียงกันนั้นท่านได้จัดพิมพ์เฉพาะภาคแรกเป็นมิตรพลีในงานศพตนเอง
 หลวงเกษเสนา (ยิ้ม เตชะเสนา) ซึ่งมีภาพประกอบเกี่ยวกับบายศรีและการทำ

ขวัญบ่าวสาว สำหรับเรื่องนี้มีความเกี่ยว 3 ภาค ภาคแรกกล่าวถึงความหมายของ คำว่าขวัญ ภาคที่สองกล่าวถึงความประเพณีการทำขวัญ ภาคสุดท้ายเป็นบทวิจารณ์ว่าความ การผูกขวัญและทำขวัญ

สาระสังเขป

เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องขวัญของคนตลอดจนสัตว์และสิ่งของ ต่าง ๆ รวมทั้งบ้านเมือง ว่าความหมายของขวัญและคำต่าง ๆ ที่ใช้เกี่ยวกับ ขวัญ นอกจากนี้มีคำที่เกี่ยวข้องกับขวัญคือ มิ่ง เจตภูต และใจ ประเพณีการทำ ขวัญมีสิ่งประกอบที่สำคัญคือ บายศรี ภาคกลางมีบายศรีปากชามและบายศรีใหญ่และ กล่าวถึงเครื่องประกอบบายศรีดังกล่าว ส่วนบายศรีของหลวงมี 3 ชนิดคือ บายศรี สำหรับเด็ก บายศรีสำหรับใหญ่ และบายศรีทองลงทองขาว ว่าความบายศรีของ ชาวบ้านสมัยใหม่ที่ประกอบพิธีทำขวัญนาค การทำขวัญในภาคกลางนั้นมักเป็น ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต พิธีทำขวัญอาจแบ่งเป็นส่วนใหญ่ ๆ ได้ 3 ส่วนคือ การผูก ขวัญผูกข้อมือ ทั้งบายศรีปากชามและทั้งบายศรีใหญ่และเวียนเทียน ว่าความการ ทำขวัญเขยศักดิ์ สำหรับบายศรีของหลวงพราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีว่าความการทำขวัญ พระพุทธรูป บายศรีของภาคอีสานมี 2 ชนิดคือ ชนิดใหญ่เรียกว่า บายศรี ชนิดเล็ก เรียกว่า หมากเพง บายศรีทางภาคเหนือเรียกว่า ไบศรี รูปเหมือนบายศรีนวมแมว ภาคกลางกล่าวถึงพิธีสู่ขวัญของภาคอีสาน มีทั้งบายศรีและพิธีสงฆ์ด้วย ซึ่งมีการ ผูกข้อมือ มักให้พระสงฆ์ใหญ่ผูกให้ก่อนแล้วจึงให้ผู้ใหญ่ที่เคารพผูกตามลำดับ ส่วน ภาคเหนือมีพิธีมัดข้อมือรับทำขวัญ มีบายศรีประกอบ ทั้งภาคเหนือและภาคอีสานมัก ทำพิธีสู่ขวัญแก่แขกเมืองเพื่อเป็นเกียรติยศ บางครั้งมีขบวนแห่ เอ็กเกริก พิธี เรียกขวัญและผูกขวัญของชาวจังหวัดแพร่ ทำให้แก่บุคคลที่กลับมาจากงานศพ บท วิจารณ์ว่าความการผูกขวัญเมื่อเปรียบเทียบกับสายยศโยปวีตของพราหมณ์ เรื่อง บายศรีกล่าวถึงอาหารและเครื่องใช้ที่สำคัญ การเวียนเทียนสมโภช การจัดทำ เป็ดแบ่งในพิธีทำขวัญของหลวง

เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุমানราชชน] ประเพณีเบิกเตล็ด. สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย, 2508. 235 หน้า

เรื่องประเพณีเบิกเตล็ดของพระยาอนุমানราชชนเล่มนี้ มีหัวข้อใหญ่อยู่ 6
เรื่องด้วยกันคือ ประเพณีการทำบุญสวนมนต์เลี้ยงพระ ผีसाงเทวดา ชีวิตของ
ชาวนา ชีวิตของชาววัด ไปพระบาท และเรื่องอัคนีกรีธา ซึ่งเรื่องทั้งหมดยกเว้น
เรื่องผีसाงเทวดา มีปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่องวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของ
ไทย ดังนั้นการทำสารสังเขปของหนังสือเล่มนี้ จะทำเฉพาะเรื่อง ผีसाงเทวดา
เท่านั้น

สารสังเขป

เรื่องผีसाงเทวดา เป็นสิ่งที่ปรากฏเกิดแก่คน แต่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วย
ปัญญาและเหตุผล ซึ่งสิ่งนั้นผิดสามัญไป เรียกว่าผี ซึ่งแบ่งออกได้ 2 พวก คือ
ผีดีและผีร้าย ผีดีเดิมเรียกว่าผีฟ้า มี 3 จำพวกคือ เป็นเทวดา ผีธรรมชาติ และ
ผีจากคนที่ตายไป ส่วนผีร้ายได้แก่ภูต หรือผีปีศาจ กล่าวถึงความเชื่อเรื่องผี
การจับผีและผีสิงโพงแกงูผีในสังคมนั้น ว่าควยผีสิงตามคนไม่ ความเป็นมา
ของศาลพระภูมิ พระภูมิเจ้าที่ มี 9 องค์ ประจำอยู่ตามที่ต่าง ๆ กล่าวถึงผีประจำ
หมู่บ้าน ผีเรือน ผีปอบ ผีกระสือ ทางภาคอีสาน ผีโพง ผีกองกอย สาง ว่าควย
เปรต ศาลเทพารักษ์ การตั้งเครื่องบัตรพลีเพื่อสังเวณี การทรงเจ้าเข้าผี

เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุমানราชชน] ประเพณีเนื่องในการเกิดและประเพณีเนื่องในการ
ตาย. สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2505. ภาพประกอบ. 296 หน้า

เรื่องประเพณีการเกิดและตายของพระยาอนุমানราชชนเล่มนี้ ตามคำนำท่าน
ได้เขียนไว้ว่า เรื่องนี้เป็นประเพณีของชาวไทยโดยเฉพาะภาคกลาง ซึ่งได้
ประพาศและสืบต่อกันมาช้านาน ถือเป็นเรื่องเก่าคือ ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง
ดังนั้นขอความใดที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ก็ยังคงรักษาไว้อย่างเดิม มิได้เปลี่ยนแปลง

แต่ประการใด แม้จะได้จัดพิมพ์หลายครั้งก็ตาม นอกจากนี้ทางสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ต้องการรวบรวมผลงานของพระยาอนุমানราชชน ให้เป็นชุดประเพณีไทยและจัดรูปเล่มสารบัญคนเรื่องให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ตลอดจนให้พระยาอนุমানราชชนตรวจการพิมพ์และเขียนคำนำให้

สาระสังเขป

กล่าวถึงประเพณีเนื่องในการเกิดเริ่มแต่การตั้งครรภ์ ความเชื่อเกี่ยวกับความฝันเป็นนิมิตบอกวาทิร้ายประการใด จะโคบุตรหญิงหรือชาย ขอฟังปฏิบัติและละเว้นในขณะตั้งครรภ์ การแพทอง การเตรียมพื้นเพื่ออยู่ไฟ ขณะเจ็บท้องและการคลอดกัมหมอตำแย การเตรียมข้าวของในการคลอด ขณะเมื่อคลอด เด็กตกฟาก และการทำความสะอาดเด็ก การเอาเด็กใส่กระดุงร้อน การจัดการเรื่องรก การอยู่ไฟ วิธีทำให้มีน้ำนม การเซากระโຈມและการบำรุงมารดา เรื่องตัวเด็กเกี่ยวกับการรักษาสะดือ และป้องกันโรคนางอย่างของเด็ก การเจาะหู การฝังรัก วิชาควยแม่ชื้อของเด็ก การทำขวัญและการโกนผมไฟของเด็ก การเลี้ยงเด็กตั้งแต่อายุ 3 เดือนขึ้นไป การตั้งชื่อเด็ก ของที่ใหญ่กตักตัวเด็กและของเล่นรวมทั้งเปลเด็ก

ประเพณีเนื่องในการตาย กล่าวถึงสาเหตุที่คนต้องตาย วิญญาณและเจตภูตผีและการเซ่นไหวผี สาเหตุของการทำศพ วิธีทำศพเริ่มแต่การนิมนตพระสงฆ์มาสวดคตอายุญป่วย เมื่อเห็นว่าตองตายแนกหมอกหนทางให้ เมื่อตายแล้วตองเผาศพไม้ไผ่แฉวม การอาบน้ำศพ การแต่งตัวให้ศพ ของที่ได้ในปากศพ การปิดหน้าศพ ให้ศพถือกรวยดอกไม้ชูปเทียน การมัดศพ วิธีเบิกลองศพก่อนที่จะยกศพใส่โลง การตั้งศพและนิมนตพระมาสวดศพ การเซ่นศพ นางรองไหหน้าศพ การทำบุญครบ 7 วัน 50 วัน และ 100 วัน ในสมัยปัจจุบันมีการวางพวงหรือเคาพศพ การไว้ทุกข์ การปลงศพ ด้วยกรเฒ่าและฝัง ว่าควยศพที่ต้องทำพิธีไม่ครบบริบูรณ์ การนำศพออกจากเรือน การชักฟาก 3 ซี่ ประตูป่า การชักข้าวสารไปรยข้าวตอก การชักศพ การเผาศพ การชักมหาบังสุกุล การตอยมะพร้าว

ล้างหน้าศพ การจับศพเทียนเผาศพ ว่าควยที่เผาศพ การล้างหน้าอาบน้ำ หลังจาก
ไปเผาศพมาแล้ว การบวชหน้าไฟ การสวดพระอภิธรรมหน้าไฟ วิธีบอกเผาศพและ
ขอทานวันเผา การเดินสามท้าว การเก็บอัฐิ การทำบุญ 7 วันหลังวันเผา

เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุমানราชชน] ประเพณีเนื่องในการแต่งงานและประเพณีเนื่องใน
การปลูกเรือน. สมาคมสังคมาศตวรรษแห่งประเทศไทย, 2507. ภาพประกอบ.
305 หน้า

หนังสือเล่มนี้เป็นเล่มที่ 3 ในชุดประเพณีไทยซึ่งมีทั้งหมด 4 เล่มที่ทางสมาคม
สังคมาศตวรรษแห่งประเทศไทยจัดพิมพ์โดยให้พระยาอนุমানราชชนตรวจชำระแก้ไข
และเขียนคำนำ อนึ่ง เรื่องประเพณีการแต่งงานนั้น พลความเป็นเช่นเดียวกับ
เรื่องประเพณีการแต่งงานชาวสาวไทย จึงมิได้จัดทำสาระสังเขปไว้ในเรื่องนี้

สาระสังเขป

การสร้างบานปลูกเรือนของคนไทยสมัยก่อนชอปลูกบ้านตามริมแม่น้ำลำคลอง
หนองบึง เพื่อสะดวกต่อการอาชีพและการบริโภค โดยสร้างเป็นเรือนชั้นเดียว
การเลือกทิศทางหันหน้าบาน การเลือกไม้มากำเสาเรือน การเลือกตัดไม้ตากไม้
ก่อนปลูกเรือนต้องหาโหรมาดูพื้นที่เสียก่อนว่าควยเครื่องเรือน มีเสาเรือน 5 ชนิด
ไม้ออด ตง พริง เต่า หัวเทียน คอสอง จั่ว ช่อ จันทัน เครื่องหลังคา
ฝาประตูหน้าต่าง การปลูกเรือนเริ่มด้วยการขุดหลุมเสา แล้วทำขี้หมูเสา เมื่อได้
ฤกษ์จึงยกเสาลงหลุม แล้วปลูกตัวเรือน การสร้างเรือนขมู คติความเชื่อเกี่ยวกับ
เรือนไทยสมัยเก่าเกี่ยวกับธรณีประตู หน้าจั่ว

เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุমানราชชน] ประเพณีเนื่องในเทศกาล. สมาคมสังคมาศตวรรษ
แห่งประเทศไทย, 2506. ภาพประกอบ. 311 หน้า

หนังสือเรื่องประเพณีเนื่องในเทศกาลตามสาระที่เล่มนี้ ทางสมาคมสังคมาศตวรรษ
แห่งประเทศไทยได้รวบรวมบทความที่กระจัดกระจายอยู่ให้เป็นหมวดหมู่ พร้อมทั้ง

ทำครรชนนี้คนเรื่องไว้ อนึ่ง เรื่องนี้ได้ตีพิมพ์มาหลายครั้ง แต่เป็นทางกุศลเสียเป็น
ส่วนมาก ดังนั้น หนังสือเล่มนี้จึงเป็นที่รวบรวมผลงานคานาประเพณีเนื่องในเทศกาล
ตรุษสารทของพระยาอนุমানราชชนโคมวิบุรณ และมีคำนำของพระยาอนุমানราชชน
ประกอบไว้ด้วย

สาระสังเขป

เทศกาลสงกรานต์ปักษ์มี 3 วันในเดือนเมษายน ซึ่งเป็นวันขึ้นปีใหม่ กล่าวถึง
ประวัติของนางสงกรานต์ทั้ง 7 องค์และท้าวภิลพรหม เรื่องนาคไหนดำและเกษม
ัญญาหาร ลักษณะการแต่งตัวของชนชาวไทยในวันสงกรานต์ วันจ่ายสงกรานต์
ส่วนทางภาคเหนือ วันมหาสงกรานต์ เรียกวันสังขารล่อง ในวันสงกรานต์โดยทั่ว
ไปตอนเช้ามีการตักบาตร การกอบพระเจดีย์ทราย การปล่อยนกปล่อยปลา การ
บั้งสุกอลู้อูและบางท้องถิ่นมีการเซ่นสรวงผีบรรพบุรุษ นอกจากนี้มีการสรงน้ำพระ
พุทธรูป สรงน้ำพระสงฆ์ ตลอดจนรคน้ำผู้ใหญ่ ส่วนภาคเหนือมีพิธีค้ำหัว หลังจาก
สรงน้ำหนุ่มสาวก็ชวนกันสำคน้ำเล่นสนุก พวกหนุ่มสาวพากันไปเก็บดอกไม้ป่าเอา
มาที่วัด แล้วอธิษฐานหาคู่ในชาติหน้า นอกจากนี้มีการละเล่นต่าง ๆ ประเพณีใน
เดือน 6 มีการแต่งงานกันมาก มีพิธีแรกนา มีการสังเวชเซ่นสรวงพระภูมิ และ
อีกงานหนึ่งคือการทำบุญในวันวิสาขบูชา ในเดือน 7 มีการทำบุญสลากภัต คือการ
ถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ เทศกาลเข้าพรรษาเริ่มในเดือน 8 มีการหล่อเทียน
จำนำพรรษา แห่เทียน มีของถวายพระและการถือศีลในเทศกาลเข้าพรรษา ใน
เดือน 10 มีเทศกาลสารท เรื่องสารทขนมโมกข์ของจีน และบุญข้าวประดับดินและ
บุญข้าวสากของภาคอีสาน การบูชาข้าวบิณฑของปักข์ไตซึ่งมีพิธีส่งตายายและส่ง
เปรตควย เทศกาลออกพรรษามีการทอดกฐินทั้งทางบกและทางน้ำ เทศกาล
ลอยกระทงในฤดูน้ำนองและน้ำทรง กล่าวถึงต้นเหตุของการลอยกระทง การ
ลอยกระทงของชาวเหนือในเดือนยี่เป็ง การลอยกระทงของชาวภาคอีสาน ภาค
ใต้ ทางเขมรและทางพม่า การลอยกระทงของจีน อินเดีย กล่าวถึงประเพณี
การเทศน์มหาชาติซึ่งเป็นงานที่สนุกและไต่กุศลแรง มักกระทำกันเมื่อออกพรรษา

และพจนานุกรมแล้ว จนถึงเดือน 4 เดือน 5 ทั้งนี้ แล้วแต่ท้องถิ่นนั้น ๆ

สตรียวโกเศศ [พระยาอนุমানราชชน] ประเพณีเรื่องแต่งงานนำสาวไทย. ราชบัณฑิตยสถาน, 2501. 222 หน้า

จากคำนำของพระยาอนุমানราชชนว่า หนังสือเรื่องนี้เป็นตอนหนึ่งของเรื่องประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของชาวไทย ซึ่งได้ตีพิมพ์ไปแล้วหลายเรื่อง สำหรับประเพณีเรื่องนี้ส่วนใหญ่เป็นของชนชาวไทยภาคกลาง แต่มีของภาคอื่นประกอบบางอัน การแต่งเรื่องนี้ได้คนควาจากตำราโบราณและจากประสบการณ์ ตลอดจนการสอบถามจากท่านผู้รู้มาประกอบการเขียน จากข้อสังเกตของพระยาอนุমানราชชน ปรากฏว่าพิธีแต่งงานเกือบทุกงานมีใกล้เคียงกันหมด มีข้อปลีกย่อยแตกต่างกันไปในแต่ละงานตามเกจิอาจารย์ หรือผู้ ทั้งนี้ เพื่อเป็นศิริมงคลเป็นหลัก นอกจากเนื้อหาแล้วมีภาคผนวก 5 ตอนด้วยกัน ว่าด้วยขณะที่ใช้ในพิธีแต่งงานของขุนชำนาญหัตถกิจ (วาศ เสวตามร) พิธีปูที่นอน เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ คำหยอกยาวหยอกสาวภาคพายัพ อาจารย์โสพิศ สุขเกษม จดมาให้ ความเจ้าสาวภาคอีสานอาจารย์บรรจพ พันธุเมธา มอบให้ แนวคำกล่าวของผู้เป็นเจ้าแก่ มีท่านผู้หนึ่งจดมาให้ และเรื่องสุดท้ายพระยาอนุমানราชชนเรียบเรียงเองคือ แนวคำสอนให้โอวาทแก่สาวที่แต่งงาน

สาระสังเขป

ว่าด้วยมูลเหตุของการแต่งงานและเรียกกันแปลกออกไปตามกาลสมัย ลักษณะของการแต่งงานของชนชาติต่าง ๆ ว่าด้วยพิธีแต่งงานของชาวไทย เริ่มจากการทาบทามสู่ขอของเจ้าแก่แล้วคู่สมพงศ์ตามโหราศาสตร์ แต่ภาคอีสานนั้นหนุ่มจะไปแ้วสาวก่อนหรืออุสาวทางภาคเหนือ จากนั้นมีการหมั้นกันตามฤกษ์ซึ่งประกอบด้วยของที่จะหมั้น เสร็จพิธีหมั้นก็หาฤกษ์แต่งงานตามเดือนวันที่ยามกัน ฝ่ายชายต้องเตรียมปลูกเรือนหอ การจัดขันหมากเอกโหลรวมทั้งการจัดขนมกับข้าวที่

กล่าวถึงการเคลื่อนไหวขบวนขันหมาก การปิดประตูขันหมาก การถามและตอบนาย
ประตูกับขันหมาก การเปิดเทียบ การไหว้ผีและเซ่นผี จากนั้นมีการตรวจสอบเงิน
ทุนและสินสอด รคนำพระพุทธรูปและแก้วสารพัดนึกในคอนเย็น มีการสวมมงกุฎแปด
สวมพวงมาลัยและเจิมคู่บ่าวสาว ส่วนพิธีเดิมมีการชกน้ำกันในวันสุกดิบ มีตักบาตร
ที่เรือนหอ ว่าด้วยกับข้าวและของหวานในวันแต่งงาน เจาบาวนอนเฝ้าหอมีการ
สวดมาลัยสูตร พิธีปูที่นอนและการส่งตัวเจ้าสาว

เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุমানราชชน] วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย. คลัง
วิทยา, 2514. ภาพประกอบ. 75A หน้า

มูลนิธิเสฐียรโกเศศ ได้รวบรวมเรื่องประเพณีที่พิมพ์อยู่ต่างเล่มมารวมพิมพ์กัน
เป็นเล่มเดียว บางเรื่องซ้ำกับชุดประเพณีฉบับพิมพ์ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย แต่พลความแตกต่างกัน และบางเรื่องก็มิได้มีปรากฏอยู่ในชุดนั้น
สำหรับเรื่องนี้ทางมูลนิธิเสฐียรโกเศศ ได้จัดพิมพ์ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งโรงพิมพ์
รุ่งเรืองรัตน์เคยพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2503

สาระสังเขป

ว่าด้วยวัฒนธรรมเบื้องต้น การเปรียบเทียบประเพณีไทยกับต่างประเทศ
ความหมายและการแบ่งประเภทของวัฒนธรรม ความเจริญและเสื่อมของวัฒนธรรม
ตลอดจนการทบทวนวิชาวัฒนธรรม วัฒนธรรมไทย ในทางประวัติศาสตร์ กล่าว
ถึงประเพณีเกี่ยวกับสงกรานต์ เทศกาลสารทไฟในเดือน 10 เทศกาลเข้าพรรษาและ
ออกพรรษา เทศกาลไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรีในกลางเดือน 3 กล่าวถึงอัคนี-
กรีฑาคือ การละเล่นดอกไม้ไฟชนิดต่าง ๆ เทศกาลลอยกระทงในเพ็ญเดือน 11
และเพ็ญเดือน 12 การลอยกระทงของภาคต่าง ๆ ตลอดจนของชาติเพื่อนบ้าน
งานเทศน์มหาชาติ ประเพณีไปช่วยงานต่าง ๆ ของคนไทย เช่น เกี่ยวข้าว พิธี
สมโภชเคื่อน คือสมโภชเด็กเมื่ออายุได้ครบเคื่อน ประเพณีการทำบุญตักบาตร

และสวคมนตรีเลี้ยงพระ ว่าควยการเลือกวันที่เป็นมงคลและงวันที่ยี่มงคลในการ
พิธีต่าง ๆ การตกแต่งสถานที่ทั้งอาสนสงฆ์ที่สักการบูชา เรื่องค้ายสายสิญจน์ พิธี
สวคมนตรีเช่น ว่าควยตำนานพระปริตร และประการสุดท้ายว่าควยการเลี้ยงพระ
บทที่ว่าควยชีวิตชาววัด เริ่มแต่การบวชเณรและอุปสมบทเป็นพระสงฆ์ ความเป็นอยู่
และกิจวัตรของสงฆ์ บทที่ว่าควยชีวิตของชาวนาในเมืองและนอกเมือง เริ่มฤดู
ทำนา การคำนวณจนถึงฤดูเกี่ยวข้าว มีการร้องรำทำเพลง เต้นกำรำเคียว บาง
ท้องถิ่นมีพิธีเชิญขวัญข้าวเข้าสู่ลานหรือลาน การนวดข้าวมีการร้องเพลงส่งฟาง
ว่าควยพิธีทำบุญลาน

หนังสือ COURT ขาวราชการ. เล่ม 1 โรงพิมพ์ไทย, 2466. ภาพประกอบ. 531 หน้า

หนังสือเรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรม
พระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดให้พิมพ์แจกในงานฉลองพระชนมายุครบ 64 ปี
เมื่อ พ.ศ. 2466 โดยจัดพิมพ์เป็น 2 เล่มคือ COURT และขาวราชการ

หนังสือพิมพ์คอคตหรือขาวราชการนี้ เจ้านาย 11 พระองค์ ทรงช่วยกันแต่ง
คนละวัน โดยมีสมเด็จพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชเป็นผู้จัดการพิมพ์ ออก
ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2418 โดยพิมพ์เป็นแผ่น ๆ ต่อมาเปลี่ยนเป็นรายเดือน ๆ ละ
2 ครั้ง และได้เลิกกิจการไปเมื่อ พ.ศ. 2419 นับจำนวนแผ่นได้ 552 แผ่น
หนังสือพิมพ์นี้เป็นรายงานข่าวในราชสำนักคานชนบชธรรมนิยมประเพณีในราชสำนัก
และคานพงศาวดาร ตลอดจนพระราชการณีกิจของรัชกาลที่ 5 สำหรับเล่ม 1 นี้
เริ่มแต่แผ่นที่ 1 ถึงแผ่นที่ 345 อย่างไรก็ตามเมื่อเจ้านายทรงนิพนธ์ทรงคิด
ราชการ หรือตามเสด็จไปทั่วเมือง ไม่สามารถจะทรงแต่งส่งทันพิมพ์ได้ จึงได้นำ
นันทานมาลงพิมพ์สลับไปชั่วคราว เช่น จากแผ่นที่ 269 ถึงแผ่นที่ 285

สาระสังเขป

กล่าวถึงการทำบุญวันประสูติ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราภคัย การถือน้ำ
พระพิพัฒน์สัตยาในเดือน 10 พระราชพิธีสารทและการทำชาวยาคู การพระราช

พื้คเชนทร์ศวสนาน งานพระศัพพะองค์เจ้าปรีชา ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
 เชอกรมพระบำราบปรปักษ์ เรื่องเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ศิขารงยกทัพ เรื่องการ
 ทำบุญคล้ายวันสวรรคตรัชกาลที่ 4 เสด็จพระราชทานพระกรุณ ๗ กรุงเก่าและกรุณ
 พระราชทานวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานครและหัวเมือง วาดวยขบวนพระราชทาน
 พระกรุณทางสถลมารคและชลมารค การฉลองไตรปี พระราชพิธีสมโภชพระมหา
 เศวตฉัตร เสด็จพระชนมพรรษากรมสมเด็จพระสุทนต์ราชประยูร วาดวยเจ้า
 พนักงานกรมต่าง ๆ จุดของลอมวงรับเสด็จเมื่อเสด็จพระราชทานพระกรุณ การ
 แหพระยาอินทิงชา การพระราชพิธีโสกันตซึ่งมีขบวนแหและกล่าวถึงพิธีโสกันต เรื่อง
 การตั้งกรมสมเด็จพระเจ้านองยาเชอ เจ้าฟ้าจากรุณตรีศรี กรมหลวงจักรพรรดิพงศ์
 การพระราชกุศลถวายผาจำนำพรรษา พระราชพิธีมาฆบูชาและ ทรงบำเพ็ญพระ
 ราชกุศลต่าง ๆ วาดวยพระราชพิธีตรุษ

หนังสือ Court ขาวราชการ. เล่ม 2 โรงพิมพ์ไทย, 2466. ภาพประกอบ. ๘๓๔ หน้า

สาระสังเขป

พระราชพิธีตรุษมีการถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ตอนค่ำเสด็จทรงศีลตามราช
 ประเพณี รุ่งเช้าหม่อมเจ้า 5 องค์ โสกันตขึ้นเขาไกรลาส ทรงรคนำพระพุทธรูป
 พระราชทาน พระสงฆ์สวดถวายพระพร ทรงรคนำพระมหาสังฆและทรงเจิมแกนม่อม
 เจ้าที่โสกันต ในวันที่สามเจ้าพนักงานจัดตั้งบายศรีสมโภช เวลาบ่ายค่ำเริ่มพิธี
 สวดมนต์ในพระบรมมหาราชวังและยิงปืนมหาฤกษ์ มหาชัย มหาจักรและมหาปราบยุค
 มีการสวดตลอดคืน ทรงถวายไทยทานเป็นเสร็จพิธีตรุษ แล้วทอดวยพระราชพิธีกาลา
 นูกาลเพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลแก่คิตพระเจ้าแผ่นดิน ตอนค่ำมีเลี้ยงฉลองปีใหม่
 หลังจากนั้นพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ในเดือน 5 ขึ้น 9 ค่ำมีพระราชพิธี
 คเชนทร์ศวสนาน มีการกอบพระเจดีย์ทรายและถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ วาดวย
 การสวดมนต์ในการสงกรานต์ พระสงฆ์สวดปกรณพระบรมอิและพระอิ แล้วเสด็จ

พระราชดำเนิรไปสร้งมูรธาภิเษก กล่าวถึงงานพระเมรุพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงประไพพิศกัรบกับพระองค์เจ้าหญิงกัลยาณี (พระราชธิดาในรัชกาลที่ 3) แล พระศพไปยังพระเมรุวัดสระเกศสมโภษแลวถวายพระเพลิง นำพระอัฐิ แลไปไว้ในวัง ส่วนพระอังคารแลไปลอยที่หน้าวัดประทุมคงคา กล่าวถึงการทำบุญวันประสูติ เจ้าฟ้ากรมพระบำราบปรปักษ์ การเสด็จไปพระนครศรีอยุธยาเพื่อทอดพระเนตรการคลองขางสำคัญ ในเดือน 6 เนื่องในวันวิสาขบูชามีการจัดโคมตราตำแหน่งหอยแขวนไว้ตามหน้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จนมัสการพระพุทธปฏิมากรแลวโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการอาลักษณ์ ทำประทีปณโอบสถ 3 รอย กล่าวถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัล ณ ทองสนามหลวง และที่ทุ่งสมป่อยในเดือน 6 แรม 10 ค่ำ ไค้ก้อพระฤกษ์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อไค้พระฤกษ์ เจ้าพนักงานประโคมดนตรี พระสงฆ์สวดถวายชัยมงคล พราหมณ์ บวงสรวงเทวดา แลวทรงก้ออิฐพระฤกษ์ถวายภัตตาคารแก่พระสงฆ์เป็นเสร์จพิธี กล่าวถึงการจัดกรมหมื่นอดิศร์อุดมเดช เกรรเสด็จเนื่องในวันประสูติกรมหลวงวรศักดิ์พิศาล ว่าควยการทำพิธีสมโภษขางสำคัญที่พระนคร การสมโภษณวชเจ้านาย หม่อมเจ้าและนาคหลวง การถวายพุ่มและจุดเทียนพรรษาตามวัดต่าง ๆ ในเดือน 9 กล่าวถึงพระราชพิธีพรมศาสตรจัตมณฑลพิธี ณ ทองสนามหลวงมีทั้งพิธีสงฆ์ และพราหมณ์ พราหมณ์กล่าวประกาศเทวดาเสร์จแลวพระสงฆ์สวดสัตรีพร พราหมณ์ ร่ายมนตร์ พร้อมกันนี้โปรดให้พราหมณ์ไปทำพิธีสูตเมฆพรมศาสตร ณ ทุ่งสมป่อยหลังบ้านฉนวน กล่าวถึงการทำพิธีงเตก การจัดกรมขุนภูวณัณยุเบนทราธิบดี การสมโภษขางเือกจากเมืองกาญจนศิรุ จัคชวณแหแลวสมโภษ ทรงตั้งนามพระยาขาง ว่าควยงานฉลองพระพุทธชนมพรรษา พระราชกุศลศกษาครนำฉิ่ง พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ในเดือน 10 แรม 13 ค่ำ พระราชพิธีสารท

อรุณิทร วิริยะบุรณะ (ผู้รวบรวม) ประเพณีไทยฉบับพระมหาราชครูฯ. ประจักษ์วิทยา, 2513. ภาพประกอบ. 872 หน้า

ผู้รวบรวมเรื่องนี้เป็นผู้ช่วยพระราชพิธีพราหมณ์อาจารย์ในอดีตและปัจจุบัน และไค้เขียนขึ้นจากประสบการณ์ที่ไค้ไปร่วมพิธีกับท่านพระมหาราชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ

และจากการสอบถามท่านบ้าง จากนั้นจึงได้รวบรวมและเรียบเรียงขึ้น จัดพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2506 โดยโรงพิมพ์พระจักร์วิทยา หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงเรื่องบำเพ็ญกุศลและศาสนพิธีต่าง ๆ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต พระราชพิธีและประเพณีต่าง ๆ

สาระสังเขป

พิธีทำบุญต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา มี 2 อย่างคือ งานมงคลกับงานศพ กล่าวถึงการเตรียมสิ่งของเกี่ยวกับพระสงฆ์ในพิธีต่าง ๆ การนิมนต์พระ การประเคนเลี้ยงพระ ทำน้ำพระพุทธรูปมนต์ กล่าวถึงการเกิด การทำขวัญวันเมื่ออายุได้ 3 วัน และทำขวัญเคื่อน เมื่อเด็กอายุครบเคื่อนซึ่งมีพิธีโกนผมไฟและตั้งชื่อ กล่าวถึงแม่ชื่อ โองการสำหรับเชิญแม่ชื่อ หลักเกณฑ์การตั้งชื่อ การตัดจุก ทำขวัญจุก มีบทชุมนุมเทวดาและบททำขวัญ พิธีอุปสมบทมีการทำขวัญนาค กิจของภิกษุบวชใหม่ ฉายา พิธีมงคลสมรส เริ่มแต่การหมั้น ทำบุญเลี้ยงพระ รัตนาดังขี้ เลี้ยงอาหารและของที่ตองเตรียมไว้ พิธีวางศิลาฤกษ์ของที่ไซ้และวิธีการ เครื่องสังเวทยและบทบูชาวาควยการปลุกเรื้อน การหาฤกษ์ การชุดหลุม บูชานาค อัญชันมะไม การขึ้นบานใหม่ ยันต์ปิดหัวเสา วาควยพระภูมิทั้ง 9 องค์ การเชิญและบวงสรวงพระภูมิ กล่าวถึงตำนานพิธีทำนพเคราะห์ เครื่องสำหรับใช้ในพิธีตลอดจนการจัดสถานที่และการบูชานพเคราะห์ การบูชาการส่งและการรับพระเคราะห์ วาควยการทำศพ เริ่มแต่การบอกหนทางใหญ่ป่วย เมื่อตายแล้วจัดเตรียมของเครื่องแต่งตัวศพและอื่น ๆ เกี่ยวกับศพ อาบน้ำศพ แลนุ่งผ้าให้ศพ พิธีเบิกโลง บรรจุเงินเข้าปากศพ หวียมศพ ตราสังศพ เครื่องสักการะในมือศพ การปิดปากและตาศพ การห่อศพแล้วใส่หีบศพ ทำบันได 3 ชั้นวางหลังหีบ การตามตะเกียงปลายเท้าศพ สวดหน้าศพ การทำบุญ 7 วัน 50 วัน และ 100 วัน การปลงศพด้วยการเผา กล่าวถึงนิทานอุรคชาดกวาควยการศพ การไวทุกข์ ตำนานพระโศกและหีบศพบรรคาศักดิ์ วาควยพระโศก 14 อย่าง หีบพระราชทาน 8 อย่าง วาควยเรื่องอภิไทย์อภิชาติ คือลักษณะอุบาทว์ของพระเป็นเจ้าทั้ง 8 ที่นิมิตรใหญ่เคราะห์ร้ายได้เห็น

กล่าวถึงพระราชพิธีของเปริยงในเคื่อน 12 พิธีลอยกระทงทรงประทับ พิธี
 กะตึกเกยา พิธีควาราตรีคือการลอยบาปของพรานหมณ พระราชพิธีพรณศาสตร์ พิธี
 โลซึ่งซากกล่าวถึงมูลเหตุและวิธีการทั้งในอดีตและปัจจุบัน พระราชพิธีพืชมงคลและ
 จรดพระนังคัล แดกรุงศรีอยุธยาถึงปัจจุบัน การทำบุญวันตรุษและวันสารท การ
 ทำบุญวันสงกรานต์ ถวายผาอาบน้าฝน ถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ ประเพณีการ
 สร้างวัด หลอเทียนพรรษา วันเข้าพรรษาและออกพรรษา เทศนมมหาชาติ การ
 ทอดกรฐิน วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา การถวายสลากภัต การทอดผ้าป่า กล่าวถึง
 พระราชพิธีหลอพระไชยวัฒน์ประจำรัชกาลและมีรูปยันต์ที่ไช้ประกอบพิธี ว่าด้วย
 พระราชพิธี มหาฤคีกาลคือวิธีชมนาม หรือคักไมชมนาม หรือเทียนไมชมนามที่เคย
 กระทำแต่ก่อน ว่าด้วยการกว่นข้าวทิพย์มีคำประกาศ เทวดาและคำเเค็ดยงสงฆ
 พระราชพิธีตรมมงคล เริ่มในรัชกาลที่ 4 พระราชพิธีศรีสัจปานกาล คือการถือน้า
 พระพิพัฒน์สัตยา นอกจากนี้มีบทว่าสำหรับการบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ

สิ่งพิมพ์คานววรรณคดีที่กล่าวถึงขนบธรรมเนียมประเพณีไทย

การศึกษาวรรณคดี ทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจความงาม ความไพเราะและเพลิดเพลิน
 ใจ สามารถยกระดับจิตใจของผู้ศึกษาให้สูงขึ้น วรรณคดีเป็นที่รวมแห่งวัฒนธรรมทุกสาขา
 ของชาติที่ได้สืบทอดถ่ายทอดกันมาแต่อดีตกาล เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษผู้เป็นกวีได้สร้างสรรค์ขึ้น
 ไว้เป็นมรดก อันแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการทางสติปัญญาสืบเนื่องกันมา

พระวรวุฒยพิสิฐ ท่านได้ให้คำจำกัดความของวรรณคดีไว้ว่า เป็นหนังสือที่มีลักษณะ
 เรียบเรียงถอยคำเกลี้ยงเกลาเพราะพริ้ง มีรสปลุกจินตนาการ (Imagination) ให้
 เพลิดเพลินเกิดกระพือกระเเทือนอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไปตามอารมณ์ของผู้ประพันธ์¹ วรรณคดี

¹พระวรวุฒยพิสิฐ, วรรณคดีไทย. (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2496), หน้า 4.

นอกจากจะมุ่งให้ความเพลิดเพลินแล้ว จะต้องมึรูปสวย (form) รูปศิลปะนี้เองทำให้เกิดความงาม¹ การเลือกศึกษาวรรณคดีจึงจำเป็น เพราะมีอิทธิพลต่อผู้อ่านโดยไม่รู้ตัว หนังสือวรรณคดีที่ได้ออกสรรไว้ดีแล้ว ทำให้ผู้ศึกษาเป็นผู้ที่สามารถสืบต่อความคิดที่ค้างงมในของเก่าไว้

เพื่อสะดวกต่อการศึกษาวรรณคดีของชาติ ท่านได้แบ่งวรรณคดีออกเป็นยุคสมัยดังนี้

- ยุคที่ 1 กรุงสุโขทัยศรีสัชนาลัย
- ยุคที่ 2 กรุงเทพมหานครหรืออยุธยา
- ตอนที่ 1 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ถึง สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
- ตอนที่ 2 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ถึงเสียกรุงแก่พม่า ครั้งที่ 2
- ยุคที่ 3 กรุงธนบุรี - กรุงรัตนโกสินทร์สมัยต้น
- ตอนที่ 1 พระเจ้ากรุงธนบุรี
- ตอนที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ยุคที่ 4 กรุงรัตนโกสินทร์สมัยหลัง
- ตอนที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ตอนที่ 2 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ตอนที่ 3 โฉมหน้าวรรณกรรมแห่งสมัยปัจจุบัน²

¹วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. (พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขเพิ่มเติม สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย, 2504), หน้า 5.

²ประวัติวรรณคดี เล่ม 1 (โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา, 2499), หน้า 17.

อย่างไรก็ตามบางท่านแย้งเป็นเพียงวรรณคดีสมัยกรุงสุโขทัยสมัยอยุธยาตอนต้น
ตอนกลาง และตอนปลาย สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์¹

วรรณคดีบางเรื่องที่น่ามาศึกษาค้นคว้าวิจัยนี้ จัดอยู่ในยุคต่อไปนี้คือ ยุคที่ 1 มีศิลาจารึก
นางนพมาศ ยุคที่ 2 ตอนที่ 1 มี ลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตพระลอ ยุคที่ 2
ตอนที่ 2 มี กาพย์ห่อโคลง โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ ทวาทศมาส นิราศ-
หรือภูษัย กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง กาพย์ห่อโคลงนิราศ อิเหนา บุนนาคคำฉันท์
และโคลงนิราศพระพุทธรบาท ยุคที่ 3 ตอนที่ 1 มี รามเกียรติ์ ฉบับพระเจ้ากรุงธนบุรี
อิเหนาคำฉันท์ และโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ยุคที่ 3 ตอนที่ 2 มี รามเกียรติ์
บทละครเรื่องอิเหนา กฎหมายตราสามดวงจารึกวัดพระเชตุพน ชุนช่างขุนแผน พระอภัยมณี
คำกลอน ยุคที่ 4 ตอนที่ 1 มี พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน

เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์มีหลายความ ได้เลือกเรื่องที่มีเนื้อหารายละเอียด
ทางขนบธรรมเนียมประเพณีมาศึกษาค้นคว้าคือ รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และเรื่อง
อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 อย่างไรก็ตามวรรณคดีบางเรื่องได้กล่าวไว้เฉพาะ
ประเพณีหรือพิธีนั้น ๆ ก็ได้นำมาศึกษาค้นคว้า ทั้งนี้ เพื่อจะได้ทราบว่าในสมัยใดชาวไทยได้
ประกอบพิธีหรือมีประเพณีใดบ้าง จากตัวอย่าง ทวาทศมาส กล่าวไว้ว่า "วนนยามโยคราตรี
ไตรเพท" หรือ "คลดกฤษ์สงดำ ไลชล" หรือจากโคลงในลิลิตพระลอว่า

"หมอดูว่าให้	รับขวัญ
ขวัญอ่อนเชจรจรัญ	อิมฟ้า
ขวัญเทียวทั่วแดนบร-	พตปา ทงนา
ให้รับขวัญอย่าช้า	พรงนี้เข้าดี"

¹ ประเสริฐ ขลิบทอง. ประวัติวรรณคดีไทย ชุด ป.ม. (พระนคร: โรงพิมพ์
สามมิตร, 2509), หน้า ก. - จ.

ประเพณีความเป็นอยู่ตลอดจนพิธีการต่าง ๆ ที่ได้พรรณนาไว้ในวรรณคดีนั้น มีทั้งแบบสามัญชนและขุนนางเจ้านาย ทั้งนี้ แล้วแต่พวกวิญญู้นั้นอยู่ในสังคมชั้นใด ตัวอย่างเช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน และพระอภัยมณีแสดงให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านได้คือ ส่วนเรื่องรามเกียรติ์และอิเหนา แสดงถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชนชั้นสูงในสังคมไทยสมัยก่อนได้คือ และเรื่องปัญญาสชาดกแสดงให้เห็นถึงความเป็นอยู่ของชาวไทยภาคเหนือ เป็นต้น

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. โคลงคันเรือโสกันต์. โรงพิมพ์โสภณพิ-
พรรษานาคร, 2465. 26 หน้า

โคลงคันเรือนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภัสร์โปρκให้พิมพ์เมื่อปีจอ พ.ศ. 2465 ในตอนท้ายของเล่มกล่าวไว้ว่าแต่งเป็นราย 2 ตอน โคลงคันพิพิชมาลี 92 บท โคลงสุภาพ 2 บท ทรงพระราชนิพนธ์เสร็จเมื่อเดือนอ้าย ขึ้น 12 ค่ำ ปีมอก พ.ศ. 2415.

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระบรมมหาราชวัง ผู้คนแต่งกายสวยงามและต่างก็มีความสุข มีการแห่พระราชพิธีโสกันต์ มีการละเล่นต่าง ๆ ตอนเย็นแต่งองค์พู่ที่จะโสกันต์และพรรณนาชวอนแห่ของเด็กที่แต่งกายแตกต่างกันไป รวมทั้งการละเล่นโม่งครุ่มกะอ้วแหงควาย แหงวิไสย สิงโต ส่วนคนที่มาดูชวอนแห่ต่างก็แต่งกายตามฐานะพระราชพิธีนี้จัด 3 วันตามโบราณราชประเพณี เมื่อได้ฤกษ์ทรงจรดกรรไกร แล้วลงสรง จากนั้นเปลี่ยนเครื่องทรง ตอนเย็นมีการสมโภช กลางคืนมีละครหญิงงานพระราชพิธีนี้จัดทุกปีก่อนพระราชพิธีตรุษ

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์ทรอยกรอง. ศิลปายรรณาการ, 2513.

311 หน้า

หนังสือเรื่องนี้นายชนิด อยู่โพธิ์ ได้เรียบเรียงขึ้น ทางกรมศิลปากรได้อนุญาตให้จัดพิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาเลขวินิจฉัยธรรมวิทักษ์ เมื่อ

พ.ศ. 2505 พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร มีบทเห่เรือ กาพย์หอโคลงนิราศ
 ธารโศก กาพย์หอโคลงนิราศธารทองแดง นันทโศภนันทสุทรคำหลวง พระมาลัย
 คำหลวงและเพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ในที่นี้ได้นำกาพย์หอโคลงนิราศมาศึกษา
 เพียงเรื่องเดียว นอกจากนี้ยังมีฉบับของประยูร พิศุนาคะ เรียบเรียงไว้

กาพย์หอโคลงนิราศธารโศก แต่งเป็นกาพย์ยานีและโคลงนิราศสลับกัน แบบ
 กาพย์หอโคลง เป็นทำนองนิราศ แต่งขึ้นเพื่อแข่งกับทวาทศมาส เนื้อเรื่องกล่าว
 ถึงความงามของนางที่ต้องจากกันตามเวลาวันเดือนฤดูและมี และพรรณนาชวอนแห่

สาระสังเขป

ในเดือน 5 มีการละเล่นสงกรานต์ ถวายข้าวบิณฑกแก่พระพุทธรูป เดือน 6 มี
 พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เดือน 8 พระสงฆ์เซาพรรษา ชาวบ้านนำ
 ข้าวของเครื่องใช้บูชาเทียนไม้สีพันถวายพระ เดือน 10 มีพระราชพิธีคเชนทร์คว้านาน
 เดือน 11 พระราชพิธีอาศวนบูชาคือการแข่งเรือเสด็จไทย เดือน 12 มีพระราช
 พิธีจองเปรียงตามประทีปโคมไฟ เดือนอ้ายมีพระราชพิธีแฉลงคือการชักวาวหวาง
 เรียกลม เดือนยี่มีพระราชพิธีตรียัมพวาย เดือน 3 พระราชพิธีชานยเทาะห้เผา
 ข้าว เดือน 4 พระราชพิธีตรุษคือวันขึ้นปีใหม่เป็นการนับตามจันทรคติแบบไทย

คำภีร์ราชานุกาพ, สมเด็จพระบรมราชา. นิทานโบราณคดี. ศิลปাবรรณาคาร, 2511.

ภาพประกอบ. 319 หน้า

หนังสือเรื่องนิทานโบราณคดี ได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2487 เพื่อแจก
 เป็นมิตรพลีในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระบรมราชาคำภีร์ราชานุกาพ
 พิมพ์ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. เดียวกัน พิมพ์ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2490 พิมพ์ครั้งที่ 4
 พ.ศ. 2493 พิมพ์ครั้งที่ 5 และ 6 พ.ศ. 2494 พิมพ์ครั้งที่ 7 พ.ศ. 2499 พิมพ์
 ครั้งที่ 8 พ.ศ. 2500 พิมพ์ครั้งที่ 9 พ.ศ. 2501 พิมพ์ครั้งที่ 10 พ.ศ. 2503
 พิมพ์ครั้งที่ 11 พ.ศ. 2505 พิมพ์ครั้งที่ 12 พ.ศ. 2509 พิมพ์ครั้งที่ 13 พ.ศ.
 พ.ศ. 2511 ฉบับพิมพ์ในงานบรรจศพ นายสินธุ์ พรประภา พ.ศ. 2515

นอกจากนี้ยังได้จัดพิมพ์ในงานศพโดยคัดเลือกเฉพาะบางเรื่องจัดพิมพ์อีกหลายครั้ง

นิทานโบราณคดี เป็นเรื่องจริงที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงรู้เห็นเองหรือได้ทรงฟังมาจากพระญาติผู้ใหญ่ ทรงเริ่มเขียนเมื่อ พ.ศ. 2483 มีเนื้อหาเกี่ยวกับคานประวัติศาสตร์ วรรณคดี ศิลป วัฒนธรรม การศึกษา ตลอดจนความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเมืองไทย แบ่งเป็นนิทาน 21 เรื่องคือ เรื่องพระพุทธรูปประหลาด เรื่องพระครูวัดคลอง เรื่องเสือใหญ่เมืองชุมพร เรื่องห้ามไม่ให้เจ้าไปสุพรรณ เรื่องของแปลกที่เมืองจันทบุรีในอินเดีย เรื่องของแปลกที่เมืองพาราณสี เรื่องสืบพระศาสนาในอินเดีย เรื่องเจ้าพระยาอุทัยราชา (โรลังด์มินส์) เรื่องหนังสือหอหลวง เรื่องความไข่มืองเพชรบูรณ์ เรื่องโจรแปลกประหลาด เรื่องตั้งโรงพยาบาล เรื่องอนามัย เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง เรื่องอั้งยี่ เรื่องลานช้าง เรื่องแม่น้ำโขง เรื่องคนเมืองโบราณ เรื่องเมืองไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์ และเรื่องจับช้าง

สาระสังเขป

กล่าวถึงการอยู่ไฟสมัยก่อนและการเปลี่ยนมาคลอดบุตรแบบยุโรป โดยเริ่มเปลี่ยนแปลงจากในพระราชวัง องค์คุณทรงริเริ่มคือ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเลิกผทมเพลิงแล้วเปลี่ยนเป็นวิธีพยาบาลสมัยใหม่ กล่าวถึงการทำบายศรีของชาวลานช้าง โดยเอาของกินใส่พานวางซ้อนกัน 3 ชั้น ประดับดอกไม้สด มีชบวนแห่ แล้วผูกข้อมือ อาจมีมหรสพประกอบ กล่าวถึงธรรมเนียมการปกครองในหมู่บ้านของชาวลานช้าง

ทวาทศมาส. คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2505. 52 หน้า.

เรื่องทวาทศมาสนี้ แต่งเป็นโคลงฉันท์วิจิตรมาดี ส่วนผู้แต่งนั้นมีผู้สันนิษฐานกันว่า พระยาพรหมมนตรี ขุนศรีกวีราช และขุนสารประเสริฐ เป็นผู้แต่ง บางท่านกล่าวพระยาพรหมมนตรี ทรงนิพนธ์ บางท่านว่า 3 กวีคือ ขุนพรหมมนตรี ขุนศรีกวีราช และขุนสารประเสริฐ เป็นผู้แต่ง

สารสังเขป

กล่าวสรรเสริญเทพเจ้าและพระเจ้าแผ่นดิน กล่าวถึงเดือน 5 ว่าอากาศร้อนถึงเดือน 6 และเดือน 7 ฝนเริ่มตก ในเดือน 8 พระเจ้าพรหมมีการทำบุญฟังธรรม เดือน 9 มีพิธีภัทรบท เดือน 11 มีพิธีอาศวยุช แขงเรือ และพิธีไล่น้ำ เดือน 12 มีพิธีจองเปรียงตามประทีปโคมไฟ เดือนอายุมีพิธีแข่ง พิธีตรียัมพวาย เดือนนี้ มีพระราชพิธีบูชาภิเษก เดือน 3 มีพิธีศิวาราตรี เดือน 4 พิธีตรุษมีการยิงปืนอาภูานา

บารายปรัภักษ์, สมเด็จพระยา. โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส. ไทยวัฒนาพานิช,
2509. 133 หน้า

พระนิพนธ์เรื่องโคลงพระราชพิธีทวาทศมาสของสมเด็จพระยาพามหามาลา กรมพระยาบารายปรัภักษ์ ทรงแต่งเป็นทำนอง ทวาทศมาส ของเกาครั่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกล่าวถึงพิธีการต่าง ๆ ทั้ง 12 เดือน เรื่องนี้ได้จัดพิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ 5 คือ หม่อมราชวงศ์เป้น เมื่อ พ.ศ. 2463 พิมพ์ครั้งที่ 2 ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงนงเยาว์ ชรรมมาธิกรณาธิบดี พ.ศ. 2499 และครั้งที่ 3 ทางหุ้นส่วนสามัคยานิตยบุคคลไทยวัฒนาพานิช พิมพ์แจกในงานกรฐินพระราชทาน ณ วัดบรมวงศัศัรวราราม พระนครศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2509 สำหรับการพิมพ์ครั้งที่ 3 นี้ มีพระประวัติและผลงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าพามหามาลา กรมพระยาบารายปรัภักษ์ด้วย เรื่องนี้มีรายหนึ่งบทต่อด้วยโคลงจนจบ

สารสังเขป

กล่าวถึงอาณาภาพของพระเจ้าแผ่นดิน การชมกรุงเทพมหานคร การปกครองบ้านเมือง ทรงทำนุบำรุงบ้านเมือง และเสด็จต่างประเทศ พระราชพิธีในเดือน 5 มีพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแก่พระบรมราชวงศ์ ข้าราชการฝ่ายหน้าและฝ่ายใน พระราชพิธีคเชนทร์ศวันานเป็นพิธีมงคลแก่ขางมา โดยจัดขบวนแห่และทำขวัญ

ให้ จากนั้นมีพิธีสงกรานต์ มีการทำบุญก่อบพระเจดีย์ทรายและเลี้ยงพระ วันเถลิงศก มีพระราชพิธีสงกรมุขากิเษก เดือน 6 มีพระราชพิธีจรดพระนังคัลและพิธีพิชมงคล พระราชพิธีวิสาขบูชา มีการทำบุญถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ ปลอยนกปลา สัตว์ต่าง ๆ ในเดือน 7 จัดพิธีสลากภัต ในเดือน 8 เทศกาลเข้าพรรษา เจ้านายทรงผนวชมีการทำบายศรีสู่ขวัญและทำขวัญนาค ทรงจัดพุ่มเทียนพรรษาถวายไปยังวัดต่าง ๆ หากมีฝนตกน้อยจะทรงจัดพระราชพิธีพรมศาลาของพระสงฆ์ และพระราชพิธีสูตเมฆของพราหมณ์เพื่อขอฝน ถ้าหากฝนยังไม่ตกจะทำพิธีชงชาขอฝนควยครันถึงเดือน 10 จัดพระราชพิธีถือน้ำเช่นเดียวกับเดือน 5 และมีพิธีสารท ทำโถข้าวยาสูบ ในเดือนนี้จัดพระราชพิธีคเชนทร์ศิวสนานทอดเชื้อก เหมือนพระราชพิธีตรุษ ในเดือน 11 มีพระราชพิธีลอยพระประทีปโคมไฟ ขบวนแห่พญายาตราพระกรุณิทางชลมารคและสถลมารค ถึงเดือน 12 จัดพระราชพิธีจองเปรียงชักโคมไฟ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมอัฐิและพระอัฐิ พระราชพิธีลอยพระประทีป ถึงเดือนนี้จัดพิธีกะติเกยาเป็นพิธีของพราหมณ์ มีการทอดผ้าป่าและการเทศน์มหาชาติ ถูกลี้น้ำป่าหลากหนุมสาวต่างพายเรือเล่นตามทุ่ง พระราชกุศลถวายขนมเบื้องแก่พระสงฆ์ พระราชพิธีตรียัมพวายในแรมหนึ่งค่ำ มีขบวนแห่รับพระอิศวรและโล่ชิงช้า ตอนเย็นมีพิธีสงฆ์ กล่าวถึงขบวนเสด็จทอดพระเนตรพิธีนี้ จากนั้นมีพิธีป่าววยรับพระนารายณ์เช่นเดียวกับรับพระอิศวร มีการสวดชาหงส์

บัญชาสชาคก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. 2 เล่ม. ศิลปบรรณาการ, 2499.

หนังสือเรื่องนี้ได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2466 และทางกรมศิลปากรได้จัดพิมพ์เป็นภาคย่อย ๆ หลายภาคด้วยกัน แต่ไม่เคยครบบริบูรณ์ ต่อมาทางสำนักพิมพ์ศิลปบรรณาการได้ขออนุญาตจากกรมศิลปากรรวบรวมพิมพ์เป็นฉบับสมบูรณ์ โดยแบ่งเป็น 2 ภาค ภาคแรกเป็นชาคกเรื่องที่ 1 ถึง 48 ภาคที่สอง เรื่องที่ 49 และ 50 และมีปัจฉิมภาคเป็นชาคกอีก 11 เรื่อง แต่เดิมมี 28 ภาค รวมเป็น 2 เล่มหนึ่งชุด

ปัญญาสชาดกทั้ง 50 เรื่อง มีดังนี้ 1. สมุทโฆสชาดก 2. สุชนชาดก 3. สุข
บุชาดก 4. รัตนปโยทชาดก 5. สิริวิบูลยคติชาดก 6. วิบุลราชชาดก 7. สิริจุทา
มณีชาดก 8. จันทราชชาดก 9. สุมิตตชาดก 10. สิริขรรชาดก 11. ทูลกบัณฑิตชาดก
12. อาทิตชาดก 13. ทุกุมมาทิกชาดก 14. มหาสุรเสนชาดก 15. สุวรรณกุมาร
ชาดก 16. กนกวรรณราชชาดก 17. วิริยบัณฑิตชาดก 18. ชรรวมโสมชกชาดก
19. สุทัสนชาดก 20. วัฏฏังคูลีราชชาดก 21. โบราณกบิลราชชาดก 22. ชรรวมิก
บัณฑิตราชชาดก 23. จาคทานชาดก 24. ชรรวมราชชาดก 25. นกขี้วชาดก
26. สรุปรชาดก 27. มหาปทุมชาดก 28. ภัณฑาคารชาดก 29. พหลาควีชาดก
30. เสถียรบัณฑิตชาดก 31. ปุเปชาดก 32. พาราณสีราชชาดก 33. ชรรวมโฆสราช
ชาดก 34. เทวรุกชกุมารชาดก 35. สลภชาดก 36. สัทธิตสารชาดก 37. นรขี้ว
กฐินชาดก 38. อติเทวราชชาดก 39. ปาจิตตกุมารชาดก 40. สรรพสิทธิชาดก
41. สังขปิตตชาดก 42. จันทเสนชาดก 43. สุวรรณกัจจนปชาดก 44. สิวโรชาดก
45. วรวงสชาดก 46. อรินทมชาดก 47. รตเสนชาดก 48. สุวรรณสิทธสาชาดก
49. วนาวนชาดก 50. พากุลชาดก สำหรับปัจฉิมภาคมีชาดกอีก 11 เรื่อง คือ
1. โสนันทชาดก 2. สีหนาทชาดก 3. สุวรรณสังขชาดก 4. สุรัพฆชาดก
5. สุวรรณกัจจนปชาดก 6. เทวันตชาดก 7. สุนินชาดก 8. สุวรรณวงศชาดก
9. วรรณุชชาดก 10. สิริสาชาดก 11. จันทคชาดก และมีเรื่องปัจจุพุทธพยานกรรม
ปัจจุพุทธคักราชวรมณณา และอานิสงสมายังสุกุล

สำหรับความเป็นมาของนิทานปัญญาสชาดกนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงนิพนธ์ไว้ว่า เรื่องนี้เป็นนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันมาในเมืองไทยแต่โบราณ 50 เรื่อง
พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่ได้แต่งไว้เป็นภาษาบาลี ราว พ.ศ. 2000 - 2200 ด้วย
พระสงฆ์ไทยได้เดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่ลังกา เมื่อกลับมาได้แต่งเรื่องปัญญาส
นี้เป็นภาษาบาลี เรื่องนี้แต่เดิมเขียนลงใบลาน 50 ผูก มีเฉพาะที่ประเทศไทย
หลวงพระบาง และกัมพูชาเท่านั้น เคยมีในพม่าแต่ถูกพระเจ้าแผ่นดินประเทศนั้น
เผาเสีย ทรงหาว่าเป็นของปลอมพระพุทธรูปจะ เมื่อทางหอพระสมุดวชิรญาณได้
รวบรวมจากที่ต่าง ๆ ครบบริบูรณ์แล้ว จึงได้จัดพิมพ์

ปัญญาสชาดก ภาคที่หนึ่ง ... 1040 หน้า

สาระสังเขป

เรื่องสมุทโทฆสชาดก มีการอภิเษกพระสมุทโทฆสกับนางวันทุมวดี เรื่องพระ
 สุนทรชาดกกล่าวถึงพิธีมงคลการ 3 อย่าง คือ ปราสาทมงคล วิวาหมงคล และอภิ-
 เษกมงคล ว่าด้วยประเพณีการเลี้ยงดูบิดามารดาผู้มีคุณ เรื่องสุนทรชาดก กล่าว
 ถึงการประกอบพิธีราชาภิเษกพระสุนทร พระองค์ทรงฉรมฉันทารักษ์ให้ตั้งอยู่ใน
 ศีลห้า เรื่องสิริวิบูลกิตติชาดก กล่าวถึงนางตาปสีนีสิริมคิตลอคบุตร มีการตั้งช่อ
 บุตร การทำศพนางตาปสีนีสี่ เรื่องสุวรรณกุมารชาดก กล่าวถึงพิธีราชาภิเษกพระ
 สุวรรณกุมารครองเมืองพาราณสี ทรงบำเพ็ญพระราชากุศลด้วยการบริจาคทาน
 กล่าวถึงขบวนเสด็จของพระเจ้าสิงหล และว่าด้วยศีลห้าประการ เรื่องวิริยบัณฑิต
 ชาดก กล่าวถึงวิริยบัณฑิตบิดาทองคำเปลวพระพุทธรูปปฏิมากร เรื่องสุทัสนชาดก กล่าว
 ถึงการสร้างบรรณศาลาให้พระสงฆ์อยู่อาศัย การบริจาคทาน เรื่องโบริมาณกิล
 ราชชาดก กล่าวถึงเจดีย์ที่ควรบูชา ทำให้เกิดกุศลมี 2 ประการ เจดีย์ที่พระพุท-
 เชาตรัสสรรเสริญมี 3 ประการ ผู้สร้างพระไตรปิฎกและของบางสิ่งถวายวัดมี
 อานิสงส์มาก เรื่องธรรมิกบัณฑิตราชชาดก กล่าวถึงบุญกุศลที่ได้สร้างพระพุทธรูป
 สร้างวัด กอพระเจดีย์ทรายและถวายของสิ่งอื่น ๆ แก่พระสงฆ์ เรื่องนริชัชชาดก
 มีการตั้งช่อบุตร เรื่องมหาปทุมชาดกกล่าวถึงการพระราชพิธีพระศพพระเจ้าอังค-
 เสนราช เรื่องภณฑาคารชาดกกล่าวถึงการจัดสถานพินิจ และประชุมการแก้ปัญห
 ของพระอินทร์ พระอินทร์ถวายพระพรสี่ประการแก่พระภณฑาคาริกกุมาร พระราช
 พิธีราชาภิเษกภณฑาคาริกกุมาร เรื่องพหลคารวิชาดกกล่าวถึงความกตัญญูของลูกโค
 ต่อแม่โคและสัตว์ธรรม เรื่องบุปผชาดกกล่าวถึงการประพาศิธรรมสิบประการ เรื่อง
 นริชัชกรินทานชาดกกล่าวถึงพิธีกริน เรื่องสรรพลัทธินชาดกกล่าวถึงการเลือกคู่ครอง
 ของนางสุวรรณโสภกา เรื่องสังขปัตตชาดกกล่าวถึงเหตุ 8 ประการที่ภริยาอุทมิณสามี
 เรื่องสิโสธชาดกกล่าวถึงนางบอกเหตุ 5 ประการ การสะเคาะพระเคราะห์รับ
 พระเสาว การทำผาจีวรพระสงฆ์ กิรียมารยาทแห่งกษัตริย์ การทำบุญเลี้ยงพระ

ปฏิสังขรณ์วัด และถวายเครื่องอัฐบริขารแก่พระสงฆ์ กล่าวถึงขบวนพยุหยาตรา
ทางสถลมารค จริยวัตร 10 ประการของสะโภ เรื่องวรรณคดีกล่าวถึง
บารมี 10 ประการ มีการอัญเชิญพระเสด็จเมือง การเสด็จเยี่ยมพระนคร ขบวน
เสด็จพยุหยาตรา เรื่องสุวรรณสีรสาชาก กล่าวถึงการวิสันาปัญหาระหว่าง
สุวรรณสีรสากับพระอินทร์

ปัญญาสาชาก ภาคที่สอง... 982 หน้า

สาระสังเขป

เรื่องวานวนชาดก พระวานวนกุมารแสดงธรรมแก่ยักษ์ มีการเสด็จทวยเพื่อ
เลือกบุตรองนครควยบุษยรถ พิธีสงสรเสสนานพระเศียร พระวานวนราชทรง
แสดงธรรมแก่เทพยดา และพระยาгинนร การแก้ปัญหา 3 ข้อ การสำเร็จโฆ
นางกันหลิมากับญาติ การลงโฆพระภิกษุ เรื่องโสณนชาดกกล่าวถึงการตัดสินคดี
ความระหว่างเศรษฐีสองท่าน พระราชาถวายพร 4 ประการแก่ดาบส ว่าควย
ประเพณีการเผาศพ และการสยายผมของสตรีร้องไห้ในงานศพ เกี่ยวกับเครื่อง
ประกอบของบ้านเรือน เรื่องสีหนาทชาดก มีการทำนาข้าว การเทศนาโปรดยักษ์
และแสดงอานิสงสแก่ยักษ์ เรื่องสุวรรณสังขชาดกมีการเผาศพนางยักษ์ พระ
สุวรรณสังขแก้ปัญหาของพระอินทร์ พระสุวรรณสังขสร้างน้ามูรธาภิเษกขึ้นครองราชย์
พิธีมงคลภิเษก พิธีพิสูจนลุยไฟ เรื่องสุรพิภชาดกกว่าควยเรื่องประเพณีอาวโโส
การตัดสินความระหว่างชาวเมืองพล 4 คน เป็นโจทก์กับโซติมานพเจ้าเลย มีการ
แก้ปัญหา 20 ข้อของปู่ทองตามกาและพระสุรพิภะ เรื่องสุวรรณกัจฉชาดก กล่าว
ถึงลักษณะของบุคคลที่ไม่ควรคบ อานิสงสแห่งทานและเบญจศีล สุวรรณกัจฉตอบ
ปัญหา 5 ข้อของพระอินทร์ เรื่องเทวันชชาดกกล่าวถึงการดูลักษณะของยักษ์
เทวันชกุมารขอพร 4 ประการจากพระอินทร์ เทวันชกุมารถวายศีล 5 และแสดง
ธรรมแก่กุมภัณฑ์ นางสุวรรณเกศราแสดงธรรมเรื่องทศมิตรธรรมแก่เทวันชกุมาร
การจัดขบวนแห่ประดับตกแต่งระยะทางเพื่อต้อนรับพระเทวันชกุมาร มีการละเล่น

ต่าง ๆ ควบ เรื่องสุนิชาคก กล่าวถึงการบรรพชาเป็นสามเณรและการอุปสมบท
 ลักษณะงามของสตรี พระราชาโกสัมพีกับพระสุนิชาทำการสนทนากัน พิช็อภิเษก
 สมรสระหว่างพระกฤษราชกุมารกับนางปาดิตา พิช็สมโภชข้างหลวง เรื่องสุวรรณ
 วงศ์ชาคก พระสุวรรณวงศ์แสดงธรรมเรื่องอภุศลธรรม 4 ประการและเบญจศีล
 แก่พระอินทร์แปลง มีการทำขวัญเด็ก ขวบนพฤษยาตรา เรื่องวรรณุชาคก มีพิช็
 แต่งงานระหว่างอรเนตรกับนางนุชบา การทำศพท้าวสิงหนุญันต์ยกย การลงโทษ
 ผู้กระทำความผิดร้ายแรง การเลือกแม่นมและการเลี้ยงเด็กอ่อน การสร้างพยานเท็จ
 ในการพิจารณาความของเสนาบดี หน้าที่ข้อพึงปฏิบัติและละเว้นของราชเสวกตาม
 คำกล่าวของอัยยะพราหมณ์ สิริสากุมารแสดงธรรมแก่มารดาและพราหมณ์ การ
 พิสูจน์ลุยไฟ เรื่องจันทคาชชาคก กล่าวถึงประเพณีการไว้ทุกข์ด้วยการโกนผม
 การบูชาญาติตายหลังจากการเผาลแล้ว ประเพณีการสงฆ์นำของภัตตาคาร พราหมณ์และ
 ศฤหบดี

พระมหานาค. บุญโฉวาทคานันท์. กรมศิลปากร, 2503. ภาพประกอบ. 102 หน้า

เรื่องบุญโฉวาทคานันท์ ของพระมหานาควัดท่าทรายฉบับนี้ ทางกรมศิลปากร
 ได้ตรวจสอบชำระใหม่ มีเชิงอรรดและบันทึกสอบทาน พร้อมควยแผนที่และภาพ
 ประกอบ ได้จัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในโอกาสการจัดวรรณคดีสังฤจรสู่พระพุทธรบาท สระบุรี
 เมื่อ พ.ศ. 2503.

สาระสังเขป

กล่าวถึงตำนานพระพุทธรบาท พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างพระมณฑป กล่าวถึง
 บริเวณพระพุทธรบาท ขวบนเสด็จพฤษยาตราทางชลมารคและทางสถลมารค แล้ว
 ทรงนมัสการพระพุทธรบาท มีมหรสพสมโภชทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอดจนการ
 จุดดอกไม้ไฟเป็นพุทธรบูชา แล้วทรงนมัสการลาพระพุทธรบาท

พุทธชอกฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. รามเกียรติ์. 2 เล่ม ศิลปวรรณาคาร,
2510.

เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 นี้ ได้จัดพิมพ์ครั้งแรกโดยโรงพิมพ์
ครุสมิต บางคอแหลมการพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2418 ต่อมาทางองค์การฯของครุสมิต
ได้จัดพิมพ์เป็นครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2493 สำนักพิมพ์คลังวิทยาจัดพิมพ์เป็นครั้งที่ 3
เมื่อ พ.ศ. 2506 ครั้งที่ 4 สำนักพิมพ์วรรณาคารจัดพิมพ์ พ.ศ. 2510 สำหรับ
ฉบับที่กล่าวมาแล้วเป็นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ ยังมีบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระ
ราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 สำนักพิมพ์ศิลปวรรณาคารพิมพ์ พ.ศ. 2504 ซึ่งรวมเอา
บ่อเกิดรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 ไวด้วย รามเกียรติ์ร้อยแก้ว
ประกอบคำกลอนถอดความและสร้างภาพโดยพิบูล ทองน้อย สำนักพิมพ์เกษมบรรณกิจ
พ.ศ. 2514 รามเกียรติ์ชุดเบิกโรง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 จัดพิมพ์โดยองค์
การฯของครุสมิต พ.ศ. 2504 รามเกียรติ์ตอนนางลอย รวบรวมและเรียบเรียง
โดยนายประพันธ์ สุคนธชาติ โรงพิมพ์วิพร พ.ศ. 2513 รามายณ ของพรหมณี
วาลมิตี สุภร ผลชีวิติน เรียบเรียงเป็นโคลงฉันโรงพิมพ์พระจันทร์จัดพิมพ์ พ.ศ.
2514 นอกจากนี้มีประชุมคำพากษ์รามเกียรติ์ใช้สำหรับเล่นหนัง มีทั้งหมด 9 ภาค
พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือขวัญาน ตอนที่ 116 และ 117 ส่วนคำพากษ์รามเกียรติ์
รัชกาลที่ 2 จัดพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2461 ครั้งหลังสุด พ.ศ. 2511 ในการศึกษา
ครั้งนี้ได้ใช้รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เพราะเห็นว่า เป็นพระราชนิพนธ์
ที่ละเอียดชัดเจนในเชิงพรรณนา อีกประการหนึ่งวรรณคดีสโมสรยกย่องว่าเป็น
ยอดแห่งเรื่องรามเกียรติ์

เรื่องรามเกียรติ์นี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชนิพนธ์
ร่วมกับกวีอื่น ๆ เมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น 2 ค่ำ จุลศักราช 1159 พ.ศ. 2350
แต่งเป็นกลอนบทละคร ตอนต้นเป็นรายคัมภหนึ่ง แต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นบทละครใน
เนื้อเรื่องยาว 117 เล่มสมุดไทย จัดตั้งแต่ตอนหิรันตยัณเฆมวนแผนดิน พระนารายณ์
อวตารลงมาปราบยักษ์ กำเนิดมนุษย์ฝ่ายพระราม กล่าวถึงลำดับสกุลพระราม.

สกุลพวกยักษ์ กล่าวถึงการสงครามระหว่างมนุษย์กับยักษ์ ทศกัณฐ์แพ้ พระราม
ครองกรุงศรีอยุธยา

รามเกียรติ์ เล่ม 1 ... 1572 หน้า

สาระสังเขป

กล่าวถึงการสร้างกรุงศรีอยุธยา กรุงลงกาและเมืองชีกชิน ว่ากษัตริย์นักชก-
ฤกษ์พวกเทวดาออกมาจับระบำเลนมหรสพ กำเนิดองค์ศต การตั้งชื่อ การเลี้ยง
ดูองค์ศต พออายุได้ 10 ปี ทำพิธีมงคลสงกรานต์ในแม่น้ำมณา เริ่มด้วยพิธีในคอน
เขา เมื่อแต่งเครื่องทรงเสร็จแล้วแห่ไปยังมณฑลพิธี สุครีพอุ้มลงไปสรง แล้วแห่
กลับเข้าพระราชวัง พระราชมณเฑียรพระเวทเฉลิมขวัญ พระมหาราชครูจุดเทียน
แวนฟ้า เครื่องมโหรีประโคมเวียนเทียนเจ็กรอบแล้วดับเทียนเป็นเสร็จพิธี นาง
มณฑิลาทำพิธีเสีงทาย พิธีอภิเษกและราชาภิเษกท้าวศรต มีการสมรสราชาภิเษก
ชาวพนักงานถวายเครื่องทรง ชาวแสงถวายอัญญาฐ พระราชมณเฑียรโรหิตทำพิธีบายศรี
จุดเทียนเฉลิมขวัญ กล่าวถึงเมืองโรมพัตตันผ่นแลงมา 3 ปี ท้าวโรมพัตตันโปรด
ให้จัดตั้งโรงพิธีบูชาเทวดาทำพิธีขอฝน กล่าวถึงการจัดโรงพระราชพิธีทรงชาวยุติ
เป็นเวลา 3 วัน พระมเหสีทั้ง 3 ของท้าวศรตประสูติพระโอรส ท้าวศรต
ทรงจัดนางนมพระพี่เลี้ยง ข้าราชการให้พระโอรส เมื่อประสูติได้ 3 วัน โปรดให้
จัดพิธีใหญ่สมโภชทำขวัญจัดตั้งบายศรี พระราชมณเฑียรชัยเวียนเทียน อานกาศ
ชัยไม เครื่องมโหรีประโคม แล้วเอาแบ่งเจิมพระนลาฏพระโอรส ตั้งชื่อเป็นเสร็จ
พิธี ส่วนนางมณฑิลาประสูติธิดา โหรทำนายเป็นกาลกนิเมืองจึงนำไปทิ้งน้ำ กล่าว
ถึงการยกศรีศิลป์ชัยที่เมืองมิดิลา การหาฤกษ์พิธีสมรสระหว่างพระรามกับนางสีดา
จากนั้นได้จัดเตรียมการในมหาปราสาท จัดที่ตากัน เตรียมน้ำในแม่น้ำ 5 สายมา
รดน้ำสังข์ นิมนตฤาษีมาทำพิธี เมื่อใดฤกษ์โหรกเบิกบายศรีสู่ขวัญคู่สมรส แล้วถวาย
น้ำสังข์และถวายพระพร เป็นเสร็จพิธี

ท้าวทรภะสุวรรณคต มีการสร่งพระศพ เษิญพระศพใส่พระโกศแก้วประคิษฐาน
ไว้ใต้พระเศวตฉัตร มีเครื่องสูงประกอบ มีนางร้องไห้ ชาวที่ประโคมดนตรี งาน
พระเมรุท้าวทรภะ มีการจัดพระเมรุตามโบราณราชประเพณี โดยเชิญพระบรมศพ
ขึ้นพิชัยราชรถ มีรถโยง รถไปรบชาวคอก รถพระสงฆ์นำ จากนั้นเป็นเกณฑ์ชวน
แห่ มีคู่เคียง เครื่องสูง เษิญพระศพขึ้นพระเมรุ สมโภช 7 วัน 7 คืน มีมหรสพ
ตลอดงาน แล้วถวายพระเพลิง นำพระธาตุไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่ก่อไว้ตาม
อย่างโบราณราชประเพณี กล่าวถึงประเพณีขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ พาลีสอน
ข้อพึงปฏิบัติในหน้าที่ราชการแก่สุครีพ กล่าวถึงพิธีศพพาลี ทศกัณฐ์สร้างเมืองใหม่
หลังจากที่ถูกหนุมานเผา สร้างเสร็จมีการสมโภช 7 วัน 7 คืน มีมหรสพและ
เลี้ยงฉลอง ไม่ยราพทำพิธีชุบตัวให้หายตัวได้ กุมภกรรณตั้งพิธีลับดอกโมกข์ศักดิ์
อินทรีชิตทำพิธีชุบศรพหมาสครที่หาคมนิมมรกต อินทรีชิตตั้งพิธีกุ่มนियามหาเวท

รามเกียรติ์ เล่ม 2 ... 1609 หน้า

สาระสังเขป

กล่าวถึงการเผาศพอินทรีชิต นำศพใส่โกศแห่ไปยังภูเขานิลกาฬ ยกศพขึ้น
เชิงตะกอน ทศกัณฐ์เป็นองค์ประธานจุดพระเพลิง แลวงนางมณโฑและสนมหน้า
คอกไม้ชุบเทียนขอขมาศพ ทศกัณฐ์ตั้งพิธีชุบตัวให้มีฤทธิ์ในอุโมงค์ จัดตั้งเครื่อง
บูชาบัตรพาลี คอกไม้เจ็ดสี หมอทอง หมอแก้วใส่น้ำไว้ แลวงนางชวามชวาว พาด
สายธูร่ามวงคลเป็นถาฐี กล่าวถึงทศกัณฐ์เป็นโจทก์ฟ้องกล่าวหาพระรามต่อท้าว
มาลีวราช เมื่อไตสวนชำระคดีปรากฏว่าทศกัณฐ์ผิดที่ขโมยมเหสีพระรามไป แต่
ทศกัณฐ์ ไม่ยอมคืนให้ ทศกัณฐ์ทำพิธีชุบดอกกบิลพัทธ นางมณโฑทำพิธีสัญญาชีพ กล่าว
ถึงงานศพทศกัณฐ์ นางสีดาลุยไฟเพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของนาง กล่าวถึงงาน
พระเมรุทศกัณฐ์ การสร้างพระเมรุ เมื่อถึงวันจึงเชิญพระศพขึ้นมหาพิชัยราชรถ
มีเครื่องสูงประดับ ประกอบควยพลเกณฑ์ วงมโหรี เษิญพระศพขึ้นพระเมรุ พิเภก
เป็นประธานเผา แล้วพวกพงศัภัยจึงเผาเป็นเสร็จพิธี พิธีราชาภิเษกพระราม

ครองกรุงศรีอยุธยา พิชัยราชาภิเษกไพบนาสุริยวงศ์ บรรลือจักรพรรดิพิชัยบุรินทร์ ท้าว
 ไวยคาสท้าวพิชัยบุรินทร์ กระทบงาโดยขอพรจากพระอิศวร กล่าวถึงงานศพ
 ท้าวจักรวรรดิ นางสีดาประสูติโอรส พระรามจัดพิธีสมโภชโอรสตามฤกษ์ของโหร
 โดยจัดตั้งโรงพิธี จัดบายศรีทองเก้าชั้น เมื่อพระโอรสลงทรงเสร็จทรงเครื่อง
 แห่เข้าปราสาทพระมหाराชครูเบ็ญบายศรี เวียนเทียนเจ็ดรอบ โบกควัน พราหมณ์
 อำนวยมนตร์เชิญขวัญพระกุมาร มีมหรสพประกอบด้วย กล่าวถึงพระอิศวรจัดพิธี
 อภิเษกให้พระรามกับนางสีดา

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. เรื่องอิเหนา. ศิลปยรรยการ, 2514. 1207 หน้า

บทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 นี้ เดิมหมอสมีทโคตน์ฉบับของ
 สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์วงศ์ไปพิมพ์ขึ้นจำหน่ายเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2417
 หลังจากนั้นก็มีโรงพิมพ์หลายแห่งได้จัดพิมพ์ตามต้นฉบับของหมอสมีทจนตลาดเคลื่อน
 ไปมาก ต่อมาเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปี้ย มาลากุล) ได้
 รวบรวมฉบับที่รัชกาลที่ 2 ทรงพระราชนิพนธ์มาชำระได้เพียง 6 เล่มสมุดไทย
 แล้วจัดพิมพ์ขึ้นใหม่ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ทางหอพระสมุดวชิรญาณได้ตรวจชำระ
 สอดสวนใหม่อีก ทั้งนี้ใช้ต้นฉบับหลวงในรัชกาลที่ 5 ต้นฉบับของสมเด็จพระนาง
 เจ้าสุซุมมาลมารศรี ต้นฉบับของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ และต้นฉบับของหอ -
 พระสมุด เมื่อชำระเสร็จสิ้นแล้วจัดพิมพ์เป็น 3 เล่มจบ เนื่องในงานฉลองพระ
 ชัยษาแซยิดของสมเด็จพระนางเจ้าสุซุมมาลมารศรี พระราชเทวี เมื่อ พ.ศ. 2464
 หลังจากนั้นโรงพิมพ์องค์การคาราคาของคุรุสภาได้จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2492 และ พ.ศ.
 2510 ส่วนบทละครเรื่องอิเหนาที่เป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 นั้น ได้จัดพิมพ์
 ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2460 ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน
 (แฉล้ม อมาตยกุล) และงานพระราชทานเพลิงศพนายเพิ่ม ศราทนต์ พ.ศ. 2509
 นอกจากนี้มีเล่าเรื่องอิเหนา โดยนายเอื้อ บุษปะเกศ หงสกุล มีภาพประกอบ ฉบับ
 พิมพ์ไทยวัฒนาพานิช พ.ศ. 2506 บทละครอิเหนาที่เป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้ามงกุฎ
 และเรื่องกาหลง หรืออิเหนาใหญ่ พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าภูธรพล สมัยกรุงศรีอยุธยา

ตอนปลาย เค้าเรื่องเดียวกัน และเรื่องหลังนี้ รัชกาลที่ 1 ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เช่นกัน ยังมีอิเหนาที่เป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 และข้าราชการช่วยกันแต่งเรื่องพงศาวดารอิเหนาแปลจากภาษามลายู โดยขุนนิกรการประกิจ (บิน อับดุลลาห์) สำหรับบทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 นี้ ทางวรรณคดีสโมสรยกย่องว่าเป็นยอดแห่งบทละครว่า

เรื่องอิเหนานี้แต่งเป็นกลอนบทละครเพื่อใช้แสดงละครใน เดิมเป็นนิทานบันทึยเล่ากันในชวา ในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระราชธิดา 2 พระองค์ทรงนิพนธ์ขึ้นจากการเล่าของนางชาหลวงชาวปัตตานีชื่อ ยะโว เนื้อเรื่องย่อกล่าวถึงกษัตริย์วงเทวา เมืองกูเรบัน คานา กาลัง และสิงห์สำหรับ อิเหนาโอรสท้าวกูเรบันหมั้นกับบุษบาธิดาท้าวคานา อิเหนาไปหลงนางจินตะหราไม่ยอมอภิเษกกับบุษบา ท้าวคานาจึงยกให้จรงกา แต่ท้าวกะหมัง กุหนิงและวิหยาสะกำโอรส ยกทัพมาชิงนาง อิเหนายกมาช่วยปราบศึกเสร็จ เห็นบุษบาแล้วหลงรักออกอุบายเฝ้าเมือง แต่ปะการะคานลาโกรธบันดาลให้ลมหอบบุษบาไปทิ้งป่า อิเหนาปลอมเป็นบันทึยตามบุษบา ในที่สุดได้พบกันและอภิเษกแล้วไปครองเมืองกูเรบัน

สาระสังเขป

กล่าวถึงเดือน 11 มีพระราชพิธีลอยพระประทีป นางประไหมสุหรีคลอดโอรส ได้จัดพระพี่เลี้ยงนางนมและเสนามนตรีให้ จากนั้นพราหมณ์จัดพิธีสมโภชพระกุมาร มีเครื่องบายศรีและมโหรี ครั้นใดฤกษ์ก็ให้พระคตพระเกศาแล้วลงสร้าง จากนั้นเชิญขันธู อานมนตรีแกวงพระอุ ตั้งแต่พระนามเป็นเสร็จพิธี กล่าวถึงการสร้างพระเมรุงานพระศพพระราชมารดาท้าวหมันหย้า ขบวนแห่มีพิชัยราชรถใส่พระโกศทอง มีรถโียงสำหรับไปรยชาวตอก รถพระธรรม รถใส่ทอนไม้จันทน์ เกณฑ์ไพร่ไว้ชักรถ พวกขุนนางคู่แห่ ตลอดจนเหล่าเสนาถือเครื่องสูง ครั้นพระศพถึงพระเมรุ ชาวภูษามาลาเชิญพระโกศจากบุษบกเวียนพระเมรุ 3 รอบ ตั้งบนเบญจาทาชั้น ท้าวหมันหย้าเสด็จพระราชดำเนินทรงจุดธูปเทียนบูชาเคารพพระศพก่อน ฝ่ายพระสงฆ์สวดคัมภีร์

แล้วถวายไทยทานและทิ้งทาน ตลอดงานมีมหรสพกลางคืนมีดอกไม้ไฟ สมโภชพระศัพ 7 วัน 7 คืน จึงถวายพระเพลิงรุ่งเช้าไปเก็บพระธาตุ สรงพระธาตุ ส่วนพระอัครมเหสีพาชาวแหไปลอยน้ำ กล่าวถึงนางประไหมสุหรีตลอดพระชิตา ว่า ควดยการ เฒาศพระศุภุศีสินหา นางครสาโจนเข้ากองไฟตายตามพระภัสศา กล่าวถึงประเพณีสรเสสนานหลังจากชนะศึกสงคราม ท้าวคานหาทำพิธีบวงสรวงเทพารักษ์ บูชบาทำพิธีรดน้ำมนต์ เริ่มการมหรสพพิธีอภิเษกจรกากับบุษบา กล่าวถึงท้าวกาหลังให้จัดตั้งโรงพิธีสมโภชพระชิตา มีเครื่องบายศรีเบญจาทาชั้น ไคฤกษ์พราหมณ์ทำพิธีสรเสสนานเสร็จแล้วเปลี่ยนเครื่องทรง ทำพิธีสู่ขวัญเป็นเสร็จพิธี กล่าวถึงพิธีคเชนทร์ศิวสานาน ก่อนขบวนแห่มีพิธีทอดเชือกเพื่อรำพิศขา พราหมณ์เป็นผู้อานคำฉันท์คุณภีสั่งเวย แล้วแห่ผ่านหน้าพระที่นั่ง พระราชพิธีโสกันต์สี่ยะตราจัดในเดือน 4 เมื่อพระชันษาได้ 15 ปี จัดตั้งโรงพิธีสรบรมธาภิเษก ทำเขาไกรลาส เมื่อได้ฤกษ์กแต่งองค์เขาขบวนแห่ทางสถลมารค ห้ามไปยังพระมหาปราสาท ลางพระบาทเปลี่ยนเครื่องทรง ชาวภูษามาลาแต่งพระเกศาเป็น 3 ขมวด เอาหญ้าแพรกกับแหวนผูกเข้าด้วยกัน ไทรลั่นของชัย ท้าวคานหาทรงหยิบกรรไกรตัดพระเกศา หยิบพระแสงกรรบิดตัดเปลี่ยนกับกรรไกรเล่มละสามหน พราหมณ์อ่านเวทมนตร์อวยชัยพร้อมทั้งชัตน้ำ เสร็จแล้วแห่ไปลงสรที่ไกรลาส พราหมณ์รดน้ำพระมหาสังข์ ทำพิธีบรมธาภิเษกเสร็จแล้วแห่จากเขาไกรลาสเข้าสู่พระมหาปราสาท ทำบายศรีสู่ขวัญ จุดเทียนเวียนเจ็ครอบแล้วดับเทียน เจิมพระพักตร์เป็นเสร็จพิธี

กล่าวถึงการเตรียมเลนหน้ง เตรียมการอภิเษก จัดหาฤกษ์ เตรียมโรงพิธี นิมนตพระสงฆ์ มหรสพต่าง ๆ ดอกไม้ไฟ ครั้นถึงกำหนดตั้งบายศรี แวนชัยติดเทียนเครื่องบูชา พวกเกณฑ์แห่ เมื่อดลงสรเสร็จทรงเครื่องเข้าขบวนแห่ไปยังพระมหาปราสาท พระสงฆ์สวดคมนต์ ฝ่ายไทรลั่นของชัย เอาน้ำพระพุทธรมนตร์ตพระเศียรรดน้ำสังข์ เอาใบมะตูมทัดพระกรรณ เสร็จแล้วทรงเครื่องเสด็จออกไประยทาน เข้าประทับใต้พระเศวตฉัตร พราหมณ์จุดเทียนเวียนครบเจ็ครอบแล้วปักไว้ในชั้นทองเอาใบพลูกับไฟบอกวัน แล้วเจิมพระพักตร์ เอาชอนตักมะพร้าวอ่อนถวาย จากนั้นมอบของขวัญใหญ่ขาวสาว มีมหรสพต่าง ๆ ทั้งกลางวันกลางคืนเป็นเสร็จพิธีสมโภช

งานอภิเษกสังคามาระทากัญสุมา กล่าวถึงการจัดตั้งโรงพิมพ์ เตรียมสิ่งของต่าง ๆ ครั้นได้ฤกษ์โหรลั่นฆ้องชัย ภูวามสาวเข้าในมณฑลพิธี ทำขวัญภูวามสาว มีงานมหรสพ สมโภชตลอดงาน

ลิลิตพระลอ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. คลังวิทยา, 2511. 150 หน้า

เรื่องลิลิตพระลอนี้ ฉบับพิมพ์เก่าที่สุดนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ จัดพิมพ์ขึ้นที่โรงพิมพ์หลวง แต่ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ ต่อมาทางหอพระสมุดวชิรญาณได้จัดพิมพ์เผยแพร่โดยไซตฉบับโรงพิมพ์หลวง เมื่อ พ.ศ. 2458 พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทยการพิมพ์ครั้งหลังได้ไซตฉบับ พ.ศ. 2458 นี้ คือฉบับพิมพ์ของสำนักพิมพ์บรรณการ พ.ศ. 2506 พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนางพิศ รูปวิเชียร พ.ศ. 2509 โดยสำนักพิมพ์ไชยวัฒน์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาโท นายแพทย์ สอน กมลนาวัน ร.น. พ.ศ. 2510 คลังวิทยาจัดพิมพ์ตามฉบับของหอสมุดแห่งชาติ พ.ศ. 2511 สำนักพิมพ์ศิลปบรรณการ พิมพ์ พ.ศ. 2513 และฉบับพิมพ์ที่เป็นแบบเขียนของกระทรวงศึกษาธิการ นอกจากนี้มีเรื่องพระลอร้อยแก้ว โดยเชอชน ศรียาภัย ชุมนุมเรื่องพระลอ มีบทละครเรื่องพระลอนรลักษณ์ พระนิพนธ์ของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ บทละครเรื่องพระลอ พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ บทละครเรื่องพระลอ สำนักนางเจ้าพระยา เทเวศรบรรจงวิวัฒน์ ชุมนุมเรื่องนี้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางพยอม ชาลิตธารัง เมื่อ พ.ศ. 2513

เรื่องลิลิตพระลอยังไม่ทราบว่าผู้ใดแต่งและแต่งในสมัยใด ลักษณะของการแต่งเป็นลิลิตสุภาพประกอบด้วยรายสุภาพและโคลงสุภาพเป็นส่วนใหญ่ มีรายโบราณและรายคั่นประกอบบ้าง เนื้อเรื่องเกี่ยวกับเมืองสองเมืองคือ เมืองสรวงกับเมืองสรองเป็นศัตรูกัน แต่พระลอแห่งเมืองสรวง และพระเพื่อนพระแพงแห่งเมืองสรองรักกัน และต้องสิ้นพระชนม์ลงในที่สุด

สาระสังเขป

กล่าวถึงคติที่ว่า การเชิญผู้ชายมายังเรือนผู้หญิงนั้นเป็นการผิดจารีตประเพณี นางรินนางโรยทูลพระเจ้ายาวา พระเพื่อนพระแพงเสerahมอม หมอบอกกว่าให้จัดทำ พิธีสู่ขวัญ เพราะขวัญหนีไปอยู่ฟากอยู่ป่า พระเพื่อนพระแพงแต่งเครื่องสังเวชัยรับขวัญ ปู่เจ้าสมิงพราย กล่าวถึงการบนบานของบุคคลทั้งสอง หมอสีหิรัชย์ตั้งกลาภุมพิธิ มีของบวงสรวงเทวดา ทำนํ้ามนตร์ให้พระลอสระเกล้าและสรงแล้วเบิกขาศรีสู่ขวัญ แล้วสมโภช พระนางบุญเหลือสอนข้อพึงปฏิบัติ 7 ประการของพระมหากษัตริย์ และการอํานวยพรให้พระลอ กล่าวถึงขบวนเสด็จพยุหยาตราของพระลอมิพลเคินเทากองมาและขบวนเกียรติยศ พระลอเสด็จหายที่แม่น้ำกาหลง กล่าวถึงการจัดการพระศพของพระลอพระเพื่อนพระแพง เมื่อสรงพระศพแล้วใส่โลงทองเดียวกันทั้ง 3 องค์ ส่วนนางรินกับนายแก้วโลงหนึ่ง นางโรยกับนายขวัญโลงหนึ่ง แล้วจัดการตั้งพระเมรุและการมหรสพ แล้วถวายพระเพลิง แบ่งพระธาตุเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งไว้ที่เมืองสรอง อีกส่วนหนึ่งส่งไปยังเมืองสรวงแล้วก่อเจดีย์บรรจุไว้ และทำบุญแผ่ส่วนกุศลไปให้พระลอ

ลิลิตยวนพ่าย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. คลังวิทยา, 2512. 64 หน้า.

เรื่องลิลิตยวนพ่าย จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2465 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ โปรดให้พิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทาน นอกจากนี้ มีฉบับโรงพิมพ์ศรีหงส์ 2 พ.ศ. 2477 ฉบับพิมพ์ควบกับลิลิตเพชรมงกุฎในงาน ฉาปนกิจศพนางราชวรานุรักษ์ พ.ศ. 2509 ฉบับพิมพ์ของสำนักพิมพ์คลังวิทยา, พ.ศ. 2512 สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาการจำกัดพิมพ์ พ.ศ. 2513 และฉบับพิมพ์ของ สำนักพิมพ์บรรณาการ พ.ศ. 2514 นอกจากนี้มียวนพ่ายโคลงคั่นถอดความโดย ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ โรงพิมพ์มิตรสยามพิมพ์ พ.ศ. 2513

เรื่องยวนพ่ายนี้ ไม่ทราบผู้แต่ง แต่สันนิษฐานกันว่าแต่งในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. 2017 - 2030 บางกว่าแต่งสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2

พ.ศ. 2033 - 2072 ลักษณะการแต่งเป็นลิลิตคั่น ประกอบด้วยรายคั่น 2 บท
โคลงคั่นบาทกฤษณร 365 บท เนื้อเรื่องกล่าวถึงการบูชาพระพุทธเจ้า แล้วยกขอ
ธรรมแจกแจงท่านองยกของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น กล่าวถึงพระราชประวัติ
เจ้าเมืองเชียงใหม่ยกมาตีเมืองชัณนาท แต่ถูกตีกลับไป โปรดให้พระราชโอรส
เสด็จไปนิมนตพระสงฆ์จากลังกา ทรงสร้างวัดและกำแพงเมืองพิษณุโลก สุกทหาย
ขอพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น

สาระสังเขป

กล่าวถึงการสถาปนาพระราชโอรสให้ขึ้นครองราชสมบัติด้วยการทำพิธีราชา
ภิเษก กล่าวถึงพระราชโอรสเสด็จไปนิมนตพระสงฆ์จากลังกามารวมที่ถ้ำยาศ
เนื่องในโอกาสพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นทรงผนวช เมื่อทรงเห็นภัยบาป ทรงสร้าง
พระสถูปเจดีย์ จากนั้นทรงลาเพศบรรพชิตเสด็จขึ้นครองราชสมบัติตามเดิม ทรง
สร้างวัดพุทธไสสวรรคย์ และกำแพงเมืองพิษณุโลก

ศรีมโหสถ, พระ. บทกวีของพระศรีมโหสถ. กรมศิลปากร, 2507. ภาพประกอบ. 59 หน้า

ทางกรมศิลปากรได้รวบรวมบทกวีของพระศรีมโหสถรวม 4 เรื่องคือ โคลง
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โคลงนिरาศนกรสวรรค์ กาพย์ห่อ
โคลงและโคลงอักษรสามหมู่ และยังได้เขียนชีวประวัติของกวีผู้นี้ไว้ด้วย นอกจากนี้
ยังมีภาพพระที่นั่งต่าง ๆ ที่เมืองลพบุรีและพระนครศรีอยุธยา สำหรับเรื่องแรกนั้น
ได้ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือพิมพ์ขวัญานวิเศษ แต่การพิมพ์ครั้งนั้นยังขาดตกบกพร่อง
อยู่ คือขาดโคลงไปหลายบท เมื่อทางหอพระสมุดวชิรญาณไค้ฉบับที่สมบูรณ์มา จึง
ได้จัดพิมพ์ขึ้น เนื่องในโอกาสการรับราชการครบ 3 รอบของมหาเสวกโท พระยา
โบราณราชธานินทร์(พร เคชะคุปต์) อุปราชมณฑลอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2468

โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ
78 บท เพื่อสรรเสริญพระบารมีสมเด็จพระนารายณ์ กล่าวถึงการขอพรจากพระ

เป็นเจ้าของ การไต่ถามเฝ้าและพุทธสังฆี เมืองต่าง ๆ มาขอพึ่งพระบรมโพธิ-
สมภาร พรรณนาเมืองลพบุรี เสด็จประพาสป่ามีการพรรณนาธรรมชาติ มีพระ
ราชพิธีศกกรรมแล้วเสด็จกลับ โคลงนิราศนครสวรรค์แต่งเป็นโคลง 69 บท แต่
แต่งไม่จบ กาพย์หรือโคลงมี 36 บท และโคลงอักษรสามหมื่นหรือศรีเพชรประคัมมี
29 บท

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระราชพิธีศกกรรม เมื่อเสด็จถึงทำพิธีเบิกป่าโดยพราหมณ์พฤติชาติ
จัดทำพิธีบวงสรวงสังเวद्यเทวดาและเจ้าป่า เมื่อเบิกป่าเสร็จคอนซางป่าเขาวง
คลองซางควยบวงบาศแล้วผูกไว้ กล่าวถึงชีวิต งานรื่นเริง และการแต่งกายของ
ชาวกรุงศรีอยุธยา

สุนทรภู่ [นามแฝง] พระอภัยมณีคำกลอน. ศิลปวรรณาคาร, 2514. 13๗ หน้า

พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือสุนทรภู่ กวีเอกแห่งสมัยรัตนโกสินทร์ได้
แต่งขึ้นตามจินตนาการของตน เรื่องพระอภัยมณีนี้ ทางราชบัณฑิตยสภาได้ตรวจ
ชำระและจัดพิมพ์เป็นครั้งแรก 3 เล่มจบ คือ เล่ม 1 ตอนที่ 1 - 26 และเล่ม
2 ตอนที่ 27 - 46 ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พลเรือเอก สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ กรมหลวงนครราชสีมา เมื่อ พ.ศ. 2468
ส่วนเล่ม 3 ตอนที่ 47 - 64 เนื่องในงานบำเพ็ญพระกุศลสิ้นพระชนม์ครบรอบปี
ของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา ใน
พ.ศ. เดียวกัน ฉบับพิมพ์ครั้งที่สองทางสำนักงานไทยวรรณการพิมพ์ 3 เล่มจบ
พ.ศ. 2483 ครั้งที่ 3 สำนักพิมพ์อุดมพิมพ์เล่มเดียวกัน เมื่อ พ.ศ. 2486 มีภาพ
ประกอบด้วย พิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2491 - 93 องค์การฯ ของคุรุสภาจัดพิมพ์
รวม 38 เล่มจบ และจัดพิมพ์อีกเป็นครั้งที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2499 เล่มเดียวกัน
พิมพ์ครั้งที่ 6 พ.ศ. 2506 โดยสำนักพิมพ์คลังวิทยารวม 2 เล่มจบ ครั้งที่ 7
สำนักพิมพ์ศิลปวรรณการพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2507 เล่มเดียวกัน ครั้งที่ 8

สำนักพิมพ์ก้าวหน้าได้พิมพ์ภาคจบบริบูรณ์ เล่ม 3 - 4 ตอนที่ 65 - 132 และ
ทางกรมศิลปากรได้ชำระเพิ่มเติมให้ด้วย ซึ่งเป็นการพิมพ์ครั้งแรกของตอนนี้ เมื่อ
พ.ศ. 2507 พิมพ์ครั้งที่ 9 และ 10 สำนักพิมพ์บรรณาคารจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2509
และ 2511 ครั้งที่ 11 สำนักพิมพ์บรรณาคารจัดพิมพ์มีภาพประกอบด้วย พิมพ์เมื่อ
พ.ศ. 2513 และในปีเดียวกันนี้ทางสำนักพิมพ์แพรวพิทยาได้จัดพิมพ์เป็น 2 เล่มจบ
มีภาพประกอบเช่นเดียวกัน ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 13 สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารได้จัด
พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2514 นอกจากฉบับของหอสมุดแห่งชาติแล้ว ยังมีบทเห่เรือพระ
อภัยมณี เล่าเรื่องพระอภัยมณีคำกลอน โดยนายตำรา ณ เมืองใต้ เมืองหลังการ
แต่งพระอภัยมณี โดย ประจักษ์ ประภาวทยากร อนึ่ง สำหรับฉบับพิมพ์ตอนที่ 1 -
64 จะมีเรื่องย่อยรอยแหว่งต่อจากคำกลอนจนจบเรื่อง

การแต่งเรื่องพระอภัยมณีนี้ ไซ้กลอนเพลง สันนิษฐานกันว่าสุนทรภู่แต่งขณะ
ต้องโทษ ถูกจำคุกสมัยรัชกาลที่ 2 บางท่านว่าเริ่มแต่งในรัชกาลที่ 3 ครั้งแรกแต่ง
ขึ้นเพื่อยังชีพแต่ตอนหลังแต่งเพื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ และกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ
ผู้ทรงมีอุปการะคุณ เนื้อเรื่องย่อกล่าวถึงพระอภัยมณีกับศรีสุวรรณโอรสเกษัตริย์
กรุงรัตนง ไปศึกษาวิชาเป่าปี่ให้คนหลับได้ ศรีสุวรรณเรียนกระบี่กระบอง พระบิดา
กลัวจึงขับออกจากเมือง พระอภัยมณีถูกผีเสื้อสมุทรจับเอาไปเป็นสามี ส่วนศรี-
สุวรรณในนางเกษรา พระอภัยมณีกับสินสมุทรลูกชายอันเกิดจากนางผีเสื้อได้หนีไป
อาศัยกับฤๅษีที่เกาะแก้วพิสดาร และไคนางเงือกเป็นภริยา พระอภัยมณีกับสินสมุทร
ขอโดยสารเรือท้าวสัตรราชกับนางสุวรรณมาลีธิดา เรือแตก สินสมุทรกับนางสุวรรณ-
มาลีขอโดยสารเรือโจรสลัด อูศเรนคุมหมันนางสุวรรณมาลีมานานมาพบพระอภัยมณี
จึงพาไปควยและพบกับสินสมุทร ไค้สู้รบกับอูศเรนแพ นางสุวรรณมาลีอภิเษกกับ
พระอภัยมณี นางละเวงน้องอูศเรนคิดแค้นแตกพายไป สู้ตายพระอภัยมณี
ออกบวช

สาระสังเขป

กล่าวถึงพิชิตมูรธาภิเษกนางเกษรา พิชิตอภิเษกศรีสุวรรณกับนางเกษรา กล่าว
ถึงการตกแต่งสถานที่และเตรียมข้าวของ เมื่อถึงวันอภิเษก ศรีสุวรรณเข้าสรง

มูรธากระยาसनาน เสร็จแล้วทรงเครื่องเข้าขบวนแห่ไปยังมหาปราสาท จึงมีคู่อภิเษกเข้าโรงพิธี คุ้มาวสาวเกี้ยวก้อยกัน พราหมณ์จุดเทียนเวียนครบเจ็ดรอบ เครื่องมีหรีประโคม คัมเทียนแล้วเจิมพัทธรมีมุหุสพสมโภชควย 7 วัน มีการส่งตัวเจ้าสาวเป็นเสร็จการ ท้าวสัจราชทำพิธีบวงสรวงผีसागกลางทะเล มีเครื่องบายศรี เครื่องบูชาต่าง ๆ ทั้งบัตร์พลี นางสุวรรณมาลีบวชชี่ กล่าวถึงการเตรียมงานอภิเษกพระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลี นางเงือกคลอกสุดสาคร และเลี้ยงดูสุดสาคร ว่าควยการทำศพอุศเรน งานศพนางวาดี งานแห่พิศาคูศเรนตามแบบฝรั่ง การทรงเจ้าเข้าผี นางละเวงตั้งโรงพิธีบวงสรวงพระยะโหวา นางละเวงขอขมาบาทหลวง กล่าวถึงพิธีอภิเษกคืนสมุทรมกับนางอรุณรัศมี พิธีราชาภิเษกมังคลาครองเมืองฉลิก กล่าวถึงการปกครองขานเมืองและขอราชการที่พึงรู้ พิธีอภิเษกสุดสาครกับนางเสาวคนธ์ หัสไชยกับนางสรวยสุวรรณจันทร์สุภา พระอภัยมณีออกบวชเป็นคณาส

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. ศิลปาวรรณาการ, 2512. ภาพประกอบ 1087 หน้า

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ เป็นบทที่แต่งขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น เริ่มแต่สมัยรัชกาลที่ 2 และสำเร็จลงในรัชกาลที่ 3 บทเสภาเรื่องนี้ รัชกาลที่ 2 ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ 4 ตอน รัชกาลที่ 3 ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ 2 ตอน และสุนทรภู่แต่งไว้ตอนหนึ่ง นอกนั้นก็ผู้อื่น ๆ ช่วยกันแต่ง เสภาเรื่องนี้ทางวรรณคดีสโมสรยกย่องให้เป็นยอดของกลอนสุภาพ ส่วนในคานการจัดพิมพ์นั้น ใน พ.ศ. 2415 หมอสมิทได้เสภาฉบับหลวงมาจัดพิมพ์จำหน่ายเป็นครั้งแรก แต่ยังไม่ขาดคกบกพร่องอยู่ ต่อมาสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพกับกรมหมื่นนงควิจนสุนทรวิชา ได้ทรงตรวจชำระแล้วได้จัดพิมพ์เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2460 โดยโรงพิมพ์ไทย รวม 5 เล่มจบ ให้ชื่อเรื่องขุนช้างขุนแผนตนฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ และได้พิมพ์ครั้งที่ 2 โดยโรงพิมพ์เดียวกันนี้เมื่อ พ.ศ. 2468 พิมพ์ครั้งที่ 3 ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาวละออ หลิมเซ่งทวย เมื่อ พ.ศ. 2482 พิมพ์ครั้ง

ที่ 4 สำนักพิมพ์อุดมพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2486 มีภาพประกอบด้วย พิมพ์ครั้งที่ 5 และที่ 6 องค์การคาของครูสมาจัดพิมพ์ พ.ศ. 2491 และ พ.ศ. 2493 ครั้งที่ 7 พิมพ์ในงานศพนายปรีชา วิภาร์ตน พ.ศ. 2499 ครั้งที่ 8 คลังวิทยาจัดพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2506 ครั้งที่ 9 สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารจัดพิมพ์ในปีเดียวกัน ครั้งที่ 10, 11 และ 12 ศิลปาบรรณาคารจัดพิมพ์ พ.ศ. 2506, 2508 และ 2512 จากนั้นก็มีบริษัทแพร่พิทยาจัดพิมพ์ พ.ศ. 2513 สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร และคลังวิทยาได้พิมพ์ซ้ำอีก การจัดพิมพ์ปกคปลายตอนที่ 43 จบในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิง เชื้อ ชลธารวินิจัย (เชื้อ ชลานุเคราะห์) เมื่อ พ.ศ. 2509 พิมพ์ครั้งนี้ทางกรมศิลปากรได้ชำระใหม่ มีผังแสดงลำดับวงศ์สกุลของตัวละครในเรื่องภาคนี้ ทางสำนักพิมพ์คลังวิทยาได้จัดพิมพ์อีกในเวลาต่อมา เรื่องขุนช้างขุนแผนยังได้แต่งเป็นนิราศ และกลอน ตลอดจนจนรอยแก้วอีกด้วย

เรื่องขุนช้างขุนแผนนี้เป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื้อความ มีปรากฏในคำให้การของชาวกรุงเก่า พระพันวษา กษัตริย์กรุงศรีอยุธยามิมีเสด็จทรงพระนามว่า สุริยวงษาเทวี มีโอรสทรงพระนามว่า พระบรมกุมาร พระเจ้ากรุงศรีรัตนาคณหุตต้องการเป็นพระราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา จึงส่งพระธิดามาให้ พระเจ้าเชียงใหม่คุมพลมาแย่งไป พระพันวษาโปรดให้ขุนแผนยกไปที่เชียงใหม่จนได้นางกลับคืนมา เรื่องนี้เมื่อเทียบศักราชดูแล้วเป็นสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 สำหรับเสภาที่แต่งนี้มีเป็นตอนทั้งหมด 43 ตอน คือ กำเนิดขุนช้างขุนแผน เรื่องพอของขุนช้างขุนแผน ปลายแก้ววชเณร ปลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม ขุนช้างขอนางพิม ปลายแก้วเช่าห้องนางสายทอง ปลายแก้วแต่งงานกับนางพิม ปลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพ ปลายแก้วยกทัพ ปลายแก้วได้นางลาวทอง นางพิมเปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง ขุนแผนบอกกล่าว ขุนแผนทองพราภานางลาวทอง กำเนิดกุมารทอง บุตรนางบัวคลี่ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา ขุนแผนพานางวันทองหนี ขุนช้างตามนางวันทอง ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนเป็นชบถ ขุนแผนดูแก่โง่ ขุนแผนชนะความขุนช้าง ขุนแผนคิดคุก กำเนิดพลาญงาม เจาลานช้างถวายนางสร้อยทอง

แก่พระพันวษา เชียงใหม่ซึ่งนางสร้อยทอง พลายงามอาสา พลายงามไคนาง ศรีมาลา ขุนแผนแก่พระทายน่า ขุนแผนพลายงามจับพระเจ้าเชียงใหม่ ขุนแผน พลายงามยกทัพกลับ ถวายนางสร้อยทอง สร้อยฟ้า แต่งงานพระไวย (พลายงาม) ขุนช้างเป็นโฆ ขุนช้างถวายฎีกา ขานางวันทอง นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์ พระไวย ถูกเสน่ห์ ขุนแผนสองกระจก พระไวยแตกทัพ พลายชุมพลจับเสน่ห์ นางสร้อยฟ้า ศรีมาลาลุยไฟ และตอนสุดท้ายเรื่องจระเข้เถรขวาด

สาระสังเขป

กล่าวถึงนางเทพทองและนางทองประศรีตั้งครรภ์ มีการทำนายฝัน นางเทพทองอยู่ไฟ การตั้งชื่อขุนช้าง นางทองประศรีอยู่ไฟ ตั้งชื่อพลายแก้ว แล้วจัดบายศรีทำขวัญ นางศรีประจันตลอดบุตร ตั้งชื่อพิมพ์ลาไลย นางศรีประจันและนางเทพทอง ทำศพขุนศรีวิชัยกับพันศรีโยธา พลายแก้ววชเณร ขณะนั้นมึงงานสงกรานต์ มีการก่อเจดีย์ทรายที่วัดป่าเลไลย มีเทศน์มหาชาติที่วัดนี้ 13 กัณฑ์ นางทองประศรีขอนางพิมพ์ให้พลายแก้ว มียายมึงยายเฒ่าเป็นเต้าแก่ เมื่อตกลงกันแล้วจึงกำหนดวันแต่งงานมีการกำหนดสินสอดทองหมั้น ผ้าไหม ชันหมาก และเรือนหอ กล่าวถึงการสร้างเรือนหอเสร็จในวันเดียว มีการทำขวัญเสา รุ่งเช้ามีการแห่ขันหมากไปบ้านเจ้าสาว ตอนบายมีพิธีสวดมนต์ สวมสายมงคลแฝดแล้วชักนำ เจ้าบ่าวทองนอนเฝ้าหออยู่ 3 วันจึงส่งตัวเจ้าสาวเข้าเรือนหอเป็นเสร็จการ พลายแก้วนางพิมพ์และนางทองประศรีปลุกโพิ์เลี้ยงทายคนละคน นางลาวทองปักมานและให้ช่างปั้นรูปเป็นเครื่องบูชาถวายวัดเจดีย์หลวง พลายแก้วไคนางลาวทอง นางพิมพ์เปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง ขุนช้างขอนางวันทอง แล้วจัดพิธีแต่งงานมีการปลุกเรือนหอใหม่ ส่วนเรือนหอเก่าถวายวัด มีพิธีแห่ขันหมากในตอนเช้า ตอนบายสวดมนต์ชักนำคู่บ่าวสาว รุ่งเช้าบ่าวสาวตั้งกัณฑ์ที่เรือนหอ แล้วเลี้ยงพระ แล้วจึงส่งตัวเจ้าสาว ขุนแผนเขารับราชการ กอนไปนางทองประศรีสอนถึงวุฒิ 4 ประการ ตามคติโบราณ คือ เป็นผู้ดี มีวิชา อายุ และปัญญาฉลาด และราชสวัสดิ์ 10 ประการ ทั้งขุนช้างและขุนแผนไปฝึกหัดราชการกับจันศรีเสาวรักษ์ กล่าวถึงหมั้นหาญ

และนางสีจันทรย์นางบัวคลีให้ขุนแผนตามแบบโบราณ คือ มีการเซ่นสรวงผีसाง แล้วทำขวัญจึงส่งตัว ขุนแผนโคกมารทองและตีคาบฟ้าฟัน ขุนแผนชนะความขุนช้าง ไคนางวันทองคืน ขุนแผนตีคอกขุนช้างลักนางวันทองไป นางวันทองคลอดบุตรให้ชอพลายงาม นางทองประศรีทำขวัญให้พลายงาม จัดทำบายศรีนมแมวและของอื่น ๆ แล้วสวดขวัญเป็นภาษากลาง ภาษาลาวและภาษามอญ นางทองประศรีสอนหนังสือไทย ขอม ตลอดจนมนตร์ขลังให้พลายงาม พออายุได้ 13 ขวบ จัดทำพิธีโกนจุก นิมนต์พระมาสวดมนต์ทำพิธีช้ขันน้ำ แล้วเปลี่ยนเครื่องแต่งตัว กลางคืนมีเสภา รุ่งเช้าจึงโกนจุก แล้วตัดผมทรงมหาดไทย

ขุนแผนกับพลายงามเตรียมยกทัพไปตีเชียงใหม่ จึงจัดทำพิธีปลุกเสกของขลัง ขุนแผนพลายงามลาพระพันวษาและมารดาไปทัพ ของที่ไชลามีคอกไม้ชุบเทียนใส่พาน แล้วยกพลออกจากวัดใหญ่ชัยขุมพล พลายงามชมทองนางศรีมาลาและไคนางศรีมาลา ขุนแผนหมั้นนางศรีมาลาให้พลายงาม แล้วกำหนดวันแต่งงาน กลับจากทัพ เขาเฝ้าพระพันวษา ขุนแผนได้เป็นพระสุรินทราชา เจ้าเมืองกาญจนบุรี พลายงามได้เป็นจมนไวยวรรณนายเวร เจ้าเชียงใหม่กลับไปครองเมืองตามเดิม และทำพิธีสะเคาะเคราะห์ ทำบายศรีสู่ขวัญ ผูกหัตถ์ตามประเพณี กล่าวถึงพิธีแต่งงาน จมนไวยวรรณกับนางศรีมาลามีพิธีสวดมนต์แล้วช้ขันน้ำคู่บ่าวสาว เลี้ยงเพื่อนบ่าว กลางคืนมีมีโหรีกล่อมหอ ตอนเช้าทำบุญตักบาตร ในขณะที่เดียวกันก็ไคนางสร้อยฟ้าพระราชทานมา

สมเด็จพระพันวษาทรงชำระความระหว่างขุนช้างกับพระไวยไม่กระจ่าง จึงโปรดให้พิสูจนค่าน้ำ มีการจัดตั้งโรงพิธีทำบายศรีและบัตรพลี ที่ค่านักแพ ให้โจทก์อยู่ฝ่ายเหนือ จำเลยอยู่ฝ่ายใต้ ขุนช้างแพถูกจำคุก ขุนช้างถวายฎีกาในขณะที่ลี้จลอมวง นางวันทองถูกไต่สวนแล้วลงพระราชอาชญาให้ประหารชีวิต แล่นำศพไปฝังไว้ที่ป่าช้า แต่ทรงเห็นแก่พระไวย โปรดให้จัดการศพนางวันทอง พระราชทานหีบศพและผ้าไตรของหลวง มีมหรสพครบ 3 วันจึงเผา พระไวยถวายบังคมลาบวชหน้าไฟ 7 วัน ส่วนขุนช้างบวชหน้าไฟ 3 วัน นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์จนพระไวย

หลงเสนหนาง พระยาสุโขทัยทำขวัญให้พลายชุมพลผู้เป็นหลาน แล้วให้วชเรียน
หนังสือและคาถาอาคม นางสร้อยฟ้ากับศรีมาลาพิสูจนลุยไฟหน้าพระที่นั่ง เมื่อจัด
รางลุยไฟเสร็จ พระราหมณ์ตรวจແดลที่เท้า แล้วให้นั่งข้างรางไฟ จัดบายศรีสังเว
เทวคา อานโองการลุยไฟ ให้คนทั้งสองอยู่คนละข้างให้ลุยไปมา 3 ครั้ง นางศรี-
มาลามีไคเป็นอะไร ส่วนนางสร้อยฟ้าก้าวไป 2 - 3 ก้าวฝ่าเท้าใหม่ จึงกระโดด
ออก และถูกเนรเทศ ก่อนไปไคขอขมานางศรีมาลา นางศรีมาลาคลอคมุตร พอ
ครบสามเดือนโกนหัวแล้วตั้งชื่อให้ว่าพลายเพชร ส่วนนางสร้อยฟ้าคลอคมุตรตั้งชื่อ
ว่า พลายวรรณพศนพรตน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สิ่งพิมพ์ด้านประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงชนกรรมนิยมประเพณีไทย

สิ่งพิมพ์ด้านประวัติศาสตร์ในที่นี้ หมายถึงสิ่งพิมพ์ที่ตีพิมพ์จากจารึกต่าง ๆ พระราชพงศาวดาร คำให้การ จดหมายเหตุ บันทึกรายงานของชาวต่างประเทศที่ได้แปลเป็นภาษาไทยแล้ว และรวมถึงตำนานต่าง ๆ สิ่งพิมพ์ดังกล่าวเหล่านี้ได้ถือสรรเฉพาะที่กล่าวถึงชนกรรมนิยมประเพณีไทย

ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่อาศัยเหตุการณ์ที่เป็นมาของประเทศนั้นโดยได้รับการจดบันทึกไว้ คำว่าประวัติศาสตร์ เป็นคำที่เริ่มใช้เมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง เพื่อใช้แทนคำว่า History แต่เดิมไทยเราใช้กันว่าพงศาวดาร ซึ่งหมายถึงลำดับการเป็นมาของพระราชวงศ์อันเป็นความหมายที่ค่อนข้างแคบ ทั้งนี้เพราะเรื่องราวทางประวัติศาสตร์นั้นได้ครอบคลุมถึงชีวิตของบุคคลในชาติ ตลอดจนชีวิตของชาติทั้งหลาย¹

ส่วนพงศาวดารเป็นเรื่องราวของเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับประเทศชาติ หรือพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นประมุขของประเทศชาตินั้น² หนังสือพระราชพงศาวดารของชาติไทยจำแนกตามลักษณะของการแต่งได้ 4 ประเภท คือ

1. หนังสือที่พระสงฆ์แต่ง
2. หนังสือที่ไพร่แต่ง
3. หนังสือที่ทางราชการแต่ง
4. หนังสือที่บุคคลต่าง ๆ แต่งไว้³

¹ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, วิทยาสารานุกรม (พิมพ์ครั้งที่ 2; พระนคร: แพร่พิทยา, 2514), หน้า 488.

² พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 (พิมพ์ครั้งที่ 5; ราชบัณฑิตยสถาน, 2503), หน้า 634.

³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (พระนคร: โรงพิมพ์ศิวิล, 2511) (พิมพ์ในงานบรรจุกุศลศพคุณพ่อดำรง พรประภา พ.ศ. 2511), หน้า 17.

หนังสือที่พระสงฆ์แต่งนั้นได้แบบอย่างการแต่งเรื่องมหาวงศ์ของลังกาทวีป โดยแต่งเป็นภาษาบาลี เล่มที่สำคัญที่พระสงฆ์ไทยแต่งไว้ เช่น จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ รัตนพิมพวงศ์ แต่บางเรื่องแต่งเป็นหนังสือเทศน์ภาษาไทย

หนังสือที่โหรแต่ง โดยปกคิแล้วโหรมักบันทึกเหตุการณ์ลงไว้ตามปฏิทิน ตามวันเวลาที่เหตุการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้น จึงเป็นที่เชื่อถือได้มากเกี่ยวกับวันเดือนปีของเหตุการณ์ เช่น จดหมายเหตุโหร

หนังสือที่ทางราชการแต่งมักเป็นเรื่องเหตุการณ์รายวันในการเดินทัพ นอกจากนี้มีพงศาวดารของประเทศเพื่อนบ้านที่ได้บันทึกไว้ เช่น พงศาวดารพม่า พงศาวดารเขมร เป็นต้น

ส่วนหนังสือที่บุคคลแต่งนั้น เป็นการแต่งตามความรู้หรือได้เห็นเหตุการณ์นั้น ๆ หรือได้จากคำให้การของผู้เห็นเหตุการณ์ หรือได้กระทำกิจกรรมนั้น ๆ¹

ที่เรียกว่า คำให้การ เพราะถามจากผู้รู้เห็นเหตุการณ์ด้วยตนเองมาจดไว้ แต่เป็นเรื่องเนื่องในพงศาวดาร² หนังสือคำให้การเล่มที่สำคัญ เช่น คำให้การขุนหลวงหาวัด ประชุมทรงธรรม คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด เป็นต้น ส่วนเรื่องที่บันทึกจากความทรงจำของตนเองก็มีเรื่อง จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี จากบันทึกของชาวต่างประเทศ เช่น จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่าเรื่องเมืองสยาม โดยพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ เป็นต้น

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงแบ่งหนังสือพระราชพงศาวดารไว้ 3 ยุคด้วยกัน คือ

1. ยุคกรุงสุโขทัย
2. ยุคกรุงศรีอยุธยา

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 17-19.

²ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507), หน้า 2.

3. ยุคกรุงรัตนโกสินทร์¹

ยุคกรุงสุโขทัยมีหนังสือที่สำคัญคือ จารึกกรุงสุโขทัย เรื่องนางนพมาศ ชินกาลมาลีปกรณ์ พงศาวดารเหนือ คำานานโยนก จามเทวีวงศ์ ส่วนหนังสือพระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาที่สำคัญคือ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ พระราชพงศาวดารฉบับจุลศักราช 1145 พระราชพงศาวดารฉบับจุลศักราช 1157 พระราชพงศาวดารฉบับเมืองเพชรบุรี และฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ซึ่งความตรงกัน และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา² ส่วนพระราชพงศาวดารสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นคือ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงที่ 5

เรื่องคำานานนั้นเป็นเรื่องที่แสดงถึงกิจการอันมีมาแล้วแต่อดีต แต่ได้เล่าสืบต่อกันมาซึ่งมักเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับโบราณวัตถุ โบราณสถาน หรือเรื่องเกี่ยวกับบ้านเมือง³ เช่น คำานานพระธาตุต่าง ๆ คำานานพระแก้วมรกต คำานานพระพุทธรูปหินขัด คำานานพระพุทธรูปคำานานโยนก คำานานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช

ส่วนธรรมเนียมประเพณีไทยที่กล่าวถึงในสิ่งพิมพ์ค่านั้น สิ่งพิมพ์ที่ตีพิมพ์จากจารึกส่วนใหญ่จะเป็นทางด้านการกุศล ได้แก่การสร้างวัด สร้างโบสถ์วิหาร สร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระธาตุ สร้างพระพุทธรูป การบวชนาค การถวายที่ดินให้วัด การมอบผู้คนไว้เป็นผู้คอยช่วยเหลือคำานานพระสงฆ์และวัด ซึ่งเรียกว่า ข้าพระ บุคคลเหล่านี้ได้รับอภิสิทธิ์มากกว่าชาวบ้านทั่วไป นอกจากการกุศลแล้วมีการจารึกคำานานสาบานต่อกัน จารึกคำานานสาปแช่ง

จากจารึกอาณาจักรน่านเจ้า พ.ศ. 1309 ได้กล่าวถึงประเพณีของชนชาวไทยเกี่ยวกับการทำศพไว้ว่า มีพิธีสังเวชและฝังศพ และเริ่มนับถือพุทธศาสนา และจากจารึก

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา . . ., หน้า 1.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-7.

³ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 . . ., หน้า 414.

หลักที่ 14 ประชุมศิลาจารึก ภาค 1 กล่าวถึงเรื่องบายศรีไว้ว่า "นางพานเทศดวงหนึ่ง
 หนาอกอกสั้นว้า คาสองสสิ่ง ด้วยโคมลายดวงหนึ่ง ด้วยบริพันเล็กสิบดวง เป็นสำรับกับนางพาน
 แต่งเป็นบายศรีบูชาพระเจ้า ..." ประเพณีการสร้างพอพระไตรปิฎกก็มีกล่าวไว้ในประชุม
 จารึก ภาคที่ 4 จารึกวัดพระธาตุลำพัน พ.ศ. 2043 ว่า "จึงให้สร้างพระธรรมมณเฑียร
 อันอาเกียรณด้วยคำมาศ ด้วยสุพรรณบุษบา ผกาวัลย์ เป็นนักษัตรยอศิเรก แจกไพยนต์
 ปราสาทแลเสรีจ สมเคื้อมหาราชเจ้า จึงให้สร้างพระธรรม อันเป็นพุทธราชา ตราได้
 8 หมื่นสี่พันช้นชี่ กับคันตบตรปกรณ สาคดกถา ฎีกาฎีกา กถาทังมวไล 420 คัมภีร์ มีทั้ง
 สุพรรณพุทธรูปเจ้า แลเสรีจฐูประการ มหาราชเจ้าจึงให้นำมาสถาปนาไว้ ในพระธรรม
 มณเฑียรนี้..." หอพระธรรมมณเฑียรนี้หรือหอพระไตรปิฎกมีผู้เฝ้ารักษา เช่นว่า "...นาย
 หอปิฎกกิน 5 แสน..." และอีกตอนหนึ่งในสมัยพระมหาธรรมราชากรุงสุโขทัย พ.ศ. 1927
 ว่า "แต่งตั้งภูมิจีบวช แลจึ่งมาตั้งกระทำหอพระปิฎกธรรม..." เป็นที่น่าสังเกตว่า จารึก
 ต่าง ๆ เหล่านี้มีกล่าวถึงประเพณีการทำบุญกุศลเนื่องในเทศกาลทางศาสนา ยกเว้นจารึก
 หลักที่ 1 กรุงสุโขทัย อย่างไรก็ตาม การทำบุญกุศลเหล่านี้ชาวบ้านชาวเมืองตลอดจนผู้ครอง
 เมืองใครวมกันประกอบกิจกรรมมีความสามัคคีกันดี ทั้งนี้เพื่อหวังผลจากอานิสงส์ในการกุศลนี้
 จะได้เกิดทันสมัยพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้เป็นพระศรีอาริยมุตไตรย

ส่วนหนังสือพระราชพงศาวดารที่นำมาศึกษานั้น จะเห็นว่าการบรรยายเหตุการณ์
 ในแต่ละรัชกาลหรือสมัยในคำบรรยายละเอียดไม่เหมือนกัน เหตุการณ์สมัยพระเจ้าแผ่นดิน
 องค์สำคัญมักมีรายละเอียดมาก อย่างไรก็ตาม พระราชพงศาวดารเหล่านี้พลความจะเหมือน ๆ
 กัน ยกเว้นวันเดือนปีเท่านั้นที่แตกต่างกันบ้างบางสมัย แต่มีข้อปลีกย่อยบางเล่มที่แตกต่างออก
 ไป ขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีกล่าวไว้ ที่นับว่าค่อนข้างละเอียดคือ พระราชพิธีบรมราชา-
 ภิเษก งานพระบรมศพ ขบวนพยุหยาตรา นอกนั้นเพียงแต่กล่าวชื่อไว้หรือขยายความพอ
 สักเซป

หนังสือคำให้การที่นับว่าจะละเอียดมากได้แก่คำให้การของขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม
 ซึ่งสามารถบรรยายชีวิตความเป็นอยู่ การอาชีพต่าง ๆ ประเพณีที่สำคัญของบ้านเมือง สิ่ง
 ก่อสร้างและพระบรมมหาราชวัง สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายได้ดีมาก เช่นว่า "อนึ่ง เรือ
 ปากใต้ ปากกว้าง 6 ศอก 2 ศอก ชาวบ้านยี่สารบ้านแหลม เมืองเพชรบุรี และบ้านบางตะบูน

แลบ้านนางทะเล บุรุษทุกกะปิ น้ำปลา ปูเค็ม ปลาทุกรา ปลากระพง ปลาทู ปลากระเบน ต่าง
มาจอกเรือชายแถวท้ายวัดเจ้าพระนางเชิง..." ส่วนการอาชีพจะทำกันตามหมู่บ้านและ
เรียกเป็นหมู่บ้านอาชีพนั้นเลย เช่น "บ้านนาเล็ง บ้านหอ แปลพระราชศาสน์นี้ทำกระดาก
ขอยและสมุกคำขาวชาย 1..." บ้านถนนและตลาดต่าง ๆ เป็นตลาดเข้าเย็นในกรุงศรี
อยุธยา แต่ละแห่งจะขายของเฉพาะเรื่องเฉพาะสิ่งไป เช่น "ถนนย่านป่าใหม่กับย่านป่าเหล็ก
ต่อกัน อยู่ข้างสะพานถนน ซีกหนึ่งมีร้านขายไหมกรุย พันไหมเบญจพรรณ ไหมลาว ไหมเขมร
ไหมโคราช ฟากถนนอีกซีกหนึ่งมีร้านขายมีดพร้า ขวาน จอม เสียม พร้าโต้ พร้าหวดสี่ตะกั
ตะปู ตะปลิว บิดหล่า สว่าน เครื่องเหล็กมีคมต่าง ๆ ..." คำให้การเรื่องนี้สามารถศึกษา
การอาชีพและชนชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาได้ทุกประเภท

ส่วนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ชาวต่างประเทศได้บันทึกไว้นั้น ส่วนใหญ่เป็นประเพณี
ของชาวบ้านสามัญชนมากกว่าประเพณีของชนชั้นสูง และบันทึกกันในข้อปลี่ยนย่อยที่แตกต่างกัน
ละเอียดกว่ากันในค่านิยมธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน ชาวยุโรปที่ได้บันทึกเหตุการณ์ดังกล่าว
บางคนได้เข้ามาอยู่นานเป็นสิบปี แต่บางคนเพียง 3 เดือน แต่ประเพณีต่าง ๆ ที่ได้บันทึกไว้
ก็มีค่าควรแก่การศึกษาไม่น้อย

เรื่องตำนานนั้นส่วนใหญ่กล่าวเป็นเรื่องราวความเป็นมาของพระธาตุในเชิงอิทธิพร
กล่าวถึงการประดิษฐานพระธาตุ เจ้าครองนครมีใจกุศลจัดสร้างสถูปบรรจุพระธาตุไว้ การ
ปฏิสังขรณ์สมโภชพระธาตุ การมอบข่าพระไว้แก่พระธาตุ

คำแปล จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองศรีอยุธยา. โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, 2510.

ภาพประกอบ. 113 หน้า

เรื่องจามเทวีวงศ์นี้ พระโพธิ์รังสี พระภิกษุชาวเชียงใหม่แต่งไว้เป็นภาษาบาลี
กว่า 400 ปีมาแล้ว ต่อมาทางคณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร
ได้มอบให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) เปรียญ กับพระญาณวิจิตร
(สิทธิ์ โลงนันท) เปรียญ แปลเป็นภาษาไทย เจ้าครารัตน์มี พระราชชายา
ในรัชกาลที่ 5 ได้จัดพิมพ์เป็นครั้งแรกในงานศพเจ้าทิพเนตรอินทวโรรสสุริยวงศ์
ชายาของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2463 ในการพิมพ์คราวนั้นได้พิมพ์

ภาษาบาลีกับคำแปลเทียบกันไว้ในหน้าเดียวกัน สมเด็จพระยาตำรากราชาภาพ
ทรงเขียนคำนำอธิบายไว้ด้วย สำหรับการพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2510 เนื่องใน
โอกาสงานฉลองอายุครบ 6 รอบ ของนางกิมฮ้อ นิมนานเหมินต์ ทางบุตรธิดาได้
ขออนุญาตจากกรมศิลปากรพิมพ์แต่มีได้พิมพ์ภาษาบาลีไว้ด้วย ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3
พ.ศ. 2515 ในงานสถาปนกิจศพนายชัช แดงคีเลิศ โรงพิมพ์พิมพ์เขตจัดพิมพ์ ไม่มี
ภาพประกอบ และคำนำพระนิพนธ์สมเด็จพระยาตำรากราชาภาพ แต่มีคำนำของ
กรมศิลปากร

เรื่องจามเทวีวงศ์ กล่าวถึงกำเนิดของนครหริภุญไชย หรือหริภุญชัย และลำดับ
กษัตริย์ที่ครองเมืองนั้น ตลอดจนเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่สำคัญของนครนี้ แบ่งเป็น
ปริเฉทรวม 15 ปริเฉท

สาระสังเขป

กล่าวถึงราชอาณาจักร คือชื่อที่พระเจ้าแผ่นดินพึงปฏิบัติพิธีอาวาทมงคลและราชา
ภิเษก พระนางจามเทวีทรงสร้างอรัญญิกรมมการาม สร้างวิหารและพระพุทธรูป
สร้างวัดมาจวาราม วัดอาพัทธาราม วัดมหาวนาราม วัดมหาธาตาราม นอก
จากนี้ชาวบ้านชาวเมืองยังได้ร่วมกันสร้างกุฏิและวัด ถึงวันสำคัญทางพุทธศาสนา
ต่างพากันไปทำบุญ มีการถวายภัตตาหารแก่ภิกษุสงฆ์และการสมาทานศีล พังขรรณ
กล่าวถึงพระราชพิธีราชาภิเษก มีการสร้างสะพานพราหมณ์กระทำพิธีเรียกพระ-
นางจามเทวีขึ้นครองราชสมบัติ มีการฉลองสมโภชจตุรมุข 7 วัน 7 คืน
กล่าวถึงการถวายพระเพลิงศพพระนางจามเทวี โดยสร้างเมรุและจิกกาธารถวาย
พระเพลิง มีงานมหรสพ เครื่องดนตรีระโคม เอน้ำหอมพรมพระอัฐิแล้วเก็บ
ใส่หมอบทองเชิญไปบรรจุไว้ที่สุวรรณจังโกศเจดีย์ซึ่งยอดหุ้มด้วยแผ่นทองคำ ว่าด้วย
การสร้างเจดีย์ พระพุทธรูป และรักษาศีลเพื่อตอบแทนคุณบิดามารดาตลอดจนญาติ
มิตร พระเจ้ามหันตยศทรงบำเพ็ญพระราชกุศลแล้วถวายบังคมพระอัฐิเจดีย์เพื่อขอ
ขมาโทษ ว่าด้วยการสร้างรามัญเจดีย์ด้วยกรวดสีแดง การนมัสการพระธาตุ
หริภุญชัย

"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี

3 (มกราคม, 2512), 51-65 +

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมนี้ เป็นเอกสารจากหอหลวงที่ยังไม่เคยตีพิมพ์มาก่อน ทางคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยจึงได้นำเสนอในแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี เป็นสำคัญ เพื่อให้เข้าสู่กับ "คำให้การชาวกรุงเก่า และคำให้การขุนหลวงหาวัด" ซึ่งทางหอสมุดแห่งชาติได้เคยจัดพิมพ์มาก่อนครั้งเมื่อยังเป็นหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. 2457 และ พ.ศ. 2459 ทางคณะกรรมการจึงให้ชื่อเรื่องว่า "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง" เอกสารชิ้นนี้ได้มาหลังจากกรมราชเลขาธิการในพระองค์ถูกยุบเมื่อ พ.ศ. 2475 งานในกรมนี้โอนมาขึ้นกับกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เอกสารต่าง ๆ ของกรมดังกล่าวจึงตกมาถึงกรมหลังนี้ ต่อมาทางกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้มอบเอกสารดังกล่าวไปให้กรมศิลปากรเก็บรักษา นายปรีชา ศรีชลาลัย อดีตข้าราชการกรมศิลปากรได้อ่านพบและเสนอคณะกรรมการดังกล่าวเพื่อนำมาจัดพิมพ์

สาระสังเขป

กล่าวถึงอาณาเขตประเทศสยามและพรรณนากรุงศรีอยุธยา เรื่องค่านขนอนเรือจ้างรอบกรุง ตลาดเรือตลาดบก การอาชีพต่าง ๆ ตามหมู่บ้านรอบกรุง ชาวต่างประเทศแลนเรือเข้ามาค้าขาย กล่าวถึงที่เก็บรักษาเรือรบในแม่น้ำและเรือรบทางทะเล และเรือพระที่นั่งต่าง ๆ ว่าด้วยประตูกำแพงป้อมคูเมือง ถนนหลวงกลางกรุงชื่อ มหารัฐยา ปู่ควยศิลาแลง ไว้สำหรับขบวนแห่พยุหยาตราทางสถลมารค สระสนานข้างมาพระที่นั่ง ขบวนกรฐิน แหนาคหลวง ขบวนแห่พระบรมศพ พระศพ ว่าด้วยค่ายต่าง ๆ สะพานต่าง ๆ ทำด้วยอิฐและสะพานไม้

"เรื่องเดิม," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, 3 (พฤษภาคม, 2512),

19-35 +

สาระสังเขป

กล่าวถึงตลาดขายของต่าง ๆ เป็นย่านตำบลรอบกรุง ย่านถนนและตลาดเข้า
 เย็นขายสินค้าหลายอย่าง เช่น ถนนยานป่าคินสอริมวัดพระงามมีร้านขายคินสอ
 คีลาออนแก และคินสอขาวเหลือง คินสอคำ ถนนยานป่าสมุค แถววัดพระงามไป
 จนถึงศาลเจ้าหลักเมืองมาจนถึงหน้าวัดหลวง วัดป่าฝ้าย มีร้านชำขายสมุคกระต่าย
 ขาวคำ ชื่อตลาดบ้านสมุค ว่าค้ายโรงช่างโรงม้า พระคลัง ถูกทั้งหมดมี 8 ลูก
 ว่าค้ายหอกทองมีกลอง 3 ใบ ใบแรกชื่อพระมหารักษ์ ที่นอกเหนือเมื่อเข้าศึกประชิด
 เมือง กลองชื่อพระมหาระงับคัมเพลิง ที่เมื่อเกิดเพลิงไหม้ในพระนคร และกลอง
 พระทิวราตรี ไซที่บอกเวลา กรมพระนครบาลเป็นผู้ดูแลรักษาโดยเลี้ยงแมวไว้
 ป้องกันหนูมากัดหนังกลอง กล่าวถึงพระบรมมหาราชวัง ชื่อประตูต่าง ๆ ศาลา
 ลูกขุนสำหรับพิจารณาคดีและสระน้ำสำหรับพิสูจน์กาน้ำ ตำแหน่งสำหรับแปลพระ
 ราชสาส์น โรงช่างเผือก ว่าค้ายพระที่นั่งองค์ต่าง ๆ ในพระราชวัง มีหอพระ
 มณเฑียรธรรมอยู่กลางสระ มีหออาลักษณ์อยู่ริมกำแพงสวนกระต่าย มีหอหลวงใต้
 พระราชตำรับแต่ก่อนมาอยู่กลางสระ มุมกำแพงสวนกระต่าย มีหุ้มโคมรอบกำแพง
 สระสำหรับตามไฟ ในวันวิสาขบูชากลางเดือน 6 ว่าค้ายที่ประทับนอกพระนคร
 มีพระที่นั่งคชประเวศสำหรับหอคพระเนตรจับช้างเถื่อน ที่เกาะบางปะอินในเคียน
 ลิบเอ็ดเคียนสิบสองเสด็จลอยพระประทีป พระที่นั่งนครหลวงประสาธเป็นที่ยิงปืน
 อาภูมณาในคราวฤดูแล้ง หรือใช้จัดพระราชพิธีในเคียนลิบเพื่อทรงธรรม และมีพิธี
 มธุปายาสกวนข้าวทิพย์ ว่าค้ายพระราชวังหน้า ศาลาลูกขุนวังหน้า และกรม
 ต่าง ๆ

ว่าค้ายการรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาซึ่งมีมาแต่จากราชชาติขัตติยราชประเพณี
 แต่โบราณ พิธีนี้จัดปีละ 2 ครั้ง คือ เดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำ ครั้งหนึ่ง กับเดือนสิบ
 แรม 13 ค่ำ เจ้าพนักงานกรมพระสังฆการีเชิญคัมภีร์พุทธศาสตร์เข้าไปตั้งกลาง
 วิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์อาราม ภายในพระราชวังหลวง ฝ่ายพระมหามณเฑียรคัมภีร์

ไสยศาสตร์เข้าไปตั้ง พระสงฆ์ราชาคณะ 9 รูป เป็นประธานเจริญพระพุทธมนต์
เจ้าพนักงานกรมแสงเชิญพระแสงคัน เจ้าพนักงานกรมสนมเชิญพระเครื่องต่าง ๆ
ในพิธี เชิญพระชัยตั้งหน้าพระพุทธสิหิงส์ เจ้าพนักงานเชิญเครื่องราชกกุธภัณฑ์
แล้วพราหมณ์อ่านโองการแข่งน้ำ และเตรียมเชิญพระแสง...

"เรื่องเดิม," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, 4 (พฤษภาคม, 2513),
65-78 +

เรื่องพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา (ต่อ)

สาระสังเขป

...แล้วถวายบังคม 3 ครั้ง จับพระแสงทั้ง 12 องค์แทงลงในน้ำพระเต้า
พระสังข์ บาตร ชันสาครและพระครอบ เสร็จแล้วพระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องต้น
ในเคื่อน้ำ ทรงพระมหาพิชัยมงกุฎในเคื่อน้ำเสด็จโดยขบวนพยุหยาตรามายัง
วัดในพิธี ทรงถวายอังกาบแก่พระสงฆ์ พระสงฆ์ถวายอภิเษก ขันมณฑล สัพพัญญา
ฝ่ายพระบรมราชวงศ์ ขุนนางบรรดาศักดิ์ ถือน้ำรองขันหมากรูปเทียน ข้าวตอก
คอกไม้ไปถวายบังคมพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าอยู่ทองในหอพระเทพมิตร ฝ่ายหน้า
ถวายบังคมหน้าหอ ฝ่ายในถวายบังคมหลังหอ แล้วมารับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์
สัตยา การถือน้ำนั้น ฝ่ายเจ้าตั้งแต่พระมหาอุปราชจนถึงหม่อมราชวงศ์และเจ้า
ราชินิกุลเชื้อพระวงศ์ทำราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งสิ้น ฝ่ายขุนนางตั้งแต่เจ้า
พระยามหาอุปราชชาติเสนาบดี เจ้าอัครมหาเสนาบดี จนถึงหมื่นพันนาย มหา
เล็กขอเฝ้า และไพร่หลวงที่ไ้รับเบี้ยหวัดน้ำปี กล่าวถึงพระที่นั่งองค์สำคัญของ
พระนครมี 14 องค์ พระมหาธาตุมี 5 องค์ พระมหาเจดีย์ 5 องค์ พระพุทธรูป
สำคัญมี 8 องค์ นอกจากนี้มีพระพุทธไสยาสน์และพระพุทธรูปบาทสระบุรี

กล่าวถึงคำคมตำแหน่งยศพระสงฆ์ พระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสีและคามวาสี ว่า
ถวายเครื่องยศสำหรับพระบรมศพ พระศพ และศพขุนนางฝ่ายหน้าฝ่ายในที่มีความชอบ
และตำแหน่งยศ รวมทั้งพระสงฆ์ที่ไ้รับนิคมกัณฑ์หนึ่งคำสิ่งขึ้นไป การที่กลองชนะ
ในงานศพเชื้อพระวงศ์ก็มีไชยราชตระกูลต่างกัน เครื่องยศสำหรับพระบรมศพ

มีพระบรมโกศตั้งบนเบญจาทิศเศวตฉัตร 9 ชั้น มีเครื่องสูงครบสำหรับหนึ่ง มีเครื่อง
 ประโคม พระศพราชตระกูลไม่มีเศวตฉัตร อภิรมชุมสาย เครื่องสูงสำคัญ สังข์
 มโหรีทีก และกลองชนะทองเงิน เครื่องยศศพชั้นเอก มีพระโกศไม้สิบสอง พระ
 โกศยอคมฉพนพสุริยสำหรับพระศพอย่างชั้นโท พระโกศแปดเหลี่ยมลายกุดั่นยอด
 ทรงมงกุฎสำหรับพระศพอย่างตรี ทั้งหมดเป็นพระโกศสำหรับพระองค์เจ้าในวังหลวง
 ทั้งสิ้น พระโกศดังกล่าวทั้งบนพระแท่นแว่นฟ้าสองชั้นมีเครื่องสูงเครื่องประโคมพร้อม
 พระศพระราชนุตร พระมหากุปราช ใต้พระโกศหลังเจ็ดย่อเหลี่ยมมีเครื่องสูงและ
 เครื่องประโคม พระองค์เจ้าที่ไม่เป็นพระราชบุตรพระเจ้าแผ่นดิน หรือพระมหา
 อุปราช ทำเหมือนกับเจ้าประเทศราชถึงแก่พิลาลัย เสนาบดีสมุหนายกกลาโหม
 ถึงแก่อสัญกรรม สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระวันรัตน์ ใต้โกศณดุสิต์เหลี่ยม
 มีเครื่องสูงเครื่องประโคม เจ้าพระยาเสนาบดีจตุสดมภ์ เจ้าพระยาสามัญ ใต้โกศ
 ณดุสิต์เหลี่ยมมีเครื่องสูงเครื่องประโคม พระราชาคณะผู้ใหญ่ ข้าราชการฝ่ายหน้า
 ฝ่ายในที่มีความชอบ ใต้โกศดุสิต์เหลี่ยมมีเครื่องสูงและเครื่องประโคม หม่อมเจ้า
 ใต้ทับทองทิพย์มีเครื่องสูงและเครื่องประโคม ศพพระยา พระ พระราชาคณะ
 ท้าวนาง เจ้าจอม ภริยาเจ้าพระยาหรือพระยาพานทอง หม่อมราชวงศ์ ใต้ทับทองทิพย์
 พระยาข้าง พระข้าง จนถึงพระครูเปรียญ ใต้ทับศพเชิงชายลายทองทรงข้าวบิณฑ์
 ส่วนศพข้างเผือกมีเครื่องยศประกอบ กล่าวถึงขบวนแห่พระบรมศพ มีน้ำนำริ้วขบวน
 รูปสัตว์ต่าง ๆ เทวคานี้ออกบวิ แล้วถึงรถพระสังฆราช มีเครื่องสูงเครื่องประโคม
 พระแสง ขุนนางเคียงคู่ รถโปรยข้าวตอกดอกไม้ รถโยงพระภูษา รถพระบรมศพ
 หลังรถนี้มีเครื่องราชูปโภค แล้วจึงถึงรถพระโกศจันทน์ รถพานทองรับท่อนจันทน์
 รถทั้ง 7 คันเทียมควายมารถละ 4 ตัว รถมีบุษบกยอคมฉพนพสุริยรถ ถัดมาถึงรถพระ
 ประเทียบ แล้วถึงขบวนนางกำนัล นางข้างใน ขบวนพระบรมราชวงศ์ แห่ไป
 ตามถนนรัฐยาราชาวดี กล่าวถึงรายละเอียดของแบบอย่างพระเมรุพระศพชั้นเอก
 โท และตรี ตลอดจนมหรสพและดอกไม้ไฟ

พระราชพิธีลงสรงเจ้าฟ้า มีขบวนแห่ พิธีจับบนพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท
 ส่วนแพญกไว้ที่ท้าวาสกรี บนแพมีฉพนข้างใต้มีกองที่สรง ในกรมมีกึ่ง ปลา เงิน

ทอง นาค มีมะพร้าวออกคู่หนึ่ง มีราชวัตรฉัตรเงินรอบมณฑป ในแพพราหมณ์ตั้งโต๊ะ
รองน้ำสังข์ มีทหารนั่งล้อม เรือพระที่นั่งเรือรูปสัตว์ทอศุน ส่วนการละเล่นเหมือน
พิธีโสกันต์ ว่าควยชบวนแห่ มีนครขุนนาง 200 คนแต่งตัวสวยงามเดินเป็นคู่ มี
เครื่องประโคม เครื่องสูง ขงทิวตามราชประเพณี ครั้นได้ฤกษ์ พระราชโอรส
ทรงเครื่องขึ้นพระยานุมาศแหมาฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปในเวลาเย็นครบ 3 วัน
รุ่งขึ้นวันที่ 4 เวลาเช้า พระสงฆ์ส่วนหนึ่งลงไปคอยสวดชัยมงคลรัตนมน้ำ เพราะเจ้า
อยู่หัวคอยรับพระกรอุยบนเกย จึงพระหัตถ์เข้าที่พลับพลา เปลี่ยนเครื่องทรงชุดขาว
ลงสู่มณฑปพระกระยาसन พราหมณ์ปล่อยกุงปลา ลอยมะพร้าว โห่ร้องของชัย
ยิงปืนสัญญาณ พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานน้ำสังข์ แล้วพระสงฆ์ พระราชวงศ์ผู้ใหญ่
และพราหมณ์ถวายน้ำสังข์ จากนั้นทรงเครื่องอย่างเทศแหกฉัตรเข้าวัง แล้วเปลี่ยน
เครื่องทรงเสด็จออกถวายไทยธรรมแล้วเสด็จกลับ เวลาบ่ายแหมาสมโภชเวียน-
เทียนรับสุพรรณภูมิ มีบายศรีแก้ว บายศรีทอง บายศรีเงิน...

"เรื่องเดิม," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, 4 (กันยายน, 2513),

69-90 +

พระราชพิธีโสกันต์ (ต่อ)

สาระสังเขป

...พระเจ้าอยู่หัวทรงคอยรับเมื่อขบวนมาถึง รับเข้าไปยังพระที่นั่งสุริยามรินทร์
จารึกพระนาม ประโคมดนตรี เวียนเทียน รุ่งเช้าแหมาสมโภชอีก 2 ครั้ง พิธี
เหมือนโสกันต์ ผิดกันแต่ตอนลงทรงกับเขาไกรลาสเท่านั้น

พระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้าอนุกรมพรบรรราชกุมาร โปรดให้ทำเขาไกรลาสมี
มณฑปตั้งพระบรมธาตุ พระพุทธรูปสำคัญ เทวรูปสำคัญ ที่พระสงฆ์สวด รูปสัตว์
หิมพานต์ สระอนาคต เวลาบ่ายตั้งขบวนแห่ไปฟังพระสงฆ์สวดพระปริตรที่พระที่นั่ง
สรรเพชญปราสาท รุ่งเช้าได้ฤกษ์โสกันต์ แล้วเสด็จไปลงทรงในสระอนาคต ทรง
เครื่องแล้วเสด็จขึ้นเขาไกรลาสเฝ้าพระอิศวร เจ้าฟ้าเนากราชแต่งเป็นพระอิศวร
ทรงประทานน้ำสังข์ แล้วแหกฉัตร เวลาบ่ายตั้งบายศรีสมโภช เวียนเทียน รุ่งขึ้น

แหมาสมโภชอีก 2 ครั้ง แล้วพระราชทานเงินทองเป็นของสมโภช พระราชวงศ์
เสนาบดีคฤหาสน์สมโภชด้วย วันสุดท้ายแห่นอบใส่พระเกศาไปลอยน้ำหน้าวัดไชย-
วัฒนาราม

กล่าวถึงตำราสำหรับข้าราชการควรประพฤติ ชื่อพระพิชัยเสนา มี 25 ข้อ คือ
ให้มีความเพียร ตั้งอยู่ในศีล มีความกตัญญู รอบรู้ศิลปศาสตร์ โอบอ้อมอารี พิจารณา
ด้วยปัญญาอันสุขุม ไม่พยาบาทผู้อื่น พูจาอุบาสก อุบาสิกา รู้จักองค์พญางูเห่าของพระนคร
รักษาตำรับขนบธรรมเนียมประเพณีไว้มิให้สูญหาย อยาหุเบา คัดสินคดีด้วยความเป็นธรรม
มีขนิมตาปฏิบัติ ลงโทษผู้ใดบ้างกับบัญชาตามควรแก่โทษานุโทษ ให้รางวัล
ตามควรแก่ความชอบ ญกไมตรี มีคุณธรรม เป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ อุเบกขา ไม่ดื่ม
คนเมื่อเป็นใหญ่ ภูษนะ 3 ประการ เลือกคบมิตร และประพฤติอย่างราชสีห์

กล่าวถึงการสร้างวัดมเหยงค์ สร้างพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกข์ กล่าวถึง
การตั้งพระราชโอรสพระธิดาของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระราชทานพระกรู
ทรงสร้างวัดกุฎีขาว วัดกุหาสวรรค์ วัดราชบูรณะ วัดพระราม ทรงปฏิสังขรณ์วัด
วรเชษฐาราม วัดกุเขาทอง วัดเจ้าพระยาไท ทรงปฏิสังขรณ์มณฑลพระพุทธบาท
สระบุรี สร้างพระมหาพิชัยราชรถ การรับราชทูตจากลังกาเพื่อสืบพระศาสนา...

"เรื่องเดิม," แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, 5 (มกราคม, 2514),
55-66 +

สาระสังเขป

การรับราชทูตเมืองรัตนปุระอังวะ พระบรมราชาสวรรค์ พระเจ้าอนุกรมพร
เสวยราชย์ โปรดให้จัดพระราชพิธีถือน้ำ กล่าวถึงการสร้างพระบรมศพด้วยน้ำหอม
แล้วทรงสุคนธรรตและกระแจะ ทรงสนับเพลาเชิงอนทองชั้นใน ทรงพระภูษา
พื้นขาว แล้วฉลองพระองค์ใหญ่ เชิญขึ้นเมณฑลจัมพลัก เอาไม้งามค้ำพระหนุ ให้
ประนมกรเข้าแล้วเอาของหมากทองปากประดับใส่พระหัตถ์ แล้วเอาภูษาเนื้ออ่อน
พันเป็นอันมาก ใต้แล้วเอาผ้าขาวเนื้อดีสี่เหลี่ยมเข้าห่อ เชิญเข้าพระโกศลงใน
ในทอง แล้วจึงใส่ในพระโกศทองใหญ่ ตั้งบนแท่นแว่นฟ้า มีเครื่องสูงสำหรับหนึ่ง

เกณฑ์นางสนมกำนัลมานั่งหอมล้อมพระบรมศพร้องไห้เป็นเวลา มีนางขี้มโหรีบรรเลง
มีเครื่องประโคมแตรสังข์ นิมนต์พระสงฆ์สวดคัมภีร์ สวดพระอภิธรรม ถวายไทยทาน
ต้นกัลปพฤกษ์ มีการมหรสพการละเล่นทั้งปวง โปรดให้จัดพระเมรุที่ท้องสนามหลวง
ฝ่ายพระพันวัสสาใหญ่สุวรรณาลัยในระบายนั้น โปรดให้ตั้งพระโกศไว้ชายพระบรมโกศ
แล้วแห่พระบรมศพและพระศพไปยังพระเมรุสมโภช 7 วัน 7 คืน แล้วถวายพระ-
เพลิง...

"เรื่องเดิม," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, 5 (พฤษภาคม, 2514),

25-40.

งานพระเมรุพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ต่อ)

สาระสังเขป

... ครั้นพระเพลิงสงบค้ำด้วยน้ำหอม พระสงฆ์สวดคัมภีร์ เชิญพระอัฐิใส่ถอบทอง
แห่ไปถว้มน้ำที่วัดไชยวัฒนาราม แล้วนำพระโกศทองมาหล่อพระพุทธรูป เสร็จแล้ว
ฉลองตั้งบายศรีสมโภช นำไปประดิษฐานไว้ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์อาราม หลัง
จากงานพระศพจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าอนุกรม พระองค์ครองราชย์
ได้ 3 เดือน สละราชสมบัติให้พระเจ้าเอกทัศ แล้วเสด็จออกผนวช กล่าวถึง
พระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าเอกทัศ มีเลียบพระนคร ตัดลินคคีความ ทรงสร้าง
วัดลมุด วัดกรูท และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ

คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2459. 135 หน้า

เรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัดนี้ได้พิมพ์ครั้งแรกที่โรงพิมพ์หมอสุมิต เมื่อ พ.ศ.
2426 แต่เนื้อหาได้มีผู้แต่งเพิ่มเติมเข้าไปมาก ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2454 ทาง
หอพระสมุดวชิรญาณได้หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดที่เป็นตัวฉบับหลวงมาเล่ม
สมุดไทยหนึ่ง เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 แต่หัวเรื่องเรียกว่า "พระราชพงศาวดาร
แปลจากภาษารามัญ" และหลังจากนั้นทางหอพระสมุดได้หนังสือดังกล่าวมาหลายเล่ม
นอกจากนี้มีพงศาวดารไทยภาษาบาลีอยู่ในหอสมุดเมืองย่างกุ้งฉบับหนึ่ง เป็นเรื่อง

เกี่ยวกับคำให้การขุนหลวงหาวัดนั้นเอง ได้ความมาว่า เมื่อเสียดวง พระเจ้าอังวะจับพระเจ้าอู่หม่พรและข้าราชการไทยไปด้วย ท่านเหล่านั้นได้ให้การถึงพงศาวดารและขนบธรรมเนียมประเพณีไทยไว้ สำหรับฉบับที่แปลจากภาษาพม่า นั้น พระยาโชคติกราชเศรษฐี (มีน เลาทเศรษฐี) ได้พิมพ์แจกในงานศพท่านอู่หม่เป็นมารดา ให้ชื่อเรื่องว่า "คำให้การชาวกรุงเก่า" ดังนั้นคำให้การขุนหลวงหาวัดที่จัดพิมพ์อยู่ จึงมี 2 ฉบับ คือฉบับที่แปลมาจากภาษาพม่ากับฉบับที่แปลมาจากภาษามอญ สำหรับคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับหลวงนั้น ได้จัดพิมพ์ครั้งแรกในงานศพพันตรี หลวงพิทักษ์นฤเบศร์ (จร บุนนาค) เมื่อ พ.ศ. 2459 ในเดือนเมษายน และฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 ในเดือนกุมภาพันธ์ปีเดียวกัน ในงานศพนางเหยียน พุกกณานนท์ ภริยาพระยาลูรินทรภักดี

สาระสังเขป

กล่าวถึงเครื่องถวายสักการะพระมหามุนีที่เมืองยะไข่ สมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างพระพุทธรูปและวัดที่เมืองสร่าง ทรงนมัสการพระพุทธรูปบาทเขารังรุ่งแล้วจัดสมโภช 7 วัน 7 คืน กล่าวถึงการอัญเชิญพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรใส่พระโกศทองแห่ เขากองศรีอยุธยา จัดงานพระเมรุแล้วถวายพระเพลิงที่วัดสบบวรรมย์ สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสร้างวัด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัด พระเจ้าปราสาททองทรงสร้างเรือพระที่นั่ง ราชรถ วัดและเสด็จพยุหยาตราทางสถลมารค พระราเมศวรทรงสร้างวัด พระเจ้าสุริเยนทรราชบีททรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัด พระเจ้าภูมิพลราชาทรงสร้างวัดมเหยงค์ และสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมกข์ พระมหาธรรมราชาทรงส่งธรรมจาริกไปลังกาและทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัด การปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปแล้วสมโภช เกิดฝนแล้งโปรดให้พระสงฆ์ทำพิธีขอฝน หากปีใดเกิดโรคภัยก็โปรดให้ยิงปืนอาถรรพณ์พร้อมกับนำเพ็ญพระราชกุศลด้วย ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ ทรงถวายข้าวยาตุงพระเจ้าอู่หม่พรเสวยราชย์มีพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา กล่าวถึงงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าอู่หม่หวับรมโกศ การตกแดงพระบรมศพหอผ้าขาว เชิญพระบรมศพใส่พระโกศลงในทองแล้วใส่พระโกศทองใหญ่ เชิญขึ้นมณเฑาะว์ฟ้าประดิษ

ควยเครื่องสูง นิมนต์พระสงฆ์วันละร้อยรูปฉันเพล และมีงานมหรสพต่าง ๆ พระ
 เมรุสร้างที่ทองสนามหลวงอย่างวิจิตรพิสดาร กล่าวถึงสมเด็จพระพันวัสสาเสด็จ
 สวรรคาลัยในระยนั้น โปรดให้จัดการพระศพใส่โกศทองสองชั้นแล้วปลงพระศพ
 พร้อมกัน ว่าควยชบวนแห่พระบรมศพ พระศพไปยังพระเมรุ ตั้งไว้ 7 วัน นิมนต์
 พระสงฆ์สวดคัมภีร์และถวายไทยทาน มีการตั้งทานและคันทัดปฤถษ การละเล่น
 ต่าง ๆ แล้วถวายพระเพลิง คัมควยน้ำหอม เชิญพระอัฐิใส่ถอบทองแห่ไปทางบก
 และทางน้ำ กล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ทรงสร้าง
 พระพุทธรูป ปฏิสังขรณ์วัด เสด็จพระราชทานพระกฐินทั้งในกรุงและหัวเมืองในเดือน
 12 โปรดให้วษนาศหลวงในเดือน 8 เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรี
 เดือน 11 ออกพรรษาเสด็จลอบพระประทับ กล่าวถึงพระราชพิธีอาศวนุช (พิธี
 อาสุขมาส) คือการแข่งเรือเสียงท้าย ทรงถวายขนมเบ็อง และพระราชทานพระกฐิน

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ

อักษรนิติ. คลังวิทยา, 2507. 472 หน้า

หนังสือเล่มนี้ประกอบด้วย 3 เรื่อง คือ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การ
 ขุนหลวงหาวัด แล พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ เรื่องคำให้การ
 ชาวกรุงเก่านี้เป็นพงศาวดารตอนหนึ่ง อีกตอนหนึ่งเป็นทำเนียบนามต่าง ๆ เพราะ
 ไม่เป็นทั้งพงศาวดารหรือคำให้การของขุนหลวงหาวัด อย่างที่เคยเรียกกันมาแต่ก่อน
 ทางกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณจึงเรียกเสียใหม่ว่า "คำให้การชาวกรุงเก่า"
 ซึ่งเป็นคำให้การของคนไทยหลายคน มีไซ้แต่พระเจ้าอู่หมพรองค์เดียว ทั้งนี้เพราะ
 เรื่องราวที่เล่าบางแห่งซ้ำกัน บางตอนละเอียดบางตอนย่อมาก ส่วนเรื่องคำ
 ให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิตินั้น ได้
 กล่าวไว้ทางหากแล้ว จึงมิได้กล่าวไว้ในที่นี้ อีก สำหรับเรื่องชาวกรุงเก่านี้มีฉบับ
 พิมพ์ของคลังวิทยา พ.ศ. 2510 และ พ.ศ. 2515 และฉบับพิมพ์โรงพิมพ์ไทย
 แอมเรียน พ.ศ. 2507

สาระสังเขป

กล่าวถึงการปลงพระศพพระบรมคิลซึ่งถูกพม่าพันชาคคอข้าง ถวายพระเพลิงเสร็จโปรดให้ก่อพระเจดีย์บรรจุพระอัฐิไว้ และโปรดให้หล่อพระรูปทองคำไว้ถวายสมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างพระพุทธรูปศิลาโลกนาถ พระเอกาทศรถทรงสร้างวัดและพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ พระรามศวรทรงสร้างวัด พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีทรงสร้างมณฑปพระพุทธรูปบาท ทรงสร้างวัด และพระพุทธรูปสลักรูปกามาดี พระมหาธรรมราชาทรงสร้างวัดพระพุทธรูปไสยาสน์วัดจักรศรี ปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ โปรดให้ทำพิธีขอฝนและยิงปืนอาชานามหามงคลคราวเกิดโรคลงภัย พระเจ้าเอกทัศเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ทรงสร้างวัดและพระพุทธรูป ว่าด้วยเรื่องทำเนียบต่าง ๆ ในกรุงศรีอยุธยา มีลำดับพระนามพระเจ้าแผ่นดิน กองทัพ ชื่อเมือง ชื่อวัด เจดีย์ พระพุทธรูป พระราชวัง พระนามเจ้านาย ขุนนาง ข้างคน ม้าคน เรือพระที่นั่ง สมณศักดิ์ ปืนใหญ่

ราชประเพณีในกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ในเดือน 5 มีพระราชพิธีเถลิงศกและสงกรานต์ มีก่อพระเจดีย์ทรายและทำบุญกุศล เดือน 6 มีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนา ในเดือน 7 มีพระราชพิธีตุลาการ ทรงสะเคาะพระเคราะห์ แล้วทำพระราชพิธีมังคลาภิเษก ในเดือน 8 มีพระราชพิธีอาษาบวชนาคหลวง ทั้งภิกษุและสามเณร สมโภชพระพุทธรูป หล่อเทียนพรรษาถวายไปตามวัดทั้งในกรุงและหัวเมือง เดือน 9 มีพระราชพิธีนารายณ์ประทมลินีสูตรมูรธาภิเษก มีมหรสพ เดือน 10 มีพระราชพิธีภัทรบท ทรงฉลองพระภิกษุสามเณรที่ทรงพระกรุณาบวชให้ พระราชพิธีทอดเชือกคามเชือก และพระราชพิธีคเชนทร์คว้านาน เดือน 11 มีพระราชพิธีอาศวกุช คือทรงแข่งเรือเสียดายระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับพระมเหสี กลางคืนทรงลอยพระประทีปถวายเป็นพุทธบูชา มีการเลี้ยงลูกขุน เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐินในกรุง ส่วนหัวเมืองโปรดให้เจ้าเมืองทอด เดือน 12 มีพระราชพิธีจองเปรียงตามประทีปโคมไฟในพระบรมมหาราชวังและบ้านเรือนเป็นเวลา 15 วัน มีจุลกฐินถวายในเดือนนี้ ส่วนเดือนอ้ายมีพระราชพิธีคลิ คือการชักวารีเรียกลม เดือนนี้

มีพระราชพิธีบูชาภิเษก ตั้งมณฑป นำดอกไม้ 7 สี พระเจ้าแผ่นดินประทับเหนือ
 ดอกไม้แล้วจำเริญพระนขา พราหมณ์ถวายมูรธาภิเษก เดือน 3 มีพระราชพิธีขึ้นคอง
 คือพระราชพิธีตรีัมพวาย เดือน 4 จัดพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ พระเจ้าแผ่นดิน
 โปรดให้มณฑปพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ 3 วัน และสวดอาถรรพณ์วิสูตร เจ้า-
 พนักงานยิงปืนใหญ่รอบกำแพงพระนคร แล้วนำน้ำพระพุทธมนต์ไปประพรมเครื่องราง
 กฤษณัมภ์ ศาสตราวุธ ตลอดจนข้างต้นน้ำคน ประเพณีการรับแขกเมืองนั้นเสด็จ
 ออกยังท้องพระโรง ตั้งพระเศวตฉัตรและเครื่องสูง เครื่องราชูปโภค ตั้งโต๊ะ
 พานทอง โต๊ะพานทองแว่นฟ้าเหนือแท่นทองสำหรับรับพระราชสาส์น มีปะรำ
 ข้างต้น ข้างเผือก ม้าคน ครั้นถึงกำหนดชาวพนักงานไซพระวิสูตรบรรเลงเครื่อง
 ประโคม นำราชทูตเข้าเฝ้าถวายสาร บิดพระวิสูตร กล่าวถึงประเพณีการแห่
 พยุหยาตราโดยปกติ แห่อย่างกลาง และแห่อย่างใหญ่ ว่าด้วยประเพณีเกี่ยวกับ
 พระบรมศพ เริ่มด้วยการสรงน้ำชำระพระบรมศพ แล้วถวายพระสุคนธ์สรงพระ
 บรมศพ เฝ้าอาคตุมบรรทมคตุมไว้ พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่เสด็จมาสรงพระบรม
 ศพ แล้วถวายเครื่องอาภรณ์ทรงพระบรมศพ เชิญพระบรมศพสู่พระโกศประดิษฐาน
 ไว้อย่างพระแท่นในพระมหาปราสาท ว่าด้วยประเพณีการสมโภชพระราชกุมารเมื่อ
 ชันษาได้ 3 วัน สมโภชขึ้นพระอู่เมื่อชันษาได้หนึ่งเดือน เมื่อพระทนต์ขึ้นชันษาราว
 7-8-9 เดือนสมโภช เมื่อพระคำเนินได้ราวชันษาขวบหนึ่งไปแล้ว เมื่อลงตรง
 ได้คือราว 3 ชันษา จัดพระราชพิธีโลกันต์สมโภชเมื่อชันษา 9-10-11 ขวบ เมื่อ
 ชันษาได้ 13 ขวบโปรดให้ทรงผนวชสามเณร พระราชธิดาโปรดให้ทรงผนวชชี
 เมื่อพระชันษาได้ 16-17-18-19 จัดพระราชพิธีอภิเษกสมรส เมื่อชันษาได้ 21
 ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ และเมื่อชันษาได้ 25 จัดพระราชพิธีมิ่งมงคลเบญจภิเษก และ
 โปรดให้สมโภชทุกครั้งทีกลาวมา

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171-1173. โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2513. 136 หน้า

จดหมายเหตุเรื่องนี้ทางมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
 เลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในวันพระบรมราชสมภพ

กรม 202 ปี พ.ศ. 2513 ซึ่งเป็นเอกสารเฉพาะตอนต้นรัชกาลนี้ในช่วง 2 ปีแรก

สาระสังเขป

กรมพระราชวังบวรสถานมงคลกับเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พร้อมด้วยพระบรมราชวงศ์ข้างหน้าข้างในไปสร่งน้ำทรงเครื่องพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แล้วเชิญลงพระลงเงินขึ้นพระยานุมาศแท้ไปประกอบพระโกศชั้นนอกทำด้วยทองคำซึ่งทำไว้แต่ยังไม่ทรงประขวรแท้ไปประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งอัฐทิศมหาปราสาท มีเครื่องสูงเครื่องต้นตามแบบอย่างราชประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยา กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ จัดตั้งพระราชพิธีบรมราชาภิเษก มีพิธีสงฆ์ พิธีพราหมณ์ สรงมุรธาภิเษก ประทับพระที่นั่งภัทรบิฐ พราหมณ์ถวายพระสุพรรณบัฏ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องสรรพยุทธ รุ่งขึ้นจัดพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ถวายดอกไม้ธูปเทียนหอมถวายเป็นข้าตลอดชีวิต แล้วเสด็จเสียบพระนครด้วยขบวนพยุหยาตราพร้อมด้วยโยธาทวยหาญตกแต่งเครื่องสวयงามไฟพรฟ้าทั้งสองข้างทางต่างถวายพระพรแซของ จากนั้นโปรดให้จัดพระราชพิธีอุปราชาภิเษก เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีพิธีสงฆ์ มีละครสมโภช ตั้งขบวนแห่ 3 วัน พระราชทานพระสุพรรณบัฏตามราชประเพณี กล่าวถึงบัญชีเกณฑ์เครื่องทำพระเมรุพระบรมศพรัชกาลที่ 1 ให้ตัดไม้ตะเคียน ไม้ยางมาทำ บอกขนาดและจำนวนของไม้ หน้าที่ของผู้ที่จะต้องนำมา นอกจากนี้เกณฑ์เอาสิ่งอื่น ชมัน กระดาษ ผ้าขาว จากเมืองต่าง ๆ พร้อมกับลอกคำสาบานส่งไปให้เจ้าเมืองให้จัดทำพิธีถือน้ำต่อพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ นอกเหนือจากที่ได้ทำพิธีในฤดูครุฑสารทอยู่แล้ว ให้จัดพิธีในพระอุโบสถวัดโศภนุเคราะห์ท่ามาตอหน้าพระรัตนตรัย จะถวายพระเพลิงพระบรมศพเมื่อใดจะแจ้งไปให้ทราบ อนึ่ง พระบรมราชวงศ์ข้างหน้าข้างใน ทหาร พลเรือนทั้งในและนอกกรุง และเมืองเอก โท ศรี จัตวา นอกจากเมืองหน้าด่านที่มีตราห้ามนี้ให้โกนผมเดือนละครั้งทุกคนจนถวายพระเพลิงเสร็จ ให้ประกาศให้ประชาชนทหาร โคร ไมโกนจับได้โทษจหนัก

จดหมายเหตุวันดิค ฉบับสมบูรณ์ ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 สหประชาพาณิชย์,
2512. 38 หน้า.

จดหมายเหตุวันดิคฉบับสมบูรณ์นี้จัดพิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสงค์ จัฑทรากย์ พ.ศ. 2507 ต่อมาทางกรมศิลปากรได้ปรับปรุงแก้ไขใหม่ ได้จัดพิมพ์เป็นครั้งที่ 2 งานสถาปนกิจศพ นางเสงี่ยม บรรหารวรพจน์ พ.ศ. 2508 ส่วนฉบับที่นำมาศึกษานี้เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 ในงานศพ นางนา กิ่งประทุมมาศ พ.ศ. 2512 เรื่องนี้ นางสาวนันทา สุกกุล บรรหารวัชโร โขนกแปลและเรียบเรียง กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นผู้แปล เป็นเรื่องราวที่ เยเรเมียส ฟอน ฟลิค (Jeremais Van Vliet) ได้เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2153 เป็นภาษาฮอลันดา ต่อมาอาจารย์มหาวิทยาลัยโตเกียวได้ไปตรวจค้นเอกสารที่กรุงเฮกและพบเข้า ได้มีผู้แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส พ.ศ. 2206 ต่อมานายคัมปลิว เอช มันดี เจ้าของหนังสือพิมพ์และโรงพิมพ์บางกอกใหม่ได้แปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาอังกฤษ จัดพิมพ์ขึ้นในกรุงเทพฯ ตามรับสั่งของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ และโปรดให้ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) แปลจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย แต่แปลได้เพียง 9 หน้าเท่านั้น และเพื่อจะให้เรียกชื่อง่ายเข้าจึงทรงตั้งชื่อว่า จดหมายเหตุวันดิค ต่อมาทางกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ได้จัดแปลแต่ต้นจนจบ สิ่งพิมพ์อีกเล่มหนึ่งที่ควรศึกษาค้นคว้าไปกับจดหมายเหตุเล่มนี้คือ "เอกสารของฮอลันดา สมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185" ซึ่งทางกรมศิลปากรได้แปลและจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2513

เยเรเมียส ฟอน ฟลิค เป็นชาวฮอลันดา เข้ามาเป็นผู้ช่วยนายโยส เขาเตน เมื่อ พ.ศ. 2176 ในบริษัทอีสอินเดียของฮอลันดา เมื่อโยส เขาเตนย้ายเขาได้เป็นผู้อำนวยการที่กรุงศรีอยุธยาแทน เขาได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับสยามไว้หลายเรื่อง ต่อมาได้ย้ายไปมะละกาเมื่อ พ.ศ. 2185 เนื้อเรื่องจดหมายเหตุนี้กล่าวถึงความเป็นไปตอนปลายสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และการจลาจลที่เกิดขึ้นในกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยพระเจ้าปราสาททองซึ่งเดิมเป็นบุตรออกญาศรีธรรมราช ต่อมาได้เป็นสมุหกลาโหมเมื่อพระเจ้าทรงธรรมสวรรคต ได้ปราบดาภิเษกครองราชสมบัติแทน

สาระสังเขป

ในอาณาจักรสยามมีประเพณีโบราณนับเป็นศตวรรษ คือเมื่อสิ้นฤดูเกี่ยวข้าวแล้ว จะจุดไฟเผาซึ่ง กอนการหวาน พระเจ้าแผ่นดินพร้อมด้วยข้าราชการจะเสด็จไป ชมทเพื่อทำพิธีแรกนาขวัญ เพื่อปลดปล่อยพระชนนีให้พ้นจากญัตติ ถ้าพระเจ้าแผ่นดิน ไม่เสด็จในพิธีนี้ การเพาะปลูกในปีนั้นจะล้มเหลว และถ้าหากพระองค์ทรงทำพิธีนี้ พระองค์จะทรงดำรงพระชนม์ชีพไม่เกิน 3 ปี พวกโหราจารย์ทำนายว่า หากพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงมอบหน้าที่ให้ขุนนางแล้วพระราชวงศ์จะสูญสิ้นในไม่ช้า พระองค์ จึงทรงมอบหน้าที่นี้ให้สมุหนายก แต่ท่านได้ถึงแก่อนิจกรรมเสียก่อน โหรจึงเสนอ ให้มอบหน้าที่แก่ออกญาข้าวเป็นพระยาแรกนา เมื่อได้เลือกให้ทำพิธีแล้ว ออกญาข้าว ถูกส่งให้ไปอยู่ไกลพระนคร ถึงวันกำหนดทำความสะอาดประเทศจึงกลับไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระราชทานพระภูษาใหม่อันเป็นของพระเจ้าแผ่นดินและสวมมงกุฎ ฎีกาถวายแหวม นั้งในบุษบกมีคานหามออกจากพระราชวัง มีเครื่องประ โคมตลอด ข้าราชการและชาววังให้เกียรติแสดงความเคารพแก่พระยาแรกนาเช่นเดียวกับ พระเจ้าแผ่นดิน ทั้งนี้เพราะถูกสมมติให้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระยาแรกนาได้คา คอบแทนจากคำปรับไหมรายทาง พระยาแรกนาเมื่อออกจากวังมีอำนาจสิทธิ์ขาด เช่นเดียวกับพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อมาถึงโรงพิธีอนุญาตให้ทุกคนต่อสู้โจมตีกับพวก และผู้ติดตาม โดยมีกฎว่า จะโจมตีแต่ต้ององครักษ์ไม่ได้ หากพระยาแรกนาต่อสู้ ชนะฝูงชนแสดงว่าปีนั้นข้าวจะอุดมสมบูรณ์ ถ้าพระยาแรกนาแพ้ แสดงว่าการทำนา ปีนั้นจะล้มเหลว เสร็จพิธีแล้วกลับไปราชวัง ถอดเครื่องทรงออกเป็นขุนนางตามเดิม

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404

เล่ม 1 โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2511. 159 หน้า

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 พ.ศ. 2394-2404 และ เล่ม 2 พ.ศ. 2405-2411 นี้ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินท- โชตเถระ เมื่อ พ.ศ. 2511 เล่ม 1 ตั้งแต่ภาคที่ 1 ถึงที่ 5 ส่วนเล่ม 2 ตั้งแต่ ภาคที่ 5 ถึงที่ 8 เรื่องนี้ทางองค์การคำของคุรุสภาได้จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2503 ด้วย โดยจัดลำดับตั้งแต่ประกาศฉบับแรกเป็นลำดับไป แต่เดิมเคยรวบรวมพิมพ์

เป็นเล่มโดยโรงพิมพ์อักษรกิจ เมื่อ พ.ศ. 2445, 2446 ต่อมาทางหอพระสมุด
วชิรญาณได้จัดเป็นภาค ๆ ตามปี และได้จัดพิมพ์ดังนี้

ภาคที่ 1 ประกาศ พ.ศ. 2394-2396 พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2464

ภาคที่ 2 ประกาศ พ.ศ. 2397-2398 พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2465

ภาคที่ 3 ประกาศ พ.ศ. 2398-2400 พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2466 โดยโรงพิมพ์

โสภณพิพรรฒธนากร

ภาคที่ 4 ประกาศ พ.ศ. 2401 พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2466

ภาคที่ 5 ประกาศ พ.ศ. 2402-2404 โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เมื่อ พ.ศ. 2466

ภาคที่ 6 ประกาศ พ.ศ. 2405-2407 พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2466 โดยโรงพิมพ์

โสภณพิพรรฒธนากร

ภาคที่ 7 ประกาศ พ.ศ. 2408-2411 พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2466

ภาคที่ 8 ภาคบกิตถะ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2469 โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

สารสังเขป

กล่าวถึงพระราชบัญญัติมรดกที่เป็นสินเคิมและสินสมรสที่จะแบ่งปันเมื่อคู่สมรสถึง
แก่กรรม การขนานพระนามพระพุทธรูปมากรประจำรัชกาลที่ 1 ที่ 2 และที่ 3
ว่าด้วยการห้ามแก้คตหน้าขบวนเสด็จพระราชดำเนินทั้งทางบกและทางน้ำ การทำ
บุญถวายสังฆทาน ประกาศการเรียกพระนาม พระบาทสมเด็จพระ กรมสมเด็จพระ
กรมพระ การห้ามบวชเมื่ออายุพ้น 24 ปี จนถึงอายุ 70 ปี และเรื่องการสึกพระ
สงฆ์ที่อุปถัมภ์ การทำบัญชีรายชื่อพระสงฆ์สามเณรที่เป็นช่างทองและช่างอื่น ๆ
ประกาศเรื่องการสร้างวัด ปฏิสังขรณ์วัดจะต้องแจ้งให้พระยาบวรศาสตร์ทราบก่อน
เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ว่าด้วยพระสงฆ์ต้องปาราชิก ประพฤติอนาจาร
เช่น การส่งหนังสือเพลงยาว เล่นการพนัน ฉันทิคาเวลา เป็นต้น ห้ามประชาชนคบ
กล่าวถึงการถวายสังฆทานในพิธีโกนจุก การห้ามหมอมของเจ้าต่างกรมคบหากับ
นางใน ประกาศเรื่องเงินทาสลูกหนี้ การห้ามภิกษุสามเณรคบหาหญิงนำมาคุยใน
ญาติ การห้ามทำศพหน้าวัดหลวงหรือริมทางเสด็จ ประกาศเรื่องพระราชทาน

ทรัพย์สินส่วนพระองค์เป็นการพระราชกุศลในการเปลี่ยนเพชรเม็ดใหญ่ที่พระอุณาโลม พระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต เมื่อ พ.ศ. 2397 ประกาศเรื่องทรงพระบรมราชา อนุญาตให้ข้าราชการผ่ายในพลลาออกจากราชการได้ ยกเว้นเจ้าจอมมารดาใน พระเจ้าลูกเธอ ประกาศเรื่องการที่หม่อมเจ้าไปหัวเมืองหากค่างคืนของขออนุญาต ก่อน เรื่องการสักเลก ประกาศห้ามซื้อการหลอกด้วยการอ้างเรื่องอำนาจผี เพราะอาจเป็นวิธีการของพวกโจรจะปล้นบ้าน เรื่องอนุญาตให้เล่นโขนละครได้ คังเคิม ประกาศเรื่องตราภูมิคุ้มห้ามกับไพร่หลวงมีพายุเรือพระที่นั่ง เรื่องการ สำรวจขรวัสที่อาศัยวัดอยู่ เรื่องปวารณาการลดค่านาเกลือ ประกาศห้ามการ ทิ้งซากสัตว์ลงในแม่น้ำลำคลอง

กล่าวถึงพระบรมราชาโชวาทและทรงสั่งสอนพระเจ้าลูกเธอ ประกาศเรื่อง สงกรานต์ พ.ศ. 2400 การห้ามนำเอาเหรียญต่างประเทศมาทำเป็นเครื่อง ประดับแต่งตัว เพราะทรงเห็นว่าเป็นการกระทำของคนป่าคนดงทำกัน เรื่อง ยกเลิกการขบไฉ่ราษฎรเวลาเสด็จพระราชดำเนินผ่าน แต่ได้ทรงอนุญาตให้ราษฎร ได้เฝ้าแทนได้ ประกาศเรื่องการออกหนังสือราชกิจจาบุเบกษา เรื่องการผูกปี คนจีนเพื่อเกณฑ์มาช่วยราชการ ว่าด้วยการพระราชพิธีจรดพระนังคัลในเคื่อน 6 การห้ามขี่ม้าจูงมาเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง ประกาศเรื่องทรงพระบรมราชา อนุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้ และเรื่องเจ้าจอมมารดากับ หม่อมห้ามจะมีสามีใหม่ เรื่องแค้นพระราชกุศลให้พระบรมราชวงศ์และข้าราชการ ที่ได้ช่วยปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ เรื่องความเชื่อเกี่ยวกับการทำบุญด้วยการอุทิศ ตัวเองบูชาพระรัตนตรัย เช่นการเผาตัวเอง เป็นความเชื่อของมลายุทรงห้ามปฏิบัติ เรื่องผู้หญิงมายืนคันนประจบพระสงฆ์ให้ลี้กออกมาเป็นสามีตน ประกาศสงกรานต์ พ.ศ. 2402 ประกาศพระราชบัญญัติพระสงฆ์สามเณรและศิษย์วัด ประกาศ สงกรานต์ พ.ศ. 2403 ประกาศห้ามพระสงฆ์บอกใบ้หวยและประพุดตือนาจารย์ ประกาศสงกรานต์ พ.ศ. 2404 เรื่องการบรรจุพระบรมราชาที่เขาคันทรง ประกาศพระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้ค่าน้ำหน้าชื่อชนต่าง ๆ ระเบียบว่าด้วย เจ้าฟ้าแดงพระองค์ในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เรื่องโลกนันทพระเจ้า ลูกเธอ พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411.
 เล่ม 2 โรงพิมพ์เหรียญทองการพิมพ์, 2511. 417 หน้า

สาระสังเขป

ประกาศสงกรานต์ พ.ศ. 2405 และกล่าวถึงพิธีที่จะต้องจัดในรอบปีนั้น เรื่อง การถวายของเงินทองสมโภชแก่พระเจ้าลูกเธอในพิธีโสกันต์ เรื่องการปฏิสังขรณ์ วัด ประกาศเรื่องพระราชพิธีตั้งสรงโสกันต์พระเจ้าลูกเธอบางพระองค์ในพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ พร้อมกับตั้งพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏ เรื่องการห้าม หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ และบุตรหลานเหลนไปเที่ยวตามหัวเมืองโดยมิได้ขุลา ประกาศมหาสงกรานต์ พ.ศ. 2406 การปฏิสังขรณ์วัดชุมพลนิกายาราม บางปะอิน เรื่องบุคคลวางคนคดศิษย์เจ้านายเพื่อจะได้ไปเป็นเจ้าเมือง เรื่องงานพระเมรุ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล ประกาศสงกรานต์ พ.ศ. 2407 และงานพิธีต่าง ๆ ที่จะจัด ในปีนั้น ประกาศเฉลิมพระชนมพรรษา มีการบำเพ็ญพระราชกุศล ตามประเพณี โคมไฟ และมีการละเล่นพื้นเมือง ประกาศเรื่องห้ามเรียกหม่อมราชวงศ์ หม่อม หลวงวาเจ้า การพระศพและพิธีศพ ของสนามหลวง ประกาศมหาสงกรานต์ พ.ศ. 2408 และพิธีต่าง ๆ ที่จะต้องจัดในปีนั้น ประกาศห้ามเล่นแอวลา เพราะ การละเล่นดั้งเดิมของไทย เช่น ปรบโก สักรวา ปี่พาทย์วงมโหรี คนไม่นิยม ซึ่ง ทำให้ฝนฟ้าไม่ตกเมื่อเล่นแอวลา ประกาศพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูก ยาช่อ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ และพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอบางพระองค์ เรื่องการ โกนผมไว้ทุกข์เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ประกาศ สงกรานต์ พ.ศ. 2409 และกำหนดวันพิธีต่าง ๆ การห้ามแต่งกายให้เด็กด้วยของ มีค่า เพราะเด็กถูกทำร้ายและถูกชิงทรัพย์ไปแล้วหลายราย เรื่องพระราชทาน บรรดาศักดิ์แก่พ่อค้าชาวต่างประเทศซึ่งได้เริ่มมีมาแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แล้ว เรื่อง การยิงปืนอาภูนาในพระราชพิธีตรุษ ประกาศมหาสงกรานต์ พ.ศ. 2411 และ กำหนดวันพิธีต่าง ๆ ในปีนั้น ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพาและเรื่องการห้าม นักโทษถวายฎีกาขณะเสด็จพระราชดำเนินผ่าน ว่าด้วยการคดียกมาสด วันธรรม สวดะ วิธีบอกศักราช เรื่องนาฬิกา เรื่องพระพุทธรูปยรัตน์ การซ่อมแซม

สาระสังเขป

กล่าวถึงการทำขวัญนาค ทรงจุดเทียนพรรษา ถวายกุม และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ การทำพระราชพิธีพรุณศาสตร์ ณ บางปะอิน กล่าวถึงวันเฉลิมพระชนมพรรษาจัดในเดือน 9 โหรบูชาพระเคราะห์ และเสด็จสร้างมูรธาภิเษก กล่าวถึงพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในเดือน 10 พิธีสารท มีกวนข้าวทิพย์ ถวายโดยกัญแดพระสงฆ์

ภาคที่ 4 โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2477. ๕๑ หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าเปล่ง ชุมแสง เมื่อ พ.ศ. 2477

สาระสังเขป

กล่าวถึงการเสด็จพระราชทานพระกรฐิน พระราชพิธีจองเปรียงในเดือน 12

ภาคที่ 5 และที่ 6 พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514. 103 หน้า

ทั้ง 2 ภาคนี้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจเอก เพลิน ศรีสาคร และภริยา เมื่อ พ.ศ. 2514 นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ 2 ทั้งสองภาค ได้จัดทำสาระสังเขปเฉพาะภาคที่ 6

สาระสังเขป

กล่าวถึงการพระราชทานเงินทำขวัญบุตรข้าราชการเนื่องในพิธีโกนจุก การบำเพ็ญพระราชกุศลกาลานุกาล

ภาคที่ 7 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2477. 316 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำนาตย์โท หม่อมเจ้าดำรงศิริ ศรีวัช เมื่อ พ.ศ. 2477.

สาระสังเขป

ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเดี่ยวพระเนื่องในวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ. 2420 เสด็จสร้างมูรธาภิเษก เสด็จสร้างนำพระ ข้าราชการผู้ใหญ่สร้างนำพระเจดีย์ กล่าวถึงการ

พระเมรุสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ ณ วัดอรุณราชวราราม ทรงตั้งทานและพระราชทานเพลิงพระศพ รุ่งเช้าเก็บพระอัฐิและเลี้ยงพระสามหาบ เรื่องจะโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศรีวิชัย การใช้วงศุขียาญคัทธารมหาดเล็กบรรเลงในพิธีแต่งงาน การสร้างวัดเทพศิรินทราวาส การจะสร้างโรงเรียน ณ สวนนันทอุทยาน โดยจ้างหม่อมแมกฟานสนคมมาสอน ทรงจุดเทียนพรรษา ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนวัดหลวงโปรดให้เจ้าฟ้าแทนพระองค์ไปจุด สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ประสูติพระราชบุตร

ภาคที่ 8 พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514. 90 หน้า
ภาคนี้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2479 โดยโรงพิมพ์อักษรนิติ ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงวลี รักษาเทพ ส่วนการพิมพ์ครั้งที่ 2 นี้ พิมพ์ในงานศพ นายชุมพล กุลมาตย์ ทางกรมศิลปากรได้จัดทำเชิงอรรถและสารบัญคนเรื่องไว้ด้วย

สาระสังเขป

กล่าวถึงการสมโภชเค็อนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าภรรณาภรณ์เพชรรัตนว่าด้วยเรื่องธรรมเนียมมหาดเล็ก พระราชพิธีโสกันต์พระองค์เจ้าศรีวิชัยลักษณะทรงบำเพ็ญกุศลเลี้ยงพระ

ภาคที่ 9 พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478. 132 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท พ.ศ. 2478.

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีคเชนทร์ศิวสานาน สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าภรรณาภรณ์เพชรรัตนสิ้นพระชนม์เพราะเรือลมที่ตำบลบางพูด เข็มพระศพ ชรวงพระศพ แล้วเชิญลงพระโกศประดิษฐานไว้ ณ หอธรรมสังเวช มีการสวดมนต์เลี้ยงพระทั้งพระไทยจีนญวน และมีพิธีงเตก

ภาคที่ 10 โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478. 148 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์-
จาตุรนต์ เมื่อ พ.ศ. 2478.

สาระสังเขป

กล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพชรรัตน์ ณ หอธรรมสังเวช มีการสวดมนต์เลี้ยงพระ ถวายไทยทาน พิธีงตึก กล่าวถึงการถวายเทียนพรรษาไปยัง พระอารามหลวง เสด็จลงทรงมูรธาภิเษกในวันเฉลิมพระชนมพรรษา และเสด็จพระราชทานพระกรู๋นในเดือน 11

ภาคที่ 11 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2478. 210 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมอนัน รพีพัฒน์ เมื่อ พ.ศ. 2478.

สาระสังเขป

เสด็จพระราชทานพระกรู๋น การพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ การพระราชกุศลพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และพระราชธิดา พระราชพิธีสมโภชเดือนและถวายพระนาม พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ว่าด้วยการพระเมรุสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพชรรัตน์ ณ พระเมรุทองสนามหลวง มีมหรสพสมโภชและพิธีงตึก แล้วพระราชทานเพลิง เก็บพระอัฐิ ถวายพระทักทาบ เชิญพระอัฐิเข้าพระบรมมหาราชวัง ว่าด้วยการพระศพกรมหมื่นอนันตการฤทธิ

ภาคที่ 12 โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2479. 121 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชร อัครโยธิน เมื่อ พ.ศ. 2479.

สาระสังเขป

การบำเพ็ญพระราชกุศลครบหนึ่งปีในการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระนางเจ้า

สุนันทกุมารีรัตนและพระราชธิดา มีพิธีง เตกกว้ย การสมโภชข้างสำคัญ เสกจ
 ลงสรงมูรธาภิเษกวันเฉลิมพระชนมพรรษาในเดือน 10 และจัดพิธีสารท ถวายโ
 ยาคูแก่พระสงฆ์ ว่าถวายพระราชพิธีของ เปரியง และพระราชพิธีนิตรมงคล

ภาคที่ 13 โรงพิมพ์พระจันทร์, 2479. ๑๐ หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาณี-
 รัตนกัญญา เมื่อ พ.ศ. 2479.

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ 3 พระองค์ พระราชพิธีตรีโยมถวาย
 ในเดือนนี้

ภาคที่ 14 โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2481. 203 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมใหญ่ เทวกุล เมื่อ พ.ศ. 2481.

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระ
 ราชพิธีชเวนทร์ศิวสนาน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในวันสงกรานต์ ทรงสร้งน้ำ
 พระและเสกจสรงมูรธาภิเษก กล่าวถึงการพระเมรุ ณ ท้องสนามหลวง เสกจ
 สร้งมูรธาภิเษกในวันจันทร์ปราศ พ.ศ. 2426 กล่าวถึงพระราชพิธีจรกพระนังคัล
 แรกนาขวัญ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในวันเข้าพรรษา กล่าวถึงพิธีเกษากันต์
 หม่อมเจ้า 2 องค์ ว่าถวายพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ทรงบำเพ็ญพระราช
 กุศลและสรงมูรธาภิเษก กล่าวถึงพระราชพิธีพรมศาสตร์ ณ ท้องสนามหลวงและ
 ที่ทุ่งสมปอย

ภาคที่ 15 โรงพิมพ์พระจันทร์, 2480. 94 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเพิ่ม โขมภิกราชเศรษฐี (โชติกะพุกะณะ)
 เมื่อ พ.ศ. 2480

สารสังเขป

กล่าวถึงพระราชพิธีพืชมงคลในเดือน 10 การทรงบาตรน้ำผึ้ง และทรง
บ่าเพ็ญพระราชกุศลในวันเฉลิมพระชนมพรรษา

ภาคที่ 16 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2481. 312 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาอภัยราชามหาโยคีธรรมธร.
(ม.ร.ว.ลพ สุกข์) เมื่อ พ.ศ. 2481

สารสังเขป

ทรงบ่าเพ็ญพระราชกุศลถวายโดยยากแก่พระสงฆ์ ถวายไตรปิและพระภิกษุ
เสด็จทรงลอยพระประทีป กล่าวถึงพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ 3 พระองค์
กล่าวถึงพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ กระทำพิธี ณ พระที่นั่งกุศลิตมหาปราสาท มีการ
สวดอาถรรพณ์สูตรถวาย

ภาคที่ 17 โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2481. 177 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
พิศมัยพิมลสถิตย์ เมื่อ พ.ศ. 2481.

สารสังเขป

ทรงบ่าเพ็ญพระราชกุศลกาลานุกาล กล่าวถึงพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
พระราชพิธีคเชนทร์ศวสนาน ซึ่งพราหมณ์เป็นผู้ประพรมน้ำมนตร์แก่ชวอนช้างมา
เรื่องงานศพสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ณ เมรุวัดบุปผาราม เสด็จตั้ง
ทานแล้วพระราชทานเพลิงศพ เสด็จเลี้ยงพระสามหาย สรงมูรธาภิเษกในวัน
จันทร์ปราศาศา ทรงบ่าเพ็ญพระราชกุศลในวันสงกรานต์ และทรง เปิดห่อพระสมุค
วชิรญาณ พ.ศ. 2427 กล่าวถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ณ หอง
สนามหลวงและที่ทุ่งสัมปอญ พระองค์เจ้า หม่อมเจ้าหลายพระองค์ทรงผนวช ณ
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีการสมโภชนาค กล่าวถึงการจัดพระราชพิธีพืชมงคล
ณ หองสนามหลวงและที่ทุ่งสัมปอญ ที่หน้าพลับพลาสนามหลวงได้ขุดสระกว้าง 4 ศอก
ลึก 1 ศอก มีรูปพระสุกต รูปพระอินทร์ จตุโลกบาล รูปพระยานาค 8 ตัว พระยา

ปลาร้อนและมรวิวาร 9 ตัว มณฑก 2 มีราชวัตรนิตรกระคาษลอมสระและกำแพง ที่ปากสระมีศาลเพียงตา ตั้งบายศรีหัวหมับตรพลีบูชาพระอินทร์ และบูชาจุโลกบาล 4 ศาล ทุกศาลโหรเป็นผู้ทำพิธี ราชบัณฑิตนั่งซักประจำอยู่ที่ปากสระ ฝ่ายพระสงฆ์ สวดมนต์ เจ้าพนักงานประโคมพิณพาทย์ แล้วราชบัณฑิตอ่านประกาศพระราชพิธี พรุนศาสตร์ จบแล้วพระสงฆ์สวดสัตตปริตร ทรงมนัสการพระพุทธรูปคันธารราชบูร และพระสุกต ทรงอธิษฐานตามโบราณราชประเพณีให้ฝนตกทองตามฤดูกาล และได้ ทรงมนัสการพระพุทธรูปนิมิตกรแก้วมรกต ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย

ภาคที่ 18 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2482. ๑๑ หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาเพชรกำแหงสงคราม (มลิ ยุคคณันท์) เมื่อ พ.ศ. 2483.

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระราชพิธีศรีสังฆปาณกาลในเดือน 10 พิธีสารท มีกวนข้าวทิพย์ โถ ยาคูถวายพระสงฆ์ บำเพ็ญพระราชกุศล กล่าวถึงวันเฉลิมพระชนมพรรษา เสด็จ สรงมูรธาภิเษก การสมโภชพระที่นั่ง การพระราชพิธีคเชนทร์ศวसनาน เสด็จลอย พระประทีปในเดือน 11 สรงมูรธาภิเษกในวันจันทร์ปราศ พ.ศ. 2427 เสด็จ พระราชทานพระกรฐินและฉลองไตรปี

ภาคที่ 19 พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, 2512. 259 หน้า

ภาคนี้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2484 ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินทร และ พิมพ์ครั้งที่ 2 ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายราม สังข์กังวาล เมื่อ พ.ศ. 2513.

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา หลังจากนั้น มีพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์- สัตยา และพิธีคเชนทร์ศวसनาน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในวันสงกรานต์ ทรงก้อ พระเจดีย์ทราย สรงน้ำพระ และทรงถวายข้าวแช่ กล่าวถึงพระราชพิธีจรกพระ นังคัลแรกนาขวัญ พิธีสงฆ์ตั้งที่ทองสนามหลวง ส่วนพิธีพราหมณ์ตั้งที่ทุ่งสัมปอຍหลัง

บ้านฉวน กล่าวถึงพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอพระองค์หนึ่ง แล้วสมโภช การ
รับข้างสำคัญ มีการสมโภชและถวายนามขึ้นระวาง กล่าวถึงพระราชพิธีถือน้ำพระ
พิพัฒน์สัตยาในเดือน 10 พิธีสารทในเดือนนี้ มีการถวายข้าวยาकुแก่พระสงฆ์

ภาคที่ 20 ม.ป.ท., 2487. 212 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมเอิบ ในรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ.
2487.

สาระสังเขป

กล่าวถึงการทำบุญสารท เสกจำลองพระประทับในเดือน 11 เสกจักรพรรดิราชทาน
พระกฐินทั้งทางบกและทางน้ำตามพระอารามหลวงต่าง ๆ ว่าด้วยพระราชพิธี
จองเปรียงในเดือน 12 พระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีตรียัมพวายในเดือนนี้
พระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ พิธีมาฆบูชาในเดือน 3 พิธีสัมพัจฉรฉินท์ใน
เดือน 4 เจ้าพนักงานตั้งเครื่องราชพิธี และเชิญปิ่นมหาฤกษ์ มหาชัย
มหาปราบยุค ไปตั้งในพิธี เสกจักรพรรดิราชทาน

ภาคที่ 21 โรงพิมพ์พระจันทร์, 2489. 125 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงนาราวดี เทวกุล เมื่อ
พ.ศ. 2489.

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระราชพิธีศรีสังฆปุณกาลในเดือน 5 พิธีคเชนทร์ศวसन และแห่
สมโภชเวียนเทียนกลองวินิจฉัย เกร็ดตามที่เคยปฏิบัติมาทุกปี กล่าวถึงพระราชพิธี
เฉลิมสิริราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. 2428 แล้วลงสร้งนำมรุธาภิเษกในพิธีสงกรานต์
และสร้งน้ำพระ ก่อพระเจดีย์ทรายแล้วสมโภช ว่าด้วยพระราชพิธีจรดพระนังคัล
และพิธีมงคลในเดือน 6 การพระเมรุสมเด็จกรมพระราชวังบวร และพระเมรุ
พระราชวรรังศ์เธอ กรมขุนภูวไนยยฤเบนทรธาภิบาล ว่าด้วยพิธีอุปสมบท
พระองค์เจ้า การกุศลในฤดูเขาพรรษา

ภาคที่ 22 โรงพิมพ์มหาคไทย, 2506. 158 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเพิ่ม โสภักฎราชเศรษฐี (เลาหเศรษฐี)
เมื่อ พ.ศ. 2506.

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอและหม่อมเจ้า 5 องค์ ว่าด้วยวันเฉลิมพระชนมพรรษาในเดือน 10 เสด็จสร้างมรุธาภิเษก และทรงบำเพ็ญพระราชกุศล พระราชพิธีศรีสัจปานกาลในเดือน 10 พิธีสารท มีการถวายข้าวยาคุ การกวนข้าวทิพย์ ในเดือน 11 มีพิธีคเชนทร์ศวสนาน เสด็จพระราชทานผ้าพระกฐิน ว่าด้วยพระราชพิธีฉัตรมงคล คือการสมโภชพระมหาเศวตฉัตรทุกปี ซึ่งเป็นวันคล้ายวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระเจ้าแผ่นดิน มีการจัดทั้งพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ ว่าด้วยการพระเมรุพระองค์เจ้าประไพพรรณพิลาศ ว่าด้วยพระราชพิธีลงสร้างเฉลิมพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เมื่อ พ.ศ. 2429.

ภาคที่ 23 โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2509. 97 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าทัศนภาส เกษมสันต์ เมื่อ พ.ศ. 2508 และพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2510 ในงานศพ นายบันลือ รักวานิช โดยโรงพิมพ์เลียงเชียงจางเจริญ

สาระสังเขป

กล่าวถึงการเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อ พ.ศ. 2429 ว่าด้วยพิธีสัมพัสนรฉัตรในเดือน 4 มีเสกกันต์หม่อมเจ้าด้วย ว่าด้วยพระราชพิธีศรีสัจปานกาลในเดือน 5 พิธีคเชนทร์ศวสนาน และพิธีพราหมณ์พฤติบาทที่หัวเข่าด้วย พิธีสังกรานต์ มีการกุศลและสร้างน้ำพระ การพระเมรุพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในการตั้งฟรีเคาน์ซิล เมื่อ พ.ศ. 2430.

ภาคที่ 24 โรงพิมพ์ที่รณสาร, 2508. 147 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าจางกลนี วัฒนวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2508.

สาระสังเขป

กล่าวถึงการสงวนน้ำพระศพ พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ เมื่อ พ.ศ. 2430 เชิญลงพระโกศประดิษฐานไว้ ณ หอธรรมสังเวช มีพิธีสวดมนต์ เลี้ยงพระ ถวายไทยทาน และพิธีกึ่งเตก ว่าด้วยการผนวชพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พิธีฉลองพระชนมพรรษา พิธีสารท การกวนข้าวทิพย์ ถวายข้าวยากุแก่พระสงฆ์ เสด็จพระราชทานพระกรฐิน กล่าวถึงพระราชพิธี ตริยัมพวาย พระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. 2431. โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512. 158 หน้า

ภาพประกอบ

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงประเสริฐไมตรี (วงศ์ โชติกเสถียร) เมื่อ พ.ศ. 2512 มีเชิงอรรถและสารบัญชามประกอบ

สาระสังเขป

กล่าวถึงวันสงกรานต์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ว่าด้วยการพระศพพระเจ้าลูกเธอ พิธีศเชนทวิศวนาน เสด็จพระราชทานพระกรฐินทางสถลมารคและชลมารค การฉลองไตรปี

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. 2433. โรงพิมพ์ที่รณสาร, 2514. 352 หน้า

ภาพประกอบ

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงล้น เทพาริบัติ (ล้น บุนนาค) เมื่อ พ.ศ. 2514.

สาระสังเขป

วันสงกรานต์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เสด็จพระราชดำเนินไปบิณฑิต เสด็จพระราชทานผ้าพระกรฐิน พระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พ.ศ. 2433

ว่าด้วยพระราชพิธีมาฆบูชา ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. 2434. โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515.

ภาพประกอบ 2๘3 หน้า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสงวน จันทรสาขา พ.ศ. 2515.

สาระสังเขป

ว่าด้วยการจัดพระราชพิธีผนวชสามเณร สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พ.ศ. 2434 ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีการสมโภช พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาในเดือน 10 ซึ่งมีพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในเดือนนี้ด้วย หลังจากนั้นก็มีพิธีสารท มีการกวาดข้าวทิพย์ ถวายข้าวยาคุแก่พระสงฆ์ พระราชทานพระกริ่งตามอารามหลวง ว่าด้วยพระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีจองเปรียงจุดโคมไฟ เสกจำลองพระประทับ งานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงบันทรวรโรภาศ ณ วัดเทพศิรินทราวาส

จารึกอาณาจักรน่านเจ้า พ.ศ. 1309. สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510. ๑๑ หน้า

จารึกอาณาจักรน่านเจ้านี้ ได้จารึกด้วยอักษรจีนและภาษาจีนโดยพระราชโองการของพระเจ้าโกะล่อฝง เมื่อ พ.ศ. 1309 จารึกไว้กับศิลา 2 ก้อน แล้วประดิษฐานไว้ที่ประตูเมืองไทเซงโท เมืองหลวงของอาณาจักรน่านเจ้า จารึกนี้ฝังดินอยู่ราว 500 ปี ต่อมา นายวังซัง ชาวหลวงมณฑลยูนนานได้พบแต่แตกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ถอยคำอ่านได้แค่ 800 คำ ตามจารึกกระบอกว่ามี 3,800 คำ นายวังซังรวบรวมแล้วเรียบเรียงใหม่ให้ชื่อว่า กิมเจียะซุ่ยผีน และได้นำไปตีพิมพ์รวมในหนังสือ กินซือชวยเปียน เป็นบทที่ 160 ของหนังสือเล่มนั้น เมื่อ พ.ศ. 2348 แต่ข้อความในบทนี้ได้เคยตีพิมพ์ในหนังสือยูนนานห่งจือ เมื่อ พ.ศ. 2338 ก่อนแล้ว และต่อมาได้ตีพิมพ์ในหนังสือ เทียนซี พ.ศ. 2350 ผู้แต่งข้อความในจารึกชื่อ เซงเหว เป็นคนจีน รับราชการอยู่ในราชสำนักพระเจ้าโกะล่อฝง เรื่องนี้ได้แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส ต่อมา นายขจร สุขพานิช ได้ถ่ายภาพมาจากมหาวิทยาลัยฮ่องกง ทั้งภาษา

ฝรั่งเศสและภาษาจีนฉบับเทียนซี คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์
วัฒนธรรม และโบราณคดี ได้จัดแปลทั้ง 2 ฉบับ และรวมพิมพ์ฉบับภาษาจีนไว้ด้วย
ส่วนตัวศัลจารึก ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ เมืองตาลี ในประเทศจีน

เรื่องนี้เป็นเรื่องราวของอาณาจักรน่านเจ้าสมัยพระเจ้าโกะล่อฝง กล่าวถึง
พระราชประวัติ การปกครอง การทำสงคราม และการติดต่อกับต่างประเทศ

สาระสังเขป

พระเจ้าโกะล่อฝงครั้งประทับอยู่ ณ วังมกุฏราชกุมาร ทรงมีพระจริยวัตรที่ควร
สรรเสริญ 3 ประการ คือ การปฏิบัติชอบในฐานะ บิดากับบุตร นายตอลูกน้อง
และพี่ต่อน้อง กล่าวถึงการฆ่าสัตว์เพื่อสังเวยและการกล่าวคำปฏิญาณ การทำพิธี
สังเวยและฝังศพทหารที่เสียชีวิตในสงครามซึ่งเป็นประเพณีที่ปฏิบัติมาแต่อดีต ว่า
ด้วยการปกครองบ้านเมือง การบริหารราชการแผ่นดิน การแบ่งบรรดาศักดิ์คือออก
เป็น 9 ชั้น และทรงรับรองศาสนาขงจื้อ เต๋า และพุทธศาสนา ในการทำพิธี
ต่าง ๆ ทรงใช้ชาทุกทั้ง 6 คือ กิน น้ำ ลม ไฟ เหล็ก และขี้ผึ้ง กล่าวถึงการทำนา
ปลูกข้าว ชุกคลอง ปลูกผัก ปลูกต้นไม้หอมเลียงไหม ทอผ้าไหมหลากสี เหตุที่จารึก
เรื่องนี้ก็เพื่อเป็นอนุสรณ์ทางคุณธรรมมิให้สาบสูญไป

ชินกาลมาลีปกรณ์. โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, 2510. ภาพประกอบ. 220 หน้า

หนังสือเรื่องชินกาลมาลีปกรณ์ฉบับแปลของกรมศิลปากรเล่มนี้ ศาสตราจารย์
ร.ศ.ท.แสง มนวิthur ได้แปลจากภาษาบาลีของพระรัตนปัญญาเถระ ภิกษุชาวเหนือ
ได้แต่งไว้ราว พ.ศ. 2060 - 2070 ในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้แปลเป็นภาษาไทย
แล้วจารลงในสมุดไทยคำ เมื่อ พ.ศ. 2337 ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 ได้จัดพิมพ์เป็น
เล่มทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยที่แปล เรียกชื่อว่า ชินกาลมาลี ซึ่งแปลโดย
พระยาพจนนิมิต เป็นฉบับหลวงในหอสมุดวชิรญาณ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากรพิมพ์
พ.ศ. 2451 และพิมพ์อีกครั้งใน พ.ศ. 2452 ต่อมา ศาสตราจารย์ ยอช เซเศษ
ได้แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส ได้ตีพิมพ์ทั้งภาษาบาลีและภาษาฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2468
สำหรับฉบับที่ ศาสตราจารย์แสง มนวิthur แปลมานี้ ได้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2501

เนื่องในโอกาสบูรณะโบราณสถาน อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ฉบับที่นำมา
ศึกษานี้เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พิมพ์เป็นอนุสรณ์แก่ นายกี นิมมานเหมินท์ เนื่องใน
โอกาสเปิดตึกคนไข้พิเศษ "นิมมานเหมินท์ - ชุติมา" พ.ศ. 2510 ฉบับพิมพ์ครั้งที่
ที่ 3 ในงานศพ นางทองคำ สุวรรณชกุล ที่ลำปาง พ.ศ. 2515 เรื่องนี้ได้แปล
เป็นภาษาอังกฤษ ภาษาสิงหล จากฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2451 อีกด้วย

เรื่องชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นตำนานพุทธศาสนา และประวัติศาสตร์โบราณคดี
ของชาวไทยภาคเหนือ

สาระสังเขป

กล่าวถึงวันแรกนาขวัญสมัยพุทธกาล พระมหากษัตริย์เมืองหริภุญชัย ทรงนับถือ
พุทธศาสนา กล่าวถึงชาวเมืองหริภุญชัยทำพิธีลอยกระทงทุกปี ว่าด้วยการสร้าง
เจดีย์มหาพลที่ลำพูน พระอาทิตย์เจ้าเมืองลำพูนได้ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ อันมี
พระพุทธรูปเป็นประธาน เป็นเวลา 7 วัน แล้วขายปราสาทเอาเงินมาซื้อถ้ำปิยภักดิ์
ถวายพระสงฆ์ ทรงสร้างสถูปปราสาทสูง 12 ศอก เพื่อประดิษฐานมอบพระบรม
สารีริกธาตุ พระธาตุเจดีย์นี้คือพระธาตุหริภุญชัยนั่นเอง ฝ่ายพระมหาลี้สร้างสถูป
ชื่อสุวรรณเจดีย์ เมื่อพระอาทิตย์สวรรคต พระขัมมิกษัตริย์ครองราชย์ต่อมา ได้ทรง
สร้างพระพุทธรูป 18 ศอก เมื่อสวรรคต พระเจ้าลัทธิพิทักษ์ได้ก่อสร้างพระธาตุทรง
ปราสาทใหญ่สูงชันเป็น 24 ศอก พระเจ้ามังรายโปรดให้สร้างเจดีย์คู่กำแพงนครกุมภาม
พระเจ้าแสนภูทรงสร้างพระพุทธรูปยืนค้ำยันกันจันทน์ ทรงสร้างมหาวิหารไว้ในเมือง
เชียงแสน ทรงสร้างพระพุทธรูปศิลาแล้วสมโภช พระเจ้าผายูโปรดให้สร้างเจดีย์
หลวง เมืองเชียงใหม่ สูง 76 ศอก ฐานแต่ละคานกว้าง 48 ศอก พระเจ้า
กือนาทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนามาก โปรดให้พระสงฆ์ธรรมาวาสอยู่ประจำเมือง
เชียงใหม่ กล่าวถึงพระธรรมราชากรุงสุโขทัย โปรดให้พระสุมนเถระ ชาวเมือง
สุโขทัยที่ไปศึกษาธรรมจากเมืองเมาะตะมะกับพระชาวลังกา ให้ทำสังฆกรรมทุก
อย่างขึ้นในกรุงสุโขทัย และโปรดให้สร้างวัดอัมพวันารามค้ำย พระสุมนเถระอัญเชิญ
พระบรมธาตุไปประดิษฐาน ณ เมืองศรีสัชนาลัยและสุโขทัย พระเจ้ากือนาทรงสร้าง

พระพุทธรูป 4 องค์ ประดิษฐานไว้ในมหาวิหารเมืองลำพูน กล่าวถึงพระพุทธรูปสี่องค์
 ที่ไต่มาจากลังกา นำไปประดิษฐานเมืองสุโขทัยสมัยพระเจ้าโรจ และโปรดให้สร้าง
 พระปรารภขึ้นในเมืองศรีสัชนาลัย สร้างเสร็จแล้วฉลอง เมืองเชียงใหม่ได้
 พระพุทธรูปสี่องค์ประดิษฐานไว้ในวิหารหลวง อัญเชิญไปเป็นแบบสร้างที่เชียงราย
 สร้างเสร็จมีการฉลอง พระสุนทรเถรนำพระบรมธาตุไปบรรจุไว้ที่วัดบุปผาราม
 เชียงใหม่ พระเจ้าแสนเมืองมาโปรดให้ห่อพระธาตุเจดีย์หลวงนครทริภุญชัยด้วย
 ทองคำ และทรงสร้างเจดีย์หลวงกลางเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าคสิภุมารไม่นิยม
 พุทธศาสนา หันไปนิยมไสยศาสตร์ บวงสรวงภูถิณีปีศาจ กล่าวถึงวิธีอุปสมบทใน
 เรือธยาน เมืองลังกาการ ว่าด้วยการอุปสมบทที่วัดเชียงยี่และที่วัดท่ายางพร้าว
 พระพิลกราชโปรดให้เสริมฐานพระธาตุเจดีย์หลวงองค์เก่า ทรงวางศิลาฤกษ์ ทำ
 พิธีกรรม สร้างเสร็จแล้วฉลอง โปรดให้ห่มองค์เจดีย์หลวงด้วยแผ่นทองแดงอาบ
 ค่ายน้ำตะโกทอง แล้วปิดทองคำเปลว พระพิลกกลาณนราชชั่วคราว และยังได้สร้าง
 อุโบสถที่วัดป่าแดงมหาวิหาร เป็นสี่มาสมมติกรรม คือการบวชโดยใช้แผ่นหินเป็นนิมิต
 ซึ่งแต่ก่อนใช้เขตน้าเป็นสี่มาล้อมรอบ แต่นั้นมาการบวชก็ใช้เขตสี่มาตามที่พระเจ้า
 พิลกทรงสร้างไว้ ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดมหาโพธาราม สร้างสถมหาสถาน
 และมหาวิหารในอารามนั้น สร้างราชกู่ประดิษฐานพระแก้วมรกต กล่าวถึงตำนาน
 พระแก้วมรกต พระเจ้าพิลกโปรดให้หล่อพระพุทธรูปของสัมฤทธิ์องค์ใหญ่แบบลพบุรี
 หล่อที่วัดป่าตาลมหาพิหาร สร้างแล้วบรรจุพระบรมธาตุ และพระพุทธรูปแก้วทองเงิน
 บรรจุไว้ในพระเศียร พระเจ้ายอกเชียงรายครองราชย์ต่อจากพระเจ้าพิลก โปรด
 ไปเชิญพระศพพระเจ้าพิลกลงในหีบทองคำ ถวายพระเพลิงที่วัดมหาโพธาราม แล้ว
 สร้างสถูปใหญ่บรรจุพระอัฐิไว้ พระเจ้าพิลกปนัดดาทรงสร้างวัดบุพพาราม ทรงฉลอง
 พระไตรปิฎกฉบับลงทอง และห่อพระมณเฑียรธรรมที่โปรดให้สร้างไว้ที่วัดบุปผาราม
 ฉลองวัดกุมาราราม โปรดให้หล่อพระพุทธรูปองค์ใหญ่วัดบุปผารามแล้วฉลอง โปรด
 ให้หล่อพระพุทธรูป แล้วนำทองคำมีน้ำหนักเท่าพระองค์โดยแม่เป็นแผ่นห่มองค์พระ
 กล่าวถึงการผูกพัทธสี่มาที่วัดมหาโพธารามเพื่อใช้อุปสมบท พระเจ้าพิลกปนัดดาโปรด
 ให้สร้างกำแพงล้อมพระธาตุเจดีย์หลวง สร้างราชมณเฑียร สร้างศาลามหาวิจิฉัย

และวิหารใหญ่วัดพระธาตุหริภุญชัย เสด็จไปเชียงใหม่ มีการบวชกุลบุตรด้วย
 อุทกุกเขปสีมา ทรงยกพลับพลาให้เป็นหอไตร ที่วัดป่าแดงหลวง กล่าวถึงการนำ
 พระพุทธรูปหินสีค่าบรรจุไว้ในพระพุทธรูปองค์ใหญ่แล้วเอาปูนพอกไว้ กล่าวถึงการ
 คำนำสร้างเกล้าพระมหาพุทธพิมพ์ กล่าวถึงการบวชกุลบุตร การสร้างวัดและฉลอง
 วัดที่ไช้เป็นที่เผาศพขุนนางที่นครเขลางค์ พระพิลกปนัดดาไปρκให้เจ้าประเทศราช
 และข้าราชการวิพารทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัทยาต่อหน้าพระสงฆ์ พระพุทธสิหิงค์ และ
 พระไตรปิฎก และให้กล่าวคำปฏิญาณ พิธีนี้ทำในวันเพ็ญเดือน 9 ไปρκให้สร้าง
 หอไตรและฉลอง ทรงบูชาพระธาตุหริภุญชัย กล่าวถึงพิธีร่อนน้ำพระมหาเถระ
 ไปρκให้สร้างวัดมหาเจดีย์หลวง และวัดสีหลาราม ว่าด้วยพิธีสร้างมูรธาภิเษกแก่
 พระราชาธิบดี พิธีราชาภิเษก การตามประทีปบูชาพระบรมธาตุหริภุญชัย งาน
 พระศัพพะกุมารี่พระเจ้าพิลกปนัดดา การถือน้ำที่วัดสีหลาราม

แซรวาส, นิโกลาส์. ประวัติศาสตร์ธรรมเนียมและกาาร เมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม.
 ก้าวหน้า, 2506. 308 หน้า

หนังสือเรื่องนี้เป็นเรื่องราวในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่ง นิโกลาส์
 แซรวาส เป็นราชทูตเดินทางเข้ามาในรัชกาลนั้น เรื่องนี้ได้จัดพิมพ์ที่กรุงปารีส
 ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2231 ส่วนฉบับภาษาไทยนี้ สันต์ ท. โกมลบุตร ได้แปลและ
 พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2506 เนื้อเรื่องแบ่งเป็น 4 ภาค ภาคแรกว่าด้วยสภาพ
 ภูมิประเทศและทรัพยากรธรรมชาติ เมืองต่าง ๆ และราษฎร ภาคที่สอง ว่าด้วย
 วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีและรัฐบาล ภาคที่สามว่าด้วยศาสนา ภาคสุดท้าย
 ว่าด้วยพระเจ้าแผ่นดินและราชสำนัก

สาระสังเขป

กล่าวถึงกรุงศรีอยุธยา การเรียกชื่อและการแบ่งเขตและถนนแบบยุโรป เขต
 พระราชวัง เขตพระราชฐาน พระที่นั่งองค์ต่าง ๆ เขตที่อยู่ของชาวต่างประเทศ
 เขตของชาวพื้นเมือง ว่าด้วยการบริหารราชการแผ่นดินซึ่งมีเสนาบดี 4 ตำแหน่ง

การปกครองหัวเมือง กระบวนการศาลยุติธรรมและการพิจารณาคดีความ การ
 พิสูจน์ลู่ไฟ คำน้ำ การลงโทษผู้ขโมยของของวัด การลงโทษขโมยของ เล็กน้อยด้วย
 การตีคิ้ว การจำคุก และการลงโทษแบบอื่น ๆ ว่าด้วยการแต่งงานของชาวสยาม
 ซึ่งฝ่ายชายมีภรรยาได้หลายคนในคราวเดียวกัน แต่สิทธิของภริยาหลวงกับภริยาน้อย
 ต่างกัน การสู่ขอนั้นมักทดสอบฝ่ายชายราว 5 - 6 เดือน หากยินยอม บิดามารดา
 ทั้งสองฝ่ายจะตกลงแต่งงานให้ โดยนำสิ่งของมามอบให้คู่สมรส ฝ่ายชายจะนำ
 หมากพลูมามอบให้เจ้าสาว หลังจากนั้นฝ่ายชายสร้างเรือนหอ ประกอบพิธีแต่งงาน
 เชิญแขกมากินเลี้ยงและให้ของขวัญแก่คู่บ่าวสาว เลี้ยงเสร็จจะพาคู่บ่าวสาวไปเที่ยว
 โดยหามขึ้นแคร่แหก้นไป หรือบางทีลงเรือ แล้วร้องรำทำเพลง ตกเย็นจึงนำไปส่ง
 ที่เรือนหอ รุ่งเช้าทำบุญตักบาตร กล่าวถึงการหย่าร้าง ประเพณีการต้อนรับแขก
 และการไปมาหาสู่ ประเพณีการถือหัว ว่าด้วยการแต่งกายของชาวสยามทั้งชาย
 หญิง การเลี้ยงดูบุตร พูดถึงการทำฟันขาวให้ดำเป็นเงาเมื่อหญิงชายอายุได้ 14 -
 15 ปี มีการทาเล็บขอมนิ้วก้อยด้วยน้ำยาสีแดง และมีการไว้เล็บ ว่าด้วยบรรดาศักดิ์
 กล่าวถึงการทำบุญต่าง ๆ ของชาวสยาม การพึ่งเทศน์ มหรสพต่าง ๆ เดือน
 ธันวาคมมีพิธีตามประเพณีโคมไฟ การอุปสมบท เกี่ยวกับศพของชาวสยามนั้นแจ้งชาว
 คุ้มมโหรีทัก ในชั้นแรกอาบน้ำศพ ถาปुकคฺคฺฐานะปานกลางจะกรอกศพด้วยปรอท
 และน้ำประสานคีมุก ไซ้แผ่นโลหะมาปิดปาก ตา และหูของศพ แล้วนำไปทำแหวน
 เพื่อสวัสดิคิมงคลแก่ครอบครัว. เก็บศพไว้ 3 วัน มีสวดทุกคืนและถวายปัจจัยไทยทาน
 ครบ 3 วันนำศพใส่โลงทาสีหรือทาทอง ไม่มีการห่อหุ้มศพอย่างใด ไซ้เสื้อปรองนอน
 แต่งกายศพด้วยเสื้อผ้า มีมโหรี ญาติแต่งขาวทั้งชุดและโกนศีรษะเกลี้ยง แห่ศพไป
 วัด มีพระสงฆ์นำ ยกศพขึ้นเชิงตะกอน ฝ่ายญาติผู้ใกล้ชิดจุดเพลิงประทุขึ้น พวกนาง
 ร้องไห้และมโหรีประโคม พระสวดมนต์ เมื่อดับไฟเก็บอัฐิใส่โกศนำไปประภคิฐาน
 ไว้ในเจดีย์ งานศพของผู้ที่มีตระกูลมักเก็บศพไว้นานราวหนึ่งปี ศพกรอกปรอทใส่น้ำหอม
 อย่างดี งานศพหลวง พระสงฆ์สวดมนต์มิได้ขาด งานพระศพสมเด็จพระบรมราชินีนาถ
 จัคมโหฬาร สตรีที่พระราชอาณาจักรโกนศีรษะแต่งเครื่องไว้ทุกข์ พระศพเก็บไว้นานจึง
 ใต้ถวายพระเพลิงกลางพระบรมมหาราชวัง พระเจ้าแผ่นดินเสด็จแล้วทรงจุดไฟ

จากนั้นเก็บพระอัฐิและพระอังคาร และนำพระอังคารไปถวงน้ำ แล้วก้อพระเจดีย์
บรรจุพระอัฐิไว้ การถวายพระเพลิงศพที่พระราชวังนั้นกระทำกับพระราชวงศ์เท่า
นั้น นอกนั้นต้องเขานอกกำแพงเมือง ศพเด็กและคนแก่ยากจนจะฝัง ส่วนศพเด็ก
คนมั่งมีจะนำไปเผาที่วัดแต่ไม่มีพิธีอะไร ว่าด้วยธรรมเนียมการเผา หน้าที่ของ
มหาดเล็ก ตำรวจ การออกขุนนาง

คอคค, วิลเลียม คลิฟตัน. ไทย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2482. ภาพประกอบ. ~~2485~~ หน้า
หนังสือเรื่องนี้ ดร.วิลเลียม คลิฟตัน คอคค มีชนันนาธิชาวอเมริกัน เป็นผู้
เรียบเรียงขึ้นไว้แต่เดิม ให้ชื่อว่า The Tai Race - The Elder Brother
of the Chinese พิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2466 ต่อมา หลวงนิเทศนิติสรศักดิ์
(ชวคหลี่ หุตะโกวิท) ได้ตัดทอนแปลลงพิมพ์ในหนังสือวิทยารจารย์ของจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย และได้พิมพ์แจกในงานกุศลพระราชทาน ณ วัดเชลียงาราม
จังหวัดนนทบุรี พ.ศ. 2482 ในปี พ.ศ. 2483 ทางกระทรวงการต่างประเทศ
ได้จัดพิมพ์อีกครั้งหนึ่งในงานกุศลพระราชทานที่วัดเดียวกัน โดยพิมพ์โรงพิมพ์
กรมแผนที่ และยังมีฉบับพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ศ. หลวงสมรรถยุทธการ
(ฉัตร สัตยมานะ) และนางวงษ์ อรุณยานันท์ พ.ศ. 2503 พิมพ์โรงพิมพ์พัฒนา
บริษัทกรุงเทพพัฒนา จำกัด ได้จัดพิมพ์เรื่องนี้ร่วมกับงานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย
ของ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ โดยให้ชื่อเรื่องว่า "ประมวลเรื่องของชนชาติไทย
พ.ศ. 2512" สำหรับเรื่องของหมอคอคค ทางผู้จัดพิมพ์ได้ลำดับเรื่องเสียใหม่
เพื่อให้แคว้นต่าง ๆ ได้รวมกันอยู่เป็นหมวดหมู่ และได้นำบทสรุปของนายลิลเว พิมพ์
ไว้ตอนต้นเรื่องด้วย ทางบริษัทได้พิมพ์แจกเป็นวิทยาทานจำนวนหนึ่ง อีกจำนวนหนึ่ง
แจกในงานศพ นายยี่สุน ธีระวัฒน์ เมื่อ พ.ศ. 2513

สาระสังเขป

กล่าวถึงการแต่งกายของชายไทยจุงเจีย การนับถือศาสนาของไทยลุง การนับถือ
ลัทธิเต๋า แต่พิธีและขนบธรรมเนียมมิได้เป็นดังเต๋าและพุทธศาสนา คือถือเอา

พระเจ้าแห่งความดีและพระเจ้าแห่งความชั่ว มีการบวงสรวงเช่นไว้ต้นไม้ใหญ่
 กล่าวถึงการคนพรี่และขบวนแห่เพื่อไปคู่ควายชนกันตามประเพณี ซึ่งถือว่า ถ้าควาย
 ชนกันแล้ว การเพาะปลูกจะออกงามดี ว่าควายตำแหน่งเจ้าเมืองและพ่อเมืองของ
 ไทยลื้อ ตำแหน่งพ่อเมืองในแคว้นสิบสองปันนา เรียก พญา ส่วนผู้เป็นใหญ่เรียกว่า
 เจ้าแห่งฟ้า ในเดือนเมษายนเป็นวันขึ้นปีใหม่ ชาวบางบ่อกอพระเจดีย์ทราย
 ประดับด้วยธง ดอกไม้ มีสวดมนต์และสมโภช เลี้ยงคูกันสนุกสนาน ชาวไทยแถบ
 แม่น้ำคำ น้บ่ดื้อมี มีการเซ่นไว้ผีปู่ตายาย ว่าด้วยการแต่งกายของชาวไทยใน
 เมืองปุกู บีโอ และกาตุ การแต่งกายของผู้ชายไทยในจีน การแต่งกายของผู้หญิง
 ไทยลื้อ ไทยเหนือ ไทยลาย ไทยน้ำ การแต่งกายของเด็กหญิงไทยในเมือง
 หลวง หลวง ว่าด้วยการเตรียมโลงไว้หลังบ้านในครอบครัวที่มีคนแก่อย่างธรรมเนียม
 ว่าด้วยการแต่งงานระหว่างคนไทยกับคนจีน ว่าด้วยความเชื่อถือ มีการเซ่นไหว้
 ผีบรรพบุรุษและไหว้รูปเคารพ กล่าวถึงการสร้างบ้านเรือนที่เมืองขวัน ใช้อิฐ
 ก่อสร้างแบบจีน การแต่งกายของหญิงไทยเหนือ ว่าด้วยงานฝีมืองานช่าง วง
 ของเจ้าฟ้าแห่งเมืองเชียงรุ่ง มีการสร้างสถูป โบสถ์คล้ายไทยทางกรุงเทพฯ มัก
 สร้างสถูปไว้เหนือหลุมศพของบรรพชิตหรือหัวหน้า มีการปิดทองสถูปด้วย กล่าวถึง
 เมืองเชียงซิง มีประเพณีอยู่อย่างหนึ่งคือ กอนดุกูปุกขัว ทุกบ้านจะต้องนำข้าวสาร
 ไปถวายพระคนละถึง มีความเชื่อถือผีสังเทวคาเครงครัดกว่าพุทธศาสนา มี
 ความเชื่อว่า การบอกชื่อของตัวเองหรือชื่อผู้ปกครองให้แก่คนต่างชาติ กล่าวว่ามี
 โจรธ อาจทำให้เจ็บไข้ได้ ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคนในคราวเดียวกัน พวกชาและ
 ลว่านนับถือพุทธศาสนา การแต่งกายเหมือนไทยลื้อ ที่ตำบลนั้นมีพระพุทธรูปและมี
 มณฑปครอบ ว่าด้วยกิริยามารยาทของพวกไทยเงินกับไทยลื้อ ตลอดจนการแต่งกาย
 ธรรมดา แต่งพิเศษในงานรื่นเริง หรือพิธีของเจ้าฟ้า กล่าวถึงเจ้าฟ้าเชียงตุงไป
 สรงน้ำพุร้อนนอกเมือง มีขบวนแห่เป็นประเพณีปีละครั้ง ว่าด้วยการตกแต่งโบสถ์
 ของพวกไทยสามท้าว และว่าด้วยการแต่งกายของพวกไทยเงี้ยว

ตำนานพระบรมธาตุจอมทอง. วัดพระธาตุศรีจอมทอง, เชียงใหม่ 2501. ภาพประกอบ. ๖7 ๓๓.

หนังสือตำนานพระธาตุจอมทองนี้ ต้นฉบับเป็นโบราณภาษาเมืองเหนือ พระคิสีสะเถระเป็นผู้แต่ง ต่อมาได้แปลเป็นภาษาไทยกลาง และจัดพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2481 พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2484 ทางวัดได้ตรวจชำระใหม่พิมพ์ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2490 พิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2492 พิมพ์ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2493 ครั้งที่ 6 พ.ศ. 2494 ครั้งที่ 7 พ.ศ. 2495 ครั้งที่ 8 พ.ศ. 2497 ครั้งที่ 9 พ.ศ. 2498 ครั้งที่ 10 พ.ศ. 2501 ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้เพิ่มเติมเรื่องราวเกี่ยวกับอำเภอจอมทองไว้ด้วย และมีแผนที่ประกอบด้วย แต่เรื่องตำนานมิได้เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด

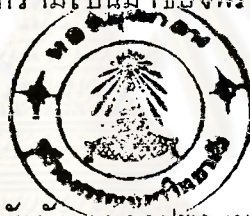
สาระสังเขป

พระยาอภัยภูธรได้รับคำทำนายจากพระพุทธเจ้าว่า สถานที่ที่คอยจอมทองจะได้รับการประดิษฐานพระทักษิณโมลีธาตุ จึงได้สร้างเจดีย์ค้ำยทองคำไว้บนคอยจอมทอง พร้อมทั้งโกศแก้วอินทนิล และได้ขอขมาว่า หากพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานไปแล้ว ขอให้พระธาตุดังกล่าวจงมาประดิษฐานอยู่ในโกศแก้วในเจดีย์นั้นพร้อมกันนั้นก็ตั้งครอบครัวहारอยตระกูลอยู่รักษาพระเจดีย์ และเพื่อถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ พระศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างพระสถูป หล่อพระพุทธรูปยืน นิ่ง และสมโภชพระบรมธาตุ 7 วัน พร้อมทั้งอัญเชิญพระบรมธาตุเข้าสู่พระโกศแก้วนั้น กล่าวถึง นายสอย นางเมง กอเจดีย์ไว้บนถ้ำคูหา กอพระพุทธรูปไว้ 2 องค์ กอวิหารค้ำย ซึ่งเป็นการเริ่มสร้างวัดพระศรีจอมทอง พระเมืองแก้ว เจ้าเมืองเชียงใหม่โปรดให้สร้างวิหารไว้ที่วัดมหาโพธิหลวง สร้างพระโกศทองคำ แล้วเชิญพระบรมธาตุไปประดิษฐานไว้ พระมหาเทวีเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ อัญเชิญพระบรมธาตุจอมทองไปถึงเมืองเชียงใหม่ โปรดให้ถวายที่ดินไร่นาข้าพระ และข้าของแก่พระธาตุจอมทอง พระเจ้าแผ่นดินพม่าทรงถวายไทยทานและเครื่องอัฐบริหารแก่พระธาตุองค์นี้ ว่าด้วยการถวายผู้คนไร่นาไว้เป็นข้าพระบรมธาตุ ทำการสรรสร้างและถวายทานต่าง ๆ พระเจ้าช้างเผือกนครเชียงใหม่ เสด็จบิณฑองเส้าพระ

วิหารศรีจอมทอง ก่อกำแพงวัดและถวายไทยทาน กล่าวถึงการฉลองสมโภชวิหาร
วัดพระบรมธาตุศรีจอมทอง และฉลองหอพระไตรปิฎกวัดหัวข่วง

ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473. ๕๘ หน้า

เรื่องนี้มีพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอก พระยารัษฎานุประดิษฐ์
(สินธุ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เมื่อ พ.ศ. 2473 สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ
ทรงนิพนธ์คำนำไว้ว่า หนังสือเรื่องนี้พระองค์ท่านได้รับมานานแล้ว แต่ยังมีได้จัดพิมพ์
เพราะยังมีได้จัดทำหมายเลขไว้ ครั้นถึงงานศพของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ทาง
บุตรของผู้ชายขนมต้องการพิมพ์หนังสือสักเรื่องหนึ่ง จึงทรงเสนอว่า ควรจะพิมพ์
เรื่องที่เกี่ยวข้องเมืองนครศรีธรรมราช เพราะเจ้าคุณเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอยู่
ณ จังหวัดนั้น เนื้อเรื่องกล่าวถึงความป็นมาของพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช
ตลอดจนความเป็นอยู่และกฎหมาย

สาระสังเขป

ว่าด้วยการตกแต่งสถานเทวาลัยรับ เทวรูปพระนารายณ์ พระลักษมี พระอิศวร
ไว้ที่ตำบลท่าม้า ห้ายเมือง ในเดือน 12 มีพิธีจองเปรียง การเตรียมพิธีตรีขัม-
พวาย และสวดถวายชัยถวายเป็นพระราชกุศล กล่าวถึงพิธีตรีขัมพวาย การปฏิสังขรณ์
เทวาลัย กล่าวถึงมงคลพิธี 20 ประการที่เป็นหน้าที่โดยตรงของพราหมณ์ คือ พิธี
จองเปรียง พิธีตรีขัมพวาย ตรีปวาย พิธียกประตูเมืองทั้งเก้า ตั้งหลักเมือง พิธี
แหกท่าอุบาทว์เมือง พิธีสระสนาน ผังหลักข้างโรง โขลนทวาร พิธีเบิกไพร
หอคเชือก คามเชือก สระหัวช้าง พิธีสูดเมฆขอฝน สุรินทอุปราคา สनาลาไฟร ทำ
หมอควาน กงครายะ สำหรับพิธีที่พระสงฆ์และพราหมณ์ทำร่วมกัน คือ พิธีสมโภช
พระบรมธาตุ และอัฐยันศรียะ กล่าวถึงการปลงศพ เกรือญาติของพราหมณ์ ตาม
ฐานานุกรปว่าจะใส่โลงทองหรือโกศทอง การอาบน้ำศพ ตกแต่งที่เผาศพ ให้ลูกหลาน
หมชวายนสยายณมสัมมุศพ การนำศพเข้าเชิงตะกอน ทำพิธีเบิกป่าช้า รุงเช่าทำ
พิธีคืบไฟ เอาอัฐิใส่หม้อแหไปลอยน้ำ กล่าวถึงการบวชพราหมณ์ การแต่งงาน

ว่าด้วยกฎหมายลักษณะต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพราหมณ์ในด้านศักคินา การประทุษร้าย
บทลงโทษ การไม่อยู่ในธรรม และสาเหตุของการเขียนเรื่องนี้

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514. ภาพประกอบ. 150 หน้า

หนังสือตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่จากฉบับโบราณไทยยวนนี้ เป็นโบราณ 8 ยก
นายสงวน โชติสุขรัตน์ ได้ค้นฉบับมา และมอบให้นายทน ตนมั่น แปล เรื่องนี้
คล้ายกับพงศาวดารโยนกที่พระยาประชาภิจักรจักร (แฉม บุนนาค) ได้แปลและ
เรียบเรียง พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2477 ตำนานนี้เป็นเรื่องราวตั้งแต่ พ.ศ. 1302
ถึง พ.ศ. 2370.

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระมหาเทวีมหิเสสของพระยาลาวเมงประสูติพระโอรส เมื่อชนชาติ
ครบเดือนทำพิธีฝังศพคนขวัญเพื่อให้พระชนม์มัยน แล้วขนานนามว่า เจ้ามังราย
เมื่อโตขึ้นได้ครองราชย์แทนพระบิดาโดยได้นำพุทธาภิเษก ฝ่ายท้าวแกนพงศาได้
ถวายพระพรพระเจ้ามังรายพร้อมกับถวายเครื่องบรรณาการ กล่าวถึงพระยารวง
เสด็จไปดำหัวที่แม่น้ำโขง การทำพิธีสู่ขวัญพระยวงว่าเมือง การทำพิธีสัจจานุสัจจะ
กล่าวถึงการทำสัจสามานระหว่างพระยวงว่าเมือง พระยามังราย และพระยารวง
ที่แม่น้ำขุ่น โดยจักเครื่องบูชา มีมทรสพ 3 วัน 3 คืน แล้วตั้งปฏิญญาสามานว่า
จะซื่อสัตย์ต่อกัน เอาจีตกรีกเลือดผสมแล้วกิน พระยามังรายสร้างเจดีย์กู่คำที่
เวียงกุมกาม และสร้างพระพุทธรูป วิหาร สร้างเจดีย์ที่วัดการโกม แล้วกอบพระ
พุทธรูปยื่นไว้ ได้พระบรมธาตุมา 2 องค์ นำไปบรรจุไว้ในพระพุทธรูปองค์ใหญ่
พระยามังรายปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ และทรงอุทิศข้าวของข้าคนแก่วัดการโกม
พระยามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ แล้วฉลองสมโภช พระยามังรายสวรรคต
เสนามาตย์เชิญพระศพใส่พระโกศทอง สร้างเมรุกลางเมืองเชียงใหม่ แล้วถวาย
พระเพลิง นำอัฐิบรรจุไว้ในเจดีย์และปลุกต้นศรีมหาโพธิไว้ ณ ที่นั้น กล่าวถึงการ
สามานระหว่างจันทงส์กับพระยาคำฟู พระยาก็อณาสร้างวัด เจดีย์ กุฎ วิหาร

เจ้าแสนเมืองมาหล่อพระพุทธรูป สร้างวัด และไวนาและข้าพระแก้วดี สร้างเจดีย์
 กุหลวง กล่าวถึงการบูชาพระเคราะห์เมืองเชียงใหม่คราวศึกฮ่อ หมื่นโลกนคร
 ขอพรสี่ประการจากพระยาติโลกราช พระยาติโลกราชทำพิธีถอนน้ำสัจจาให้ท้าว
 ผาแสงไปกินเมืองนาน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้มีสารไปถึงพระยาติโล
 กราช เพื่อขอเครื่องบริวารและพระสงฆ์ไปผนวชพระองค์ กล่าวถึงการฉลองมหา
 เจดีย์หลวง การสร้างวัด สร้างพระพุทธรูป การอุปสมบทที่แม่น้ำปิง การอุปสมบท
 ที่กลางน้ำเมืองเชียงแสน ว่าคัวยงานบุญพระธาตุลำปาง พระมหาอุปราชสร้างพระ
 วิหารอินทขิน และพระพุทธรูป สร้างอุโบสถแล้วฉลอง การพึงธรรมเนียมเรื่อง
 มหาชาติ การบรรจุพระชินชาตที่เจดีย์สร้างใหม่วัดพระสิงห์ การสร้างวัดต่าง ๆ

นรินทร์เทวี, กรมหลวง. จดหมายเหตุความทรงจำ. โรงพิมพ์พระจันทร์, 2501. 37 หน้า
 หนังสือเรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2451 โดยโรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พิมพ์จำหน่ายเนื่องในงานไหว้พระ
 ประจำปีที่วัดเบญจมบพิตร พิมพ์ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2459 ในงานพระราชทาน
 เพลิงพระศพ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ต่อมา ทางหอพระสมุดได้จดหมายเหตุ
 เรื่องเดียวกันนี้เป็นเล่ม 2 ข้อความมาสิ้นสุดลง พ.ศ. 2381 ซึ่งเกินพระชนมายุ
 กรมหลวงนรินทร์เทวีถึง 11 ปี คือ พระองค์สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2370 ทางหอ
 พระสมุดจึงเรียกเสียใหม่ว่า จดหมายเหตุความทรงจำ ในฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2470
 ได้นำคำวินิจฉัยผู้แต่งจดหมายเหตุของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพไว้ท้ายเล่ม
 ด้วย นอกจากนี้ มีฉบับพิมพ์งานศพ ชุนเทพภักดี (สง จารุสังข์) พ.ศ. 2471 ต่อ
 มา พ.ศ. 2482 ได้พิมพ์พระราชวิจารณ์ของรัชกาลที่ 5 กับจดหมายเหตุนี้ และได้
 ทำกรรมขึ้นนี้เรื่องไว้ด้วย สำหรับฉบับพิมพ์ที่นำมาศึกษานี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต โปรดให้จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี พ.ศ. 2501 และยังมีฉบับพิมพ์
 ในงานฌาปนกิจศพ นางสาวเรียบ วิเศษกุล โรงพิมพ์พระจันทร์ จัดพิมพ์ พ.ศ. 2509
 ฉบับพิมพ์งานทำบุญอายุครบ 60 ปีของ นายขจร สุขพานิช โรงพิมพ์ไทยเกษม

พ.ศ. 2516 จดหมายเหตุนี้เป็นเรื่องพงศาวดารไทยตั้งแต่เสียกรุงแก่พม่า
พ.ศ. 2310 จนถึง พ.ศ. 2381

สาระสังเขป

กล่าวถึงการสมโภชพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช 3 วัน สมโภชข้างเผือก
สมโภชพระพุทธรชินราช 7 วัน กล่าวถึงการแห่พระแก้วมรกตและพระบาง มีการ
ละเล่นคอกสร้อยสักรา โขน มโหรีในเรือลอยมา แห่พระแก้วมรกตขึ้นพลับพลา
แล้วสมโภช มีมหรสพและทรงบำเพ็ญพระราชกุศล สมเด็จพระพุทธรยอกฟ้าจุฬาโลก
ทรงปราบคาภิเษก ย้ายกรุงมาฝั่งตะวันออก กล่าวถึงการสร้างพระราชวัง
สร้างวัด เชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐาน ประดิษฐานพระธรรมไว้ ณ หอไตร
ก่อเจดีย์บรรจุพระธาตุ แล้วสมโภชพระแก้วมรกต และสมโภชพระนคร ทรงสร้าง
พระไตรปิฎก ฉลองหอไตร ทรงสร้างวัดแล้วสมโภช กล่าวถึงงานสมโภชผนวช
เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ ว่าด้วยงานพระเมรุรัชกาลที่ 1 งานพระเมรุเจ้าฟ้า
กรมพระยาเทพสุขาวดี งานฉลองวัดพระเชตุพน วัดสระเกศ สมโภชเจ้าฟ้ากุณฑล
3 วันแล้วเฉลิมพระขวัญ งานแห่โสกันต์เจ้าฟ้ากุณฑล มีตั้งเขาไกรลาส เจ้าฟ้า
ทรงเครื่องแล้วเสด็จขึ้นเขาไกรลาส รคน้ำสังข์ทักษิณา แล้วประสาธพร ขึ้นบนเกย
พระมหาปราสาท งานฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีทำบุญเลี้ยงพระ ใส่น้ำตร
น้ำผึ้ง ทิ้งทาน มีละครหญิง ทรงสร้างวัดสุทัศน์เทพวราราม พระราชพิธีฝังสรง
งานถวายพระเพลิงรัชกาลที่ 2 กล่าวถึงงานสมโภชพระบรมอัฐิรัชการที่ 1 และ
ที่ 2

ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1. สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510. ภาพประกอบ. 117 หน้า

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี
สำนักนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์ขึ้น เพื่อเป็นการส่งเสริมความรู้ทางประวัติศาสตร์
วัฒนธรรม และโบราณคดีของชนชาวไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา

สาระสังเขป

คำจารึกที่เจดีย์ศรีสองรักษ์ ว่าด้วยการปักปันเขตแดนระหว่างสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระไชยเชษฐา กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปศิลาคู่ไว้ที่เมืองชัยนาท ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 เรื่องการพระราชทานสมณศักดิ์ การสร้างเทวรูปศิลาสำริด และซ่อมแซมพระธาตุและวัดต่าง ๆ ที่เมืองกำแพงเพชร ว่าด้วยการสร้างพระพุทธรูปจำลองประดิษฐานไว้ที่วัดจุฬามณี พิษณุโลก สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าวถึงพระราชปูณาของสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งเป็นปัญหาธรรม 9 ประการ ว่าด้วยการบูรณะพระบรมธาตุเมืองชัยนาท พ.ศ. 2260 การหล่อพระพุทธรูปไสยาสน์และสร้างวิหารวัดป่าโมกข์ อ่างทอง เมื่อ พ.ศ. 2271 เรื่องจดหมายเหตุพระอุบาลีไปลังกา พ.ศ. 2295 มีการสมโภชพระราชสาสน์แล้วเล่าถึงการเดินทาง ว่าด้วยการสร้างพระวิหารรมพระแทนศิลาอาสน์ที่อุตรดิตถ์ เมื่อ พ.ศ. 2297 ว่าด้วยตำนานการสร้างพระพิมพ์และวิธีบูชา กล่าวถึงตำราหน้าที่มหาดเล็ก หน้าที่ชาวที่ หน้าที่ตำรวจ และหน้าที่กรมวัง ขบวนเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารคและชลมารค ว่าด้วยการสถาปนาพระพุทธรูปวัดพนัญเชิง การสร้างกรุงศรีอยุธยา การขยายอาณาเขต การสร้างวัด สร้างพระพุทธรูป การผนวช เรื่องพระบรมศพกรมหลวงโยธาเทพ พ.ศ. 2278 กล่าวถึงการเชิญพระศพแท้ไปยังพระเมรุแล้วถวายพระเพลิง และเรื่องพระบรมศพ พ.ศ. 2236

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฉบับสมบูรณ์. ฉานฟ้าพิทยา, 2510. ภาพประกอบ. ๘90 หน้า

ประชุมเรื่องนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพโปรดให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณรวบรวมเพื่อพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา เมื่อ พ.ศ. 2472 โดยจัดพิมพ์เป็นสองเล่มจบเล่มแรก รวมจำพวกความเรียง เล่มสองเป็นพวกบทกลอน ต่อมา ทางสำนักพิมพ์ฉานฟ้าพิทยาได้รวบรวมพิมพ์เป็นเล่มเดียวเมื่อ พ.ศ. 2510 ในส่วนที่เกี่ยวกับหมวดประเพณีนั้นมี 3 เรื่อง คือจารึกเรื่องเมืองมอญกวนข้าวทิพย์ จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ และจารึกไว้ขบวนแห่กรฐินพยุหยาตราทางสถลมารค เรื่องมอญหุงข้าวทิพย์นี้จารึกติด

ไว้ที่คอสองเฉลียงศาลาล้อมพระมณฑปทิศเหนือ มี 6 แฉก ส่วนเรื่องมหาสงครามต์
จารึกติดไว้ที่คอสองในประธานศาลาล้อมพระมณฑปทิศเหนือ มี 7 แฉก แต่แฉกที่ 5
หายไป เรื่องรั้วชบวนแท่งฐินั้น ตามโคลงคันเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระ
นิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่า ต้นชบวนเขียนที่
คอสองเฉลียงพระระเบียงพระมหาเจดีย์ตลอดไป ปลายชบวนอยู่ที่ผนังและคอสอง
ศาลาคู่หน้าพระมหาเจดีย์ ภาพส่วนใหญ่วางเลื่อนไป

สาระสังเขป

กล่าวถึงการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ว่าด้วยพระสาวกอุบาสกอุบาสิกา
เรื่องพระพุทธรูป นารายณ์สิบปาง ว่าด้วยทำเนียบสมณศักดิ์ ทำเนียบหัวเมือง
กล่าวถึงประเพณีการกวนข้าวทิพย์หรือมอญหุงข้าวทิพย์ เพื่อบูชาเทวดาท้องค์
เรื่องมหาสงครามต์ตามพระบาลีฝ่ายมอญ กล่าวถึงตำนานสงครามต์ ส่วนเรื่อง
รั้วชบวนแห่พยุหยาตราเสด็จพระราชทานพระกรุณาทางสถลมารค มีชบวนไพร่หลวง
ตำรวจ หมอ ชบวนพลเดินเท้า ชบวนช้าง ม้า และชบวนรถ เรื่องโคลงฉันทกาพย์
กลอน สุภาษิตต่าง ๆ โคลงภาพคนชาติต่าง ๆ และฤกษ์กัณฑ์

ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และภาคที่ 2. โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513. 480 หน้า

ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 ประกอบด้วย ตำนานพระธาตุคอกยุง เมือง
เชียงใหม่ ตำนานพระธาตุหริภุญชัย ตำนานพระธาตุลำปางหลวง ตำนานพระ
ธาตุจุมพิตนคร ตำนานพระธาตุคอกยุงภูทับ เมืองลองและแหลมรี และตำนานพระ
ธาตุขอแะ เมืองแพร่ ส่วนประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 2 นั้น ประกอบด้วย
ตำนานพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช
ตำนานพระธาตุคอกยุงเทพ และตำนานพระธาตุแช่แห้ง เมืองน่าน ประชุมตำนาน
พระธาตุภาคที่ 1 พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2485 ในงานศพนางแซ พุศักรัตน์ ส่วน
ภาคที่ 2 พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2510 ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท.
สลัม เกียรติสุค สำหรับประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และ 2 เล่มที่นำมาศึกษา
นี้เป็นการรวมพิมพ์ครั้งแรกของทั้ง 2 ภาคดังกล่าว

สาระสังเขป

ตำนานพระธาตุคอกตุงเมืองเชียงใหม่ กล่าวถึงฤๅษีกอบพระเจดีย์เหนือก้อนหิน เพื่อประดิษฐานพระบรมธาตุ เจ้านครพิงค์จัดเครื่องมาบูชาพระธาตุ บริจาคผู้คน ไร่นา ไร่กับพระธาตุ พระยอดเมืองกับพระเทวีมอญไร่นาไร่กับวัด เจ้าเชียงใหม่ ได้มอบผู้คนสิบครอบครัวไว้อุปการะวัดและพระสงฆ์ ห้ามมิให้ผู้ใดข่มเหงครอบครัวเหล่านั้น พระเมืองแก้วให้สร้างพระพุทธรูปศิลาประดิษฐานไว้ พร้อมทั้งไร่นา เงิน และผู้คน 2 ครอบครัวให้รักษาพระพุทธรูปและพระธาตุและอย่าให้ใครบงกชบุคคลเหล่านั้น

ตำนานพระธาตุหริภุญชัย พระยาติโลกราชทรงหลังสินทกมอบข้าพระไว้รักษาพระธาตุ บุคคลต่าง ๆ บริจาคเงินทองเพื่อบูชาพระธาตุ พระเมืองแก้วให้สร้างพระวิหาร ลวดคอกไม้ พระสิงห์เจดีย์หลวง วิหารหลวง พระธาตุลำพูน พระเมืองอ้ายสร้างพระวิหารพระมหาธาตุ พระเมืองแก้วให้ทานข้าพระแก่พระบรมธาตุ

ตำนานพระธาตุลำปางหลวง กล่าวถึงการก่อสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุ พระยาอภิลักขณ์สร้างกำแพงพระธาตุลำปาง หลอพระพุทธรูปแล้วฉลอง ว่าควยการสร้างวิหาร บูชพระพุทธรูปควยทองคำ ก่อเสริมพระธาตุ ใสยอกพระธาตุ เจ้าเมืองทานสิทธิ์ได้ไ้มอบข้าพระไว้กับวัดนี้ พร้อมทั้งจารึกตำนานพระธาตุลำปางไว้ควย พระนางจามเทวีได้ให้ทานไร่กับพระธาตุมีนา เงิน ผู้คน สวนกล้วย พระเจ้าหงสาวดีได้ทรงมอบข้าพระไว้ดูแลรักษาพระธาตุ

ตำนานจุมพิตนคร กล่าวถึงการสร้างเจดีย์สวมพระธาตุ สร้างวิหาร กำแพง แล้วนำพระพุทธรูปทองคำมาประดิษฐานไว้ กล่าวถึงการสร้างวัดจอมพิงษ์มังคลสร้างอุโบสถ เจดีย์ พร้อมทั้งบรรจุพระพุทธรูปไว้มากมาย

ตำนานพระธาตุคอกบุญทิพย์ เมืองสองและแหลมรี กล่าวถึงการสร้างเจดีย์สูง 25 วา พระยาบุรีเกสรสร้างปราสาทไว้ในพระวิหาร และมอบผู้คนไว้เป็นข้าพระ

ตำนานพระธาตุแช่แฮเมืองแพะ กล่าวถึงการประดิษฐานพระธาตุขอแฮ

ตำนานพระธาตุพนม กล่าวถึงพระยาศรีธรรมมาโสกราชสร้างวิหารเจดีย์บรรจุพระธาตุไว้ที่เจดีย์หลวง และมอบเงิน ทอง ข้าพระ ไร่แก่พระธาตุ กล่าวถึง

การกำหนดคณลประโยชน์ของวัด และสถาปนาแห่งแกมผู้ทำลายสมบัติของวัดเสียบหาย
กล่าวถึงการก่อกำแพง การมอบที่ดิน ข้าคนให้เป็นทานแก่พระราชา

ตำนานพระราชาเมืองนครศรีธรรมราช พระยาศรีธรรมมาโสกราชกอบพระเจดีย์
มหาธาตุสูง 37 วา ปลุกพระศรีมหาโพธิ์ไว้ การสร้างวัด กำหนดเขตวัด และการ
ทำนาในวัด

ตำนานพระราชาคอบสุเทพ กล่าวถึงการบรรจุพระเกศาธาตุ การสักการบูชา
พระธาตุ การสร้างเจดีย์ วิหาร การสวมยอดพระมหาธาตุเจดีย์ การสร้างพระ
อุโบสถ

ตำนานพระราชาแห่งเมืองน่าน กล่าวถึงการสร้างเจดีย์บรรจุพระเกศาธาตุ
และการใส่เงินบูชาพระเกศาธาตุ การสร้างวัดหลวง วิหาร และมีการมอบข้าพระ
ไว้กับวัด

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2479. 437 หน้า

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) นี้ แต่เดิมเป็นเล่ม
สมุดไทย 22 เล่ม แต่ขาดไปบางตอนบางเล่ม เป็นเรื่องราวตั้งแต่แรกสถาปนา
กรุงศรีอยุธยาจนถึงเสียกรุง พ.ศ. 2310 เป็นภาคที่ 64 ส่วนพระราชพงศาวดาร
กรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศเช่นกัน เป็นภาคที่ 65 สำหรับภาคที่ 64 ได้จัดพิมพ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระจ่างทอง ร่วมกับพระราชพงศาวดารกรุงเก่า
ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ เมื่อ พ.ศ. 2514 และฉบับรวมประชุมพงศาวดาร
ขององค์การคำของคุรุสภา เล่มที่ 38, 39 พ.ศ. 2512 ส่วนเล่มที่นำมาศึกษา
นี้เป็นฉบับพิมพ์ในงานศพคุณหญิงปฎิภาณีพิเศษ (ลมน อมาตยกุล) พ.ศ. 2479

สาระสังเขป

กล่าวถึงการสถาปนากรุงศรีอยุธยา มีการสร้างพระราชวัง ตั้งพิธีกัลปมิตร
สมเด็จพระรามาชิตีที่ 1 ทรงสร้างวัดพุทธไสยาจารย์ วัดป่าแก้ว สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชที่ 1 ทรงสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุ พระราเมศวรทรงเมตตา

พระพุทธชินราชชินสีห์ ฉลองสมโภช 7 วัน ทรงสร้างวัดมหาธาตุ มีพระราชพิธี
 ประเวศนพระนครแล้วเฉลิมพระราชมณเฑียร พระบรมราชาธิราชที่ 2 ทรงสร้าง
 วัดราชบูรณะ และก่อเจดีย์ ทรงสร้างวัดมเหยงค์ เสด็จนมัสการพระพุทธชินราช
 พิษณุโลก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงยกวงษ์สร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ สร้าง
 วัดพระราม ทรงสร้างวิหารวัดจุฬามณีและทรงผนวช ณ วัดนี้ 8 เดือน มีการฉลอง
 พระศรีรัตนมหาธาตุ 15 วัน พระราชโอรสทรงผนวช สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2
 ทรงหลอพระศรีสรรเพชญ์ มีการเล่นคักค้ำบรพ เริ่มทำสารภณีย์พระราชพิธีทุกเมือง
 กล่าวถึงพระเทียบราชาทำพิธีเสด็จเทียบท่าสัจจาธิษฐานต่อหน้าพระรัตนตรัยแล้วขึ้น
 ครองราชย์เป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงยกตำแหน่งเป็นวัดชื่อว่าวัดวังชัย ทำ
 พระราชพิธีปฐมกรรม ในเดือน 8 จัดพระราชพิธีมัยยมกรรม จัดพระราชพิธีอาจา-
 ริยภิเษก พระราชพิธีอภิเษก กล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระมหา
 ชรรมราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวรโปรดให้จัดพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
 ที่วัดญี่มุม สุโขทัย โดยให้พวกเจ้าเมืองน้อยใหญ่มาถือน้ำ กล่าวถึงการพระราช
 พิธีถือน้ำสโนทกเป็นพระราชไมตรีจารึกคำสาบานไว้ มีพราหมณ์และพระสงฆ์ทำพิธี
 และมีการบวชเป็นกุลศ 6 รูป ณ ที่นั้น กล่าวถึงพราหมณ์ทำพระราชพิธีปฐมกรรม
 โดยศักดิ์ระเจ้าละแวกเอาดาตของรองโลหิตชำระพระบาทสมเด็จพระนเรศวร
 พระโอรสอันของชัย พราหมณ์เป่าสังข์ ทรงสร้งมูรธาภิเษก เสด็จเข้าพลับพลาเป็น
 เสร็จพิธี ว่าด้วยการเสด็จเสียบพระนคร พระเอกาทศรถทรงปิดทองพระพุทธ-
 ชินราช แล้วโปรดให้ฉลองมิมหรสพ 7 วัน ว่าด้วยพระราชพิธีสงครามภิเษกของ
 พราหมณ์ ทรงสร้างวัดวรเชษฐารามมหาวิหาร ทรงสร้างพระไตรปิฎก แล้วถวาย
 พระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวร กล่าวถึงพระราชพิธีอาศวยุช การแข่งเรือ
 ทรงสร้างพระพุทธรูปในพิธีไลเรือ ทรงตั้งพระราชกำหนดกฎหมายอัยการและทรง
 บำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ สมัยพระเจ้าทรงธรรม พบพระพุทธรูปบาทสระบุรีโปรดให้
 สร้างมณฑป วิหาร โบสถ์ ณ ที่นั้นแล้วฉลอง 7 วัน พระเจ้าปราสาททองปราบคา
 ภิเษก ทรงสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ สร้างวัดชัยวัฒนาราม เสด็จนมัสการพระพุทธรูป
 กล่าวถึงพระราชพิธีฉัตรราชซึ่งมีทั้งพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ สมัยสมเด็จพระนารายณ์

โปรดให้หล่อรูปเทพเจ้า ในเดือนนี้มีพระราชพิธีเบญจทิศมหาพิชัยสงครามตามแบบ
 พรหมณ์ มีการประหารชีวิตนักโทษ สรงนุรธาภิเษก สมโภชและเลี้ยงดูขุน
 ทรงสร้างพระพุทธรูป กล่าวถึงการอัญเชิญพระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์สู่พระเมรุ
 สมโภชแล้วถวายพระเพลิง พระเพทราชาขึ้นครองราชย์ โปรดให้จัดพระราชพิธี
 ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา กล่าวถึงงานพระเมรุพระเพทราชา แหพระบรมศพสู่พระเมรุ
 สมโภชแล้วถวายพระเพลิง แหพระอังคารไปลอยหน้าวัดพุทไธศวรรย์ตามประเพณี
 สมเด็จพระเจ้าเสือเสด็จนมัสการพระพุทธรูป การพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้า
 ลูกเขตรัสน้อย ชันษา 13 ณ พระที่นั่งสรรเพชญปราสาท พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
 ขึ้นครองราชย์ มีพระราชพิธีถือน้ำ เสด็จสมโภชพระพุทธรูปชินราชชินสีห์ที่พิษณุโลก
 ทรงปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์เสด็จนมัสการพระพุทธรูปที่
 สระบุรี สมโภช 7 วัน

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 66. โรงพิมพ์อุดม, 2496. 120 หน้า

หนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 66 นี้ มี 4 เรื่อง คือ จดหมายเหตุรายวัน
 ทักษิณกฤษฎาภิเษก จุลยุทธการวงศ์ เรื่องพระร่วงสุโขทัย และเรื่องเทศนาจุลยุทธ
 การวงศ์

เรื่องจุลยุทธการวงศ์ มีทั้งฉบับภาษามคธและฉบับความเรียงภาษาไทย ฉบับ
 ภาษามคธนั้นได้แปลและพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2463 เป็นเรื่องที่ว่าด้วยเรื่องราว
 กรุงศรีอยุธยาแต่ไม่ตลอดเรื่อง สิ้นสุดเพียงรัชสมัยสมเด็จพระอินทราชา ส่วน
 จุลยุทธการวงศ์ที่พิมพ์ในเล่มนี้เป็นฉบับความเรียงภาษาไทย ประพันธ์แรกว่าด้วย
 ประวัติพระร่วง แต่ไม่จบ ประพันธ์ที่ 2 ว่าด้วยพระเจ้าอู่ทองครองกรุงศรีอยุธยา
 ทั้งหมดฉบับ แต่เรื่องเทศนาจุลยุทธการวงศ์เป็นพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาโดยย่อถึง
 สมัยกรุงธนบุรี เรื่องนี้เข้าใจกันว่าเรียบเรียงสมัยรัชกาลที่ 3 หนังสือเล่มนี้พิมพ์
 ในงานพระราชทานเพลิงศพ คร. ประจวบ นุนนาค เมื่อ พ.ศ. 2496 ส่วนทาง
 องค์การคำของคุรุสภาได้จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2512 อยู่ในเล่มที่ 40-41

สาระสังเขป

พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชโปรดให้สร้างปราสาท โปรดให้ตัดไม้ชนิดต่าง ๆ มาเมื่อใดฤกษ์จึงยกเสาปราสาท โปรดให้จัดพิธีสมโภชพระกุมาร ทำขวัญ โดยสมโภช 3 วันตามราชประเพณี พระราชกุมารทรงผนวชสามเณร ทรงเล่าเรียนพระธรรมจนครบพระชันษาอุปสมบทที่วัดมหาธาตุ พระร่วงทรงสร้างเมืองสวรรคโลก โปรดให้สร้างวัง เจดีย์ วิหาร อุโบสถ กล่าวถึงงานพระบรมศพพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช พระเจ้าเชียงใหม่โปรดให้สร้างวัดต่าง ๆ วิหาร เจดีย์ สร้างพระพุทธรูป แล้วยถอย

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 75 (ต่อ) - 77 เล่มที่ 47. องค์การคำของครูสุภา, 2513, 258 หน้า

ในเล่มนี้มีเรื่อง ปราชญ์เขมร ตอนที่ 1 พ้อคำฮอตันคาสมัยพระเจ้าทรงธรรม ปราสาททอง ประวัติศาสตร์ขุนนาง และทางไมตรีกับจีน

เรื่องที่น่าสนใจเป็นเรื่องที่สอง คือ พ้อคำฮอตันคาสมัยพระเจ้าทรงธรรม และพระเจ้าปราสาททอง เป็นจดหมายเหตุของนายโยส เขาเตน พ้อคำชาวคัมเขียนไว้เมื่อ พ.ศ. 2179 ครั้งเป็นผู้อำนวยการบริษัทการค้าของฮอตันคาประจำกรุงศรีอยุธยาสมัยพระเจ้าปราสาททอง และได้เข้ามาสมัยพระเจ้าทรงธรรมครั้งหนึ่งด้วย รวมเวลาที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยา 8 ปี ได้เคยเชิญพระราชสาส์นจากฮอตันคามาสู่พระเจ้าปราสาททอง เรื่องนี้มีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2206 นายชจร สุขพานิช ได้แปลเก็บความจากภาษาอังกฤษ และเคยจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี เจียรณ์ พิษัยสนิช โดยโรงพิมพ์ประชุมช่างเมื่อ พ.ศ. 2504 เนื้อเรื่องกล่าวถึง ที่ตั้ง การปกครอง กฎหมาย ศิลป วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และการค้าขายของชาวสยาม

สาระสังเขป

กล่าวถึงบ้านเรือนในกรุงศรีอยุธยาสร้างตามแบบบ้านแขกอินเดียน หลังคามุงกระเบื้อง วัดมีมากหลายสร้างอย่างสวยงาม ว่าด้วยกฎหมายการปกครอง พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชอำนาจมาก พวกขุนนางมีหลายตำแหน่งมีการประชุมขุนนาง เวลาเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารคหรือชลมารคมีการอารักขา เพื่อ

เสด็จไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ การสืบราชสันตติวงศ์เป็นไปตามกฎ
 มนเทียรบาลและขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่องการศาลชั้นต่าง ๆ มีการพิจารณา
 คดี การลงโทษ การพิสูจน์ความผิดในกรณีที่ไม่มียุติธรรมพยานในวิธีพิสูจน์ด้วยการ
 นำน้ำลุยไฟหรือพิสูจน์ด้วยวิธีอื่น ๆ ทางด้านศาสนากลางถึงวัดวาอาราม พระ-
 พุทธรูปนั่งองค์ใหญ่ พระสงฆ์และฆราวาส กิจที่พระสงฆ์ปฏิบัติ ขวคนางชี ความ
 เชื่อเกี่ยวกับพระเจ้าตลอดจนการทำบุญและประกอบศาสนกิจ เรื่องการทำศพ
 ทายแล้วนำไปเผาที่วัด มีนางร้องไห้ ญาติต้องโกนศีรษะ มีการโปรยทาน มีมหรสพ
 ตามฐานะของบุคคล แล้วนำอัฐิไปบรรจุไว้ในเจดีย์ การนับถือศาสนาอิสลามและ
 ศาสนาคริสต์นั้นชาวสยามนับถือกันน้อย ชาวสยามนับถือพุทธศาสนาก็จริงแต่ก็ยังกลัว
 ภูตผีปีศาจมากกว่า ดังนั้นเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย ตกทุกข์ได้ยากจึงต้องทำพิธี เช่น สรง
 วาดวยการแต่งกายของชายหญิงชาวสยาม ส่วนมากของชาวสยามนั้นสร้างด้วยไม้ไผ่
 หลังคาใช้จากหรือกระเบื้องมุง ยกพื้นสูง ชาวสยามมีพิธีแต่งงานหลายอย่างซึ่งเป็น
 ไปตามฐานะ ผู้มีฐานะดีได้รับความเห็นชอบจากบิดามารดาและมีการแลกเปลี่ยน
 ของมีค่าแก่กัน ไม่มีพิธีทางศาสนา แต่มีการละเล่นและเลี้ยงดู คู่สมรสจะหย่ากัน
 ก็ได้ สามียจะมีภริยาหลายคนในคราวเดียวกันก็ได้ ผู้มีบรรดาศักดิ์เมื่อถึงแก่กรรม
 แบ่งมรดกออกเป็น 3 ส่วน คือ เป็นของหลวงส่วนหนึ่ง เป็นของบุตรชายหญิงและอีก
 ส่วนเอาไปทำศพ การแต่งงานของสามัญชนมีการซื้อเจ้าสาว ในการเลี้ยงดูเด็ก
 นั้น เมื่ออายุราว 6-7 ขวบจะนำไปฝากพระเป็นศิษย์วัดเรียนหนังสือพออ่านได้คล่อง
 จะนำไปฝึกวิชาชีพ จะบวชเมื่ออายุครบสิบก็ออกมารับราชการหรืออยู่ในสมณเพศตลอด
 ชีวิต

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย. กรมศิลปากร, 2500. 200 หน้า

ประชุมจารึกภาคที่ 1 นี้ จัดพิมพ์ครั้งแรกในงานทำบุญฉลองอายุครบ 4 รอบ
 ของเจ้าพระยามุนษมตรี (อวม เป้าโรหิต) เมื่อ พ.ศ. 2467 พิมพ์ครั้งที่ 2
 ในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านผู้นั้นเมื่อ พ.ศ. 2477 ในการพิมพ์ครั้งแรก
 ได้ตีพิมพ์รูปถ่ายคำจารึกมีคำอธิบายประวัติศิลาจารึกด้วย ส่วนการพิมพ์ครั้งที่สองนั้น

จัดพิมพ์เฉพาะคำจารึกเท่านั้นและใช้แบบอักษรสมัยใหม่ ส่วนการพิมพ์ครั้งที่สามคือที่นำมาศึกษานี้ ได้จัดพิมพ์เหมือนครั้งที่สองและได้นำประวัติความเป็นมาของศิลาจารึกในคราวพิมพ์ครั้งที่สองมาลงไว้ด้วย นอกจากนี้ยังได้นำจารึกที่พบที่หลังนำมาพิมพ์เข้าไว้ด้วย คือ หลักที่ 8 ก. หลักที่ 8 ข. หลักที่ 8 ค. หลักที่ 9 ก. และหลักที่ 9 ข. ซึ่งแต่เดิมมี 15 หลัก รวมเป็น 20 หลัก ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ.

2515 ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชสิทธิคุณ จังหวัดสุโขทัย ได้เพิ่มคำจารึกหลักที่ 45 และหลักที่ 64 เข้าไว้ด้วย อนึ่ง หลักที่เติมเข้ามา 5 หลักนั้นทางคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ได้นำไปรวมพิมพ์เป็นประชุมจารึก ภาคที่ 3

สาระสังเขป

หลักที่ 1 กล่าวถึงประเพณีการขึ้นครองราชสมบัติ ประเพณีการปกครองบ้านเมือง ชาวสุโขทัยมีใจบุญสุนทาน ถือศีลในกฎเข้าพรรษา เมื่อออกพรรษาแล้วมีพิธีกราลกฐิน กลางเมืองสุโขทัยมีพระพุทธรูป มีวิหารใหญ่น้อย มีเทพยดาชื่อพระชะพังงูซึ่งต้องพลีกรรมสังเวช ในวันพระทั้งข้างขึ้นและข้างแรม พระมหาเถระแสดงธรรมที่ป่าตาล วันธรรมดาพอขุนรามคำแหงไปรดให้ขุนนางเข้าเฝ้า มีการฝังพระธาตุที่กลางเมืองสุโขทัยแล้วก่พระเจดีย์สรรวมไว้ กล่าวถึงการสร้างอักษรไทยในรัชกาลนี้

หลักที่ 2 วัดศรีชุม กล่าวถึงพระศรีราชศรัทธาราชจุฬามณี นำพระทันตธาตุมาบรรจุไว้ในเจดีย์ 3 แห่ง และได้ปลุกตนพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้นำมาจากลังกา หลอพระพุทธรูปด้วย ในบริเวณพระศรีรัตนมหาธาตุปลุกตนพระศรีมหาโพธิ์ สร้างวิหารและเกณฑ์บุคคลให้ช่วยดูแลรักษา ต่อมาสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาจุฬามณีให้ก่อสร้างพระธาตุองค์เดิมให้สูงขึ้นรอบสองวา และซ่อมพระพุทธรูปหินแล้วฉลอง

หลักที่ 3 จารึกนครชุม กล่าวถึงอันติสงส์ของการบูชาพระธาตุและพระศรีมหาโพธิ์ ว่าด้วยพระพุทธรูปจำลองที่สถิตอยู่ ณ ที่ต่าง ๆ

หลักที่ 4 วัดป่ามะม่วง กล่าวถึงพระยาธิดาไทยขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช รุ่งเช้าเสด็จไปหอเทวาลัยในป่ามะม่วงเพื่อประภัสฐาน

พระเป็นเจ้า พระองค์ทรงศึกษาศิลปศาสตร์เจนจบ โปรดให้นิมนต์พระมหาสามีสังฆราชชาวลังกามาจำพรรษาที่กรุงสุโขทัย แล้วทรงถวายทานและทรงผนวชที่วัดป่ามะม่วง

หลักที่ 5 วัดป่ามะม่วง กล่าวถึงประเพณีการปกค็อง การก่อสร้างเจดีย์และปลูกพระศรีมหาโพธิ์ กล่าวถึงการทำบุญและพระมหาธรรมราชาทรงผนวช

หลักที่ 6 วัดป่ามะม่วง กล่าวถึงพญาลิไทยทรงผนวชที่วัดอัมพวัน

หลักที่ 7 วัดป่ามะม่วง กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาธิราชทรงผนวช

หลักที่ 7 ก. วัดพระศรีมหาธาตุ กล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิต ตรากฎหมายว่าด้วยการลักพาณูคนลูกเมียของท่าน การลักวัวควายสิ่งของของท่าน ให้ปรับไหมตามบทที่มีปรากฏในราชศาสตร์และธรรมศาสตร์

หลักที่ 8 เขาสุมนัญญ์ กล่าวถึงพระพุทธบาทจำลองจากรอยพระพุทธบาทจากลังกา แล้วฉลองมีเครื่องบูชาต่าง ๆ และการละเล่น

หลักที่ 8 ข. วัดพระมหาธาตุ กล่าวถึงการสาบานระหว่างปู่กับหลาน

หลักที่ 8 ค. วัดตาเถรซึ่งหนึ่ง กล่าวถึงพระมหาเทวีโปรดให้นิมนต์สมเด็จพระมหาศรีภริจาจากเพชรบุรีศรีกำแพงเพชร การสร้างวัดที่สุโขทัย ชื่อวัดศรีพิจิตร กิรติถัถยาราม และทรงปลูกพระศรีมหาโพธิ์ไว้ด้วย

หลักที่ 9 วัดป่าแดง กล่าวถึงการสร้างกุฏิให้พระมหากัถยานเถระในโอกาสไปนมัสการพระมหาธาตุ แล้วพระมหาธรรมราชาธิราชโปรดให้สร้างวัดป่าแดงให้พระมหาเถระองค์นี้พำนัก และเมื่อมรณภาพ พระมหาสมณเถระพำนักต่อมา กล่าวถึงการทำพิธีมงคลวิสาขสมหาเถร การแต่งตั้งพระภิกษุ

หลักที่ 9 ก. วัดสรศักดิ์ นายอินทสรศักดิ์ถวายที่แก่พระมหาธรรมราชาธิราชเพื่อสร้างวัด จึงโปรดให้นายอินทสรศักดิ์สร้างวัดถวาย แล้วนิมนต์มาจำวัดนั้น พระมหาเถรให้สร้างเจดีย์ วิหาร และหอพระ เสด็จมาบิณฑกที่วัดนั้น ฝ่ายนายสรศักดิ์ได้ชักชวนกันฉลองเจดีย์ วิหาร หอพระ โปรดให้ที่นาไว้แก่วัดตลอดจนข้าพระเพื่อช่วยเหลือวัด

หลักที่ 11 วัดเขากบ กล่าวถึงการกอบพระเจดีย์ ปูลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์
สร้างวิหาร หลอปพระพุทธรูป

หลักที่ 12 กล่าวถึงพระสมณเจ้าสุเมธังกร ได้สร้างพระพุทธรูปบาทจำลองคู่หนึ่ง
โดยพระราชนุเคราะห์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

หลักที่ 13 กล่าวถึงพระยาศรีธรรมมาโคกราชทรงประดิษฐานพระอิกวรไฉน
เมืองกำแพงเพชร ทรงบำรุงพุทธศาสนาและพรานมณ และพวกเทพกรรม ได้บูรณะ
พระธาตุและวัดต่าง ๆ

หลักที่ 14 กล่าวถึงเจ้าเทพรัฐอุปสมบท ได้จัดทำเครื่องตกแต่งเป็นพุทธรูป
ในพระวิหาร ตลอดจนพานสำหรับแต่งเป็นนายศรีบุชาพระพุทธเจ้า บุษบาเจดีย์
วาทย์บุคคลต่าง ๆ บริจาคทรัพย์และเงินทองตลอดจนไร่นาแก่วัด

หลักที่ 15 กล่าวถึงการถวายที่สร้างวัด อัญเชิญพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์
ประดิษฐานไว้ในพระวิหาร อาราธนาพระสงฆ์มาผูกพัทธสีมาและการกัลปนา มอบ
ข้าพระและข้าวของแก่วัด

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3. สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508. ภาพประกอบ 253 หน้า

ภาคนี้เป็นประมวลจารึกที่พบภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก
และภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งจารึกด้วยอักษรขอม มอญ บาลี สันสกฤต และ
อักษรไทย ที่คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ
โบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี ได้จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักฐานสำคัญทางการศึกษา
ค้นคว้าวิชาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม โบราณคดี อักษรศาสตร์ วรรณคดี และนิติ
ประเพณี เพราะถ้อยคำที่จารึกไว้มีประณีตและแม่นยำในวันเดื่อนี้ การจะแก้ไข
เปลี่ยนแปลงก็ยากกว่าสมุดเอกสาร ภาคที่ 3 นี้ได้เสนอจารึกตั้งแต่หลักที่ 30 ถึง
หลักที่ 84 นายมานิต วลัยโกคม เป็นผู้เรียบเรียงคำชี้แจงประกอบจารึกทุกหลัก

สำหรับจารึกที่นำมาศึกษามีดังนี้

จารึกหลักที่ 35

จารึกหลักที่ 36

- จารึกหลักที่ 38 ศิลาจารึกกฎหมายลักษณะโจร สมัยกรุงสุโขทัย
- จารึกหลักที่ 41 จารึกลานเงินภาษาไทยวัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา
- จารึกหลักที่ 42 จารึกแผ่นคัมภีรภาษาไทย วัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา
- จารึกหลักที่ 43 จารึกลานเงินอักษรขอม ภาษามคธ วัดมหาธาตุ กรุงศรีอยุธยา
- จารึกหลักที่ 44 จารึกลานเงินอักษรและภาษาไทย พ.ศ. 1916
- จารึกหลักที่ 45 ศิลาจารึกภาษาไทย จ.ศ. 754 (พ.ศ. 1935)
- จารึกหลักที่ 46 จังหวัดสุโขทัย จ.ศ. 766 (พ.ศ. 1947)
- จารึกหลักที่ 47 จารึกลานทองวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี
- จารึกหลักที่ 50-51 จารึกลานเงินอักษรและภาษาไทย ชัยนาท
- จารึกหลักที่ 55 ศิลาจารึกอักษรขอม ภาษาไทย ณ กรุงพุกาม
- จารึกหลักที่ 61 จารึกที่กรมประจักษ์มระ เบียงคค ปราสาทหินพิมาย
- จารึกหลักที่ 62 ศิลาจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน จ.ศ. 732 (พ.ศ. 1913)
- จารึกหลักที่ 63 ศิลาจารึกที่โรงเรียนแพร่พิริยาลัย จ.ศ. 818 (พ.ศ. 1999)
- จารึกหลักที่ 64 ศิลาจารึกอักษรแบบสุโขทัย ลักษณะตัวอักษรแบบ พ.ศ. 2000
- พบที่จังหวัดน่าน
- จารึกหลักที่ 65 ศิลาจารึกจังหวัดลำปาง จ.ศ. 838 (พ.ศ. 2019)
- จารึกหลักที่ 66 ศิลาจารึกคอยถ้ำพระ จังหวัดเชียงใหม่ จ.ศ. 846 (พ.ศ. 2027)
- จารึกหลักที่ 67 ศิลาจารึกวัดดัมมะคำ จังหวัดลำพูน
- จารึกหลักที่ 68 ศิลาจารึกวัดหนองนวม จังหวัดลำพูน จ.ศ. 851 (พ.ศ. 2032)
- จารึกหลักที่ 70 ศิลาจารึกที่วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ศ. 858 (พ.ศ. 2039)
- จารึกหลักที่ 71 ศิลาจารึกวัดพระธาตุ จังหวัดลำพูน จ.ศ. 862 (พ.ศ. 2043)

จารึกหลักที่ 72 ศิลาจารึกพบที่วัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน จ.ศ. 862 (พ.ศ. 2043) ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2

จารึกหลักที่ 73 ศิลาจารึกพบที่วัดสุวรรณาราม (วัดราง) จังหวัดลำพูน จ.ศ. 874 (พ.ศ. 2055)

จารึกหลักที่ 74 ศิลาจารึกพบที่วัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน จ.ศ. 910 (พ.ศ. 2091)

จารึกหลักที่ 75 ศิลาจารึกไค้มาจากวัดรางไค้ล่น้ำนาง บ้านหมอลวง จังหวัดน่าน จ.ศ. 927 (พ.ศ. 2108)

จารึกหลักที่ 76 ศิลาจารึกวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ จ.ศ. 943 (พ.ศ. 2124)

สาระสังเขป

หลักที่ 35 กล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมโศกราช ราชโอรสทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระเจ้าศรีธรรมโศกราชในพระบรมโกศ ณ ตำบลชานยปุระ

หลักที่ 36 กล่าวถึงการประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ ณ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระศก

หลักที่ 38 กล่าวถึงการตราพระราชบัญญัติขึ้นเพื่อเป็นหลักในการตัดสินความว่าด้วยการลักพาบุคคลในครอบครัวท่าน สัตว์ต่าง ๆ การลักชิงวิ่งราวข้าวของ การฆ่าสัตว์ การขโมยของท่านกิน เหล่านี้ท่านนิคตามราชาศาสตร์และธรรมศาสตร์ที่กล่าวไว้ให้ปรับโทษตามควร

หลักที่ 41 กล่าวถึงการหล่อพระพุทธรูปพิมพ์เล็กเพื่อเป็นอานิสงส์ และมีศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาจึงไค้บวช

หลักที่ 42 กล่าวถึงการหล่อพระพิมพ์เนื่องในโอกาสวันเกิด เพื่อบูชาพระรัตนตรัย ขอให้ไค้อานิสงส์ตามที่ไค้อธิษฐานไว้

หลักที่ 43 ลีรินันท์ ผู้เป็นปราชญ์ มีจิตศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาไค้สร้างพระพุทธรูปคัมภีร์หมื่นกว่าองค์ ขอให้ผลบุญไค้ในชาติหน้าตามที่ไค้อธิษฐานไว้

หลักที่ 44 ผู้มีจิตศรัทธาได้ร่วมกันสร้างเจดีย์สูง 5 วา 2 คอก บรรจุพระพุทธรูป และโค้วชดุกหลานเป็นภิกษุสามเณร ขอให้ผลบุญนั้นส่งมอบให้คนใดเกิดทันพระศรีอาริยมเทรย์

หลักที่ 45 กล่าวถึงคำสบถสาบานระหว่างปู่กับหลาน ให้มีความสัจย์ซื่อต่อกัน หากฝ่ายใดไม่ประพฤติปฏิบัติต่อกัน ก็ขอให้ เป็นไปทันตาเห็น โดยอ้างเอาเทพคอาารักษ์ทั้งหลายตลอดจนบรรพบุรุษ เป็นพยาน

หลักที่ 46 สมเด็จพระราชชนนีและสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิบดีศรีสุริยวงศ์ ราชโอรสได้มีนาคพระสงฆ์จากกำแพง เพชรมาสร้างวัดศรีพิจิตรกิริยาศรัทธาธรรม และปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ด้วย

หลักที่ 47 พระเจ้าแผ่นดินโปรดให้สร้างพระสถูปองค์นั้นไว้และได้บรรจุพระบรมธาตุพระพุทธรูปเจ้าไว้ แต่สถูปได้ทรุดโทรมลง พระราชโอรสจึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์ใหม่

หลักที่ 48 กล่าวถึงการประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุ และการทำบุญกุศล ด้วยสิ่งของต่าง ๆ จากบุคคลหลายครอบครัว

หลักที่ 49 นายอินทสรศักดิ์ถวายที่ดินของตนแก่พระเจ้าแผ่นดินเพื่อสร้างวัดพระองค์ได้โปรดให้พระมหาเถรธรรมไตรโลกคุณวาทจารย์ไปจำพรรษา ณ วัดนั้น นายอินทสรศักดิ์ได้สร้างเจดีย์มีรูปช้างล้อมรอบและพระพุทธรูปห้อยพระบาทประกอบ นอกจากนี้ยังได้สร้างวิหารและหอพระ สร้างเสร็จพระมาตุจฉาเจ้าเสด็จมาปิดทองพระ ต่อมาได้จัดงานฉลองวัดนี้ พระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาทรงธรรมและโปรดให้กำหนดเขตวัดด้วย

หลักที่ 50-51 กล่าวถึงเจ้าเมืองและครอบครัวทำบุญบรรจุพระธาตุและพระพุทธรูปต่าง ๆ ตลอดจนข้าวของไว้

หลักที่ 55 มีการถวายที่ดินให้เป็นของวัดโดยกำหนดเขตปักหลักหินไว้เป็นแดน หากใครเอาที่นาไปขอให้เป็นไปต่าง ๆ ตามคำที่สาปแช่งไว้

หลักที่ 61 พระเจ้าศรีพิเรนทรราชาธิบดี สถาปนาพระเจ้าแสนาคีไตรโลกวิชัย ผู้เป็นใหญ่ในเมืองพิมาย ได้ถวายข้าพระและที่ดินแปลงหนึ่งและข้าวสาร ในเดือน

อายุไต่ทำพิธีสังวัจฉาบุญ

หลักที่ 62 พระมหาธรรมิกราช โปรดให้นิมนต์พระสุมนเถระแห่งสุโขทัยผู้
เจนจบในพระธรรมไปยังเมืองลำพูน มีขบวนแห่แทนต้อนรับเข้าเมือง แล้วไต่ก
ฐานพระพุทธรูปยี่ทั้ง 3 องค์ เสร็จแล้วมีการฉลองพระยี่และสร้างพระธาตุ

หลักที่ 63 กล่าวถึงการสร้างวัดและปิดทองพระพุทธรูปยี่ 2 องค์

หลักที่ 64 กล่าวถึงการสาบานระหว่างปู่กับหลาน ผู้ขอพญาสิทธิ

หลักที่ 65 เจ้าหมื่นกำเพชรมาครองเมืองนั้นไต่อกำแพงวัดและสร้างพระ
พุทธรูปองค์หนึ่งเสร็จแล้วฉลอง ไต่ทำถนนไปยังพระเจดีย์ศรีรัตนชินธาตุ และยัง
ไต่ถวายที่นา ข้าว และข้าคนไว้กับวัด

หลักที่ 66 กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปไว้ในถ้ำ

หลักที่ 67 กล่าวถึงการสร้างวัดเวฬุวันเป็นสวนกุศลถวายให้พระมหาเทวีเจ้า
และพระโอรส

หลักที่ 68 พระมหाराชเทวีได้นำทองสักโกหุ้มยอดพระเจดีย์วัดขุมแก้ว
และไต่กำหนดโยมอุปัฏฐากไว้ ไต่ผูกพัทธสีมา ณ วัดนี้ด้วย

หลักที่ 70 เจ้าเมืองโคะชักชวนชาวเมืองให้ช่วยกันก่อสร้างพระธาตุลำปาง

หลักที่ 71 พระเจ้าเชียงใหม่โปรดให้สร้างพระธรรมมณเฑียร ทรงสร้างพระ
ไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ไต่ 420 คัมภีร์ สร้างพระพุทธรูปทองคำแล้วนำมาไว้ใน
พระธรรมมณเฑียรนี้ พร้อมทั้งกำหนดครอบครัวผู้มีหน้าที่รักษาพระธรรมมณเฑียรนี้
และขอให้กุศลจงมีแก่ผู้กระทำด้วย

หลักที่ 72 พระมหाराชเทวีเจ้าผู้เป็นพระราชมารดา โปรดให้ฝังสีมาที่วัดเกิด
พร้อมทั้งกำหนดเขตนาข้าวของวัดและครอบครัวที่ต้องอุปัฏฐากวัด

หลักที่ 73 พระมหाराชเทวีเจ้าผู้เป็นพระเจ้าย่า โปรดให้หมื่นหมอสุนเฆ
นำพระพุทธรูปองค์หนึ่งไปประดิษฐานไว้ ณ วัดสุวรรณอาราม นายมหินท์ไต่สร้าง
วิหาร กำแพง และพระพุทธรูปองค์หนึ่งไว้ด้วย พระเจ้าย่ายินดีนักจึงโปรดให้
กำหนดครัวเรือนอยู่เฝ้าวัด

หลักที่ 74 ญาพลเทพธำชย์ให้ขอมมหาวิหารวัดหลวงกลางเวียง ได้แจ้ง
จำนวนเงินที่ใช้ไปในกรณี และหากได้บุญกุศลขอมอบให้เทพยดาและญาติพี่น้อง
ทั้งหลาย

หลักที่ 75 กล่าวถึงการสร้างวัดสุทธารามกลาง

หลักที่ 76 ญามังราย ญาางำเมือง และญาารวง สร้างพระราชวัง ขุดคู
กอกำแพง และกอกเจดีย์ทางทิศใต้ จ.ศ. 658 และได้สร้างวัดเชียงมั่นที่บ้านเชียงมั่น
พระคิลกราชโปรดให้กอกเจดีย์ควยศิลาแลง ใน จ.ศ. 833 ต่อมาญาแลนหลวง
ให้กอกเจดีย์ครอบม และสร้างอุโบสถ วิหาร กุฎ ทุกวัด มีบุคคลต่าง ๆ ได้ช่วยงาน
กุศลครั้งนั้น

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4. สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513. ภาพประกอบ. ๒๘๐ หน้า

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 นี้ประกอบด้วยหลักศิลาจารึก 46 หลัก คือหลักที่ 85
ถึงหลักที่ 130 ซึ่งมีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ศิลาจารึกที่นำมาศึกษามีดังนี้

จารึกหลักที่ 86 ศิลาจารึกอักษรขอม ภาษาบาลีและภาษาไทย

จารึกหลักที่ 87 ศิลาจารึกจังหวัดเชียงราย จ.ศ. 850 (พ.ศ. 2031)

จารึกหลักที่ 91 ศิลาจารึกวัดเทพจันทร์

จารึกหลักที่ 92 ศิลาจารึกอักษรและภาษาไทย

จารึกหลักที่ 93 ศิลาจารึกวัดอโศการาม จังหวัดสุโขทัย พ.ศ. 1942

จารึกหลักที่ 95 ศิลาจารึกวัดหินคั่ง สุโขทัย

จารึกหลักที่ 96 จารึกวัดโพธิ์หอม สุโขทัย

จารึกหลักที่ 97 ศิลาจารึกวัดพระบรมธาตุ ชัยนาท พ.ศ. 2260

จารึกหลักที่ 99 ศิลาจารึกวัดหนองขวาง จ.ศ. 875 (พ.ศ. 2056)

จารึกหลักที่ 101 ศิลาจารึกวัดป่าใหม่ จังหวัดเชียงราย จ.ศ. 859 (พ.ศ.
2040)

จารึกหลักที่ 103 ศิลาจารึกวัดศรีโคมคำ จังหวัดเชียงราย จ.ศ. 857

(พ.ศ. 2038)

- จารึกหลักที่ 104 ศิลาจารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จ.ศ.
918 (พ.ศ. 2099)
- จารึกหลักที่ 105 ศิลาจารึกวัดศรีอุโมงค์คำ จังหวัดเชียงใหม่ จ.ศ. 865
(พ.ศ. 2046)
- จารึกหลักที่ 106 ศิลาจารึกวัดช้างค้อม

สาระสังเขป

หลักที่ 87 กล่าวถึงการถวายวัดที่บิดาของตนได้สร้างต่อเจ้าเมืองเชียงใหม่ และพระมรรคา ซึ่งต่างก็รับไว้ด้วยความยินดี แล้วให้ขุนนางไปจัดการและจัดที่นา ผู้คนไว้กับวัด

หลักที่ 91 ว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดเทพจันทร์ มีพระวิหาร พระพุทธรูปในพระวิหาร ปัดทองพระประธาน และบูรณะพระมณฑป พระพุทธรูปบาท

หลักที่ 92 เป็นการสาปแช่งแก่บุคคลที่ยกย้ายฉนวนเอาของพระสงฆ์ของวัดไป เป็นสมบัติส่วนตัว

หลักที่ 93 สมเด็จพระราชเทพศรีจุฬาลักษณ์ อรรคมหาเสด็จพระมหาธรรมราชาธิราชลิไทย พระนางผู้มีศีลประกอบด้วยเบญจกัลยาณี ได้สร้างพระสถูปไว้ที่วัดอโศการาม แล้วบรรจุพระบรมธาตุไว้ 2 องค์ องค์หนึ่งขนาดกลางเท่าเมล็ดข้าวสาร หักครึ่ง อีกองค์หนึ่งเท่าเมล็ดผักกาด พร้อมทั้งก่อสร้างพระพุทธรูป วิหาร มณฑป เจดีย์ ให้ชำระพระไตรปิฎก จัดแจงผู้คนให้เป็นข้าใช้พระ จัดหาข้าวและซื้อสวน ถวายวัด เสร็จแล้วมีการฉลอง นอกจากนี้ยังได้สร้างวัดทักษิณาราม ดังการาม บูรพาราม และวัดศรีจุฬาวาสสำหรับเป็นที่เฝ้าศพ สมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงเคยผนวช และขอให้กุศลจงมีแก่ผู้สร้าง

หลักที่ 95 พระราชนัดดาของพระมหาธรรมราชาได้หล่อพระพุทธรูป ถวาย จักรัน ผนวชบุตร ให้ป็นิธู เพื่อก่อฐานพระเจดีย์ และปลูกพระศรีมหาโพธิ

หลักที่ 96 มหาธรรมเถียรและยศเถียรสองพี่น้อง สร้างพระพุทธรูปที่วัดเหนือ และวัดใต้ สร้างพระวิหารและเจดีย์

หลักที่ 97 พระมหาพุทธสรวัดป่าขาวเปลือก เมืองชัยนาท เข้าไปนมัสการ
พระทิพนท้าวจะปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ จากนั้นพระมหาพุทธสรร่วมกับราษฎรก่อ
กำแพงล้อมพระธาตุ เอาคอกหมูมองคพระธาตุแล้วปิดทอง และปิดทองกุฏิวิหารเจดีย์
ด้วย เสร็จแล้วสมโภชพระธาตุ มีเทศน์มหาชาติและการมหรสพต่าง ๆ

หลักที่ 99 กล่าวถึงการสร้างวัดหนองกรวง การบริจาคเงินช่วย และการ
กำหนดเขตวัด

หลักที่ 101 เจ้านั่นลอกเทพศรีจุฬามณีใจศรัทธาได้นิมนต์พระมหาเถรธรรมสมา
สร้างวัดป่าใหม่ เพื่อถวายเป็นกุศลแก่พระเจ้าแผ่นดินและพระมหาเทวี และทั้งสอง
พระองค์ก็ได้บริจาคทรัพย์สมทบด้วย ยังได้กำหนดนาให้เป็นของวัดและครอบครวั
จะต้องช่วยเหลือวัด พร้อมทั้งกำหนดเขตวัด

หลักที่ 103 กล่าวถึงการสร้างวัดป่าญะ และได้กำหนดบุคคลให้ช่วยสงเคราะห์
วัดนั้น

หลักที่ 104 สมเด็จพระบรมพิตรกับพระราชมารดาทรงนิมนต์พระบรมธาตุ
เจ้าจอมทองไปยังหอบาตรในราชวัง โปรดให้กำหนดข้าพระวัดจอมทองและห้าม
มิให้ใครไปรบกวนบุคคลเหล่านั้นซึ่งมี 41 ครอบครั เพื่อให้รักษาพระธาตุ มีบุคคล
ต่าง ๆ ใ้รวมทำบุญต่อพระธาตุของกัน

หลักที่ 105 พระมหาสาธิตเจ้าญาณเทพพระคุณแห่งวัดคอนโท ได้มอบทานข้าพระ
ไว้กับวัดบ้านหนอง 7 ครอบครั มีการบริจาคเงินเพื่อบำรุงหอพระไตรปิฎก

หลักที่ 106 สมเด็จพระมหาธรรมราชา ทรงสละราชสมบัติออกผนวช มีการ
ยกบ้านให้เป็นพระวิหาร แล้วประดิษฐานพระพุทธรูป มีการสร้างหอพระปิฎกธรรม
ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ มีการถวายข้าวของแก่พระสงฆ์ การบวชลูกหลาน บวชข้า
และบวชภริยา

पाललेकावर्ष, ढङ्ग-बपिदिसर्त. เล่าเรื่องเมืองไทย. ก้าวหน้า, 2506. ภาพประกอบ 555 หน้า

หนังสือเรื่อง เล่าเรื่องเมืองไทยนี้ผู้เขียนคือพระสังฆราช ปาลเลกาวัช ได้
เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สันต์

ท. โคมลบุตร เป็นผู้แปล สังขราของคัมภีร์คัมภีร์อยู่เมืองไทยถึง 30 ปี และเขียน
เรื่องขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2397 ขณะที่กลับไปอยู่ในฝรั่งเศส นอกจากนี้ยังได้เรียบ-
เรียงปทานุกรมชื่อ "ศรีพจนานาษาไทย" เป็นปทานุกรมสามภาษา คือ ภาษาไทย
ภาษาฝรั่งเศส และภาษาอังกฤษ

หนังสือเรื่องนี้แบ่งเป็น 19 ตอน เป็นเรื่องเกี่ยวกับภูมิประวัติศาสตร์และการ
ปกครอง เมืองขึ้นของสยาม ทวีพยากรธรรมชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี
การค้า กฎหมาย ภาษาและวรรณกรรม พุทธศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับ
โหราศาสตร์ หมอคู่ การอยู่ยงคงกระพัน เครื่องราง ศาลพระภูมิ เป็นต้น

สาระสังเขป

กล่าวถึงการไว้ทรงผมของเด็กชายหญิง มีไว้จุกหมวกขนุนปักปิ่นหรือขนเม่น
นิยมทาเล็บให้แดง ทำฟันให้ดำ ว่าด้วยการแต่งกายทั้งชายหญิง เด็กจะเปลือย
กายจนอายุโตพอจะโจงกระเบนได้ หรือผู้หญิงพอกคุดหน้าอกได้ หลังแต่งงานแล้ว
ราว 2 ปี หญิงจะเอาผ้าโจมอกออกเมื่ออยู่กลางบ้าน บ้านเรือนของคนไทยใช้ไม้
สร้างมุงหลังคาด้วยกระเบื้อง แยกเป็นเรือนนารีธา ข้าทาส ครว รับแขก เป็นหลัง ๆ
ไป ส่วนชั้นล่างเป็นที่เก็บของ พวกพ่อค้าข้าราชการหรือเจ้านายมักปลูกคึกแบบจีน
นอกจากนี้มีเรือนแพ กล่าวถึงเครื่องเรือนเครื่องใช้ต่าง ๆ ตลอดจนอาหารการกิน
เครื่องคัมและยาสูบ เมื่อผู้หญิงตั้งครรภ์แก่ใกล้คลอดจะจัดให้อยู่ห้องหนึ่งต่างหาก
เมื่อคลอดบุตรแล้วต้องอยู่ไฟ ทำความสะอาดเด็ก จะให้นมบุตรราว 2-3 ปี และ
ให้กินข้าวและกล้วยไปช่วย มีการโกนผมรอบจุกเกือบทุกเดือน จะโกนจุกเมื่อถึง
วัยรุ่น ซึ่งเป็นพิธีใหญ่ของครอบครัว มีการเลี้ยงแขก เมื่อได้ฤกษ์จะยิงปืนขึ้นนาคหนึ่ง
พระสงฆ์สวดมนต์ แล้วเอาน้ำมนต์รดหัวเด็ก ญาติผู้ใหญ่เป็นผู้โกนจุก เครื่องมโหรี
บรรเลง ส่วนผู้ที่ได้รับเชิญจะเวียนกันเข้าไปให้ศีลให้พรเด็กและทำขวัญด้วยการใส่
เงินลงในพาน ผู้มีอำนาจมีดีเกและการพนัน ส่วนราชประเพณีนั้นโปรดให้สร้าง
ภูเข่าจำลองขึ้น มีพิลัมพลานนั้น เมื่อถึงเวลาจะมีขบวนแห่ประกอบด้วยขุนนาง
และเด็กหลายร้อยคนแต่งกายสวยงาม มีมโหรีบรรเลง พระเจ้าแผ่นดินทรงจูง
พระหัตถ์เจ้าฟ้าชายเข้าในปราสาท ทรงนมัสการพระบรมอัฐิ ทำอยู่ 3 วัน วันที่ 4

จึงตัดเมล็ดแห้งไปย้งไถรดาส เป็นเสร็จการ บิคามารคามก็จะนำเด็กไปฝากวัด เพื่อเรียนหนังสือและบวชอยู่ในวัดระยะหนึ่ง ส่วนการศึกษาของเด็กหญิงมีการบ้าน การครัว เย็บปักถักร้อย เด็กมีความเคารพต่อบิคามารดา

การแต่งงานมักแต่งงานเมื่ออายุยังน้อยราว 15-17 ปี หากหนักันไปอยู่กินด้วยกันราวเดือนหนึ่งจะกลับมาขอขมาต่อบิคามารดาฝ่ายหญิง โดยมีผ้าถุง ฟานชุบ เทียนเป็นเครื่องขมา หากบิคามารดาคกลงจะมีสินสอดสมรสกัน หากตกลงกันไม่ได้ก็ต้องฟังกฎหมาย ส่วนการขู่ออกเพื่อแต่งงานนั้น จะส่งเข้าแก่ไปขู่อัยยงมารดา บิคาฝ่ายหญิง หากตกลงกันก็ทำพิธีหมั้น มีขันหมากแห่ไปบ้านฝ่ายหญิงแล้วกำหนดวัน แต่ง ฝ่ายชายต้องไปสร้างเรือนหอที่บ้านฝ่ายหญิง การสมรสทำที่บ้านฝ่ายหญิง มีมีโหรและการละเล่นต่าง ๆ และมีการเลี้ยงแขก ก่อนเริ่มงานจะนิมนต์พระสงฆ์ มาสวดมนต์และรดน้ำมนตร์แก่คู่บ่าวสาว คนมั่งมีมักมีภริยาหลายคนในคราวเดียวกัน คนแรกเป็นภริยาหลวง คนต่อ ๆ ไปเป็นภริยาน้อย เช่นเดียวกับขุนนางเจ้านาย และพระเจ้าแผ่นดินมีภริยาและหม่อมมากมาย มีข้อห้ามการสมรสเฉพาะบุคคลที่ รวมบิคามารดาเดียวกันเท่านั้น เจ้านายมักทรงเสกสมรสในระหว่างพระญาติ มีการหย่ากันได้ สิทธิของสตรีมีมาก ว่าด้วยเรื่องทาส การแสดงความเคารพ และการเย็บเยียน การละเล่นต่าง ๆ บุคคลที่เจ็บป่วยกำลังจะตายจะนิมนต์พระ มาประพรมน้ำมนตร์และสวดการบอกนำทาง เมื่อสิ้นลมบุคคลในครอบครัวจะร้องไห้ เสียงดังรำพันถึงคนตาย แล้วชำระร่างกายของคนตาย ห่อด้วยผ้าขาวใส่โลงปิด กระจกษทองเตรียมสังเค็ด ราววันหนึ่งหรือสองวันก็นำศพออกทางข้างฝาเวียนรอบ บ้านสามรอบ เพื่อมิให้ผีตายจำทางกลับมาบ้าน นำไปวัดให้สัปเหร่อเผา สัปเหร่อ จะล้างหน้าศพด้วยน้ำมะพร้าว หากผู้ตายเคยพูดว่าจะอุทิศเนื้อให้แก่แรงกาเขาก็จะ เนื้อเนื้อศพนั้นโยนให้กา แล้ววางศพลงบนกองฟืนจุดไฟเผา ญาติจะเก็บกระดูกใส่ โถสไปเก็บไว้ที่บ้าน การไว้ทุกข์มีนุ่งขาวห่มขาวและโกนศีรษะ ศพคนมั่งมีจะมี มหรสพหลายวัน ส่วนพระบรมศพนั้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสวรรคตเขาเอาปรอทกรอก เป็นอันมาก และใส่พระหน้ากาทอง แล้วนำพระบรมศพไปประดิษฐานที่ประทับนั่ง ข้างใต้มีรุเงาจะมีอ่างทองคำรับ แล้วนำสิ่งปฏิภูมในอ่างแห่ไปทิ้งน้ำ เมื่อพระบรมศพ

แห่งสนิทแล้วเชิญลงพระโกศทองคำใบใหญ่ในท่าประทับนั่งประนมหัตถ์ เก็บไว้
 ประมาณหนึ่งปี ระหว่างนั้นจัดเตรียมสร้างพระเมรุโดยเกณฑ์ราษฎรตัดไม้มาสร้าง
 กลางใจเมือง ครั้นถึงกำหนดอัญเชิญพระบรมโกศขึ้นมหาพิชัยราชรถไปยังพระเมรุ
 มีมหรสพ พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรยทาน วันสุดท้ายจะเสด็จมาถวายพระเพลิง
 จากนั้นนำพระอัฐิมาบดกับดินเหนียวปั้นพระพุทธรูปประดิษฐานไว้เป็นเสร็จพิธี
 กล่าวถึงการทำบุญในวันพระซึ่งห้ามฆ่าสัตว์ทุกชนิดในวันนี้อย่างเด็ดขาด กล่าวถึง
 วันสงกรานต์ซึ่งเป็นขึ้นปีใหม่ในเดือน 5 เดือน 6 มีการทำบุญและพระราชพิธีแรก
 นา เดือน 8 เข้าพรรษา เดือน 10 มีพิธีสารท เดือน 11 เสด็จพระราชทาน
 พระกฐินทางชลมารค เดือน 12 มีพิธีลอยกระทง ต้นเดือนนี้มีทอดผ้าป่า โดยหนุ่ม
 สาวแห่ไปยังวัดในเวลาดวงคืน ขณะที่พระกำลังจำวัดอยู่เอาของวางไว้หน้าบันได
 แล้วเอาก่อนอิฐปาหลังคาถกฐิ พระคืนขึ้นทำเป็นโกธหนุ่มสาวพากันหนีร้องเพลง
 เกี่ยวกับแฉกลับบ้าน กล่าวถึงพระราชพิธีอาถรรพ์ในเดือน 4 เหาญความมาพัน
 เป็นเชือกให้พระสงฆ์ลงมณฑลให้แล้วนำไปล้อมกำแพงเมือง ครั้นได้ฤกษ์จึงยื่นปืนใหญ่
 ทดสอบปืนเพื่อไถ่ผีทำ ลั่นเดือน 4 มีพิธีตรุษมีการฉลองเดินโขนละคร กล่าวถึง
 พระเจ้าแผ่นดินและการสืบราชสมบัติ การถวายสัตย์ปฏิญาณและการค้ำน้ำพระพิพัฒน์
 ซึ่งมีทั้งพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เสนาบดีกราบทูลถวาย
 ราชสมบัติทั้งหลาย เสด็จนมัสการพระบรมอัฐิและทรงโปรยทาน แล้วเสด็จเสียบ
 เมืองทั้งทางชลมารคและทางสถลมารค กล่าวถึงพระราชกรณียกิจ ความเป็นอยู่
 ของพระราชวงศ์และการลงพระราชอาชญาแก่พระราชวงศ์ ว่าด้วยพระราชวงศ์
 ชุนนาง ไพร่ฟ้า ทาส กฎหมายที่เรียกว่าพระคำรา พระธรรมนูญ และพระราช
 กำหนด เรื่องศาลและคดี การติดคุก การกำหนดโทษ แบ่งพระนครออกเป็น
 เขต ว่าด้วยการเชื่อโชคลาง การนับถือศาสนาพราหมณ์ ไทโร หมอจู้ เครื่อง
 ราง การเลือกที่ปลูกเรือนและเกี่ยวกับเรือน ศาลพระภูมิ ประเพณีการถือโชค
 ลางในการสร้างประตูเมือง ความเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจ กล่าวถึงประเพณีการทำ
 ขวัญ พระราชพิธีไถ่ผ้า

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา. โรงพิมพ์ศิริพร, 2511. 811 หน้า

พระราชพงศาวดารฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงชำระแล้วพระองค์ทรงตรวจแก้ไข เป็นหนังสือ 42 เล่มสมุดไทย ได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2455 โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์-เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พิมพ์เป็น 3 เล่มชุด เพื่อเป็นส่วนพระกุศล ในงานพระศพ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสถียรสุดา พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอัครวรราชกัญญา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจันทราสรวาท กรมขุนพิจิตรเจษฎจันทร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล กรมขุนสวรรคโลกดิษฐานดี ในการพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2457 สมเด็จพระยาตากำรกราชานุภาพ ได้ทรง นิพนธ์เรื่องราวที่เกี่ยวกับประเทศไทยไว้ในตอนแรก ค้นด้วยพระราชพงศาวดาร ฉบับนี้ ตอนท้ายทรงอธิบายเรื่องราวในแต่ละรัชกาลตามที่ปรากฏในพงศาวดารนี้ นอกจากนี้ยังมีฉบับโรงพิมพ์สยามบรรณาการ พ.ศ. 2481 พิมพ์เป็น 2 เล่ม บริษัท โอเคียนสตรี จักพิมพ์ พ.ศ. 2495 แบ่งพิมพ์ 4 เล่ม และ พ.ศ. 2505 พิมพ์เป็น 2 เล่ม ส่วนเล่มที่นำมาศึกษาเป็นฉบับพิมพ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้หลง พรประภา พ.ศ. 2511 ทางกรมศิลปากรได้ทำเชิงอรรถเพิ่มเติมอีกบ้าง และได้นำพระนิพนธ์ คำนำของสมเด็จพระยาตากำรกราชานุภาพมาลงไว้ด้วย

สาระสังเขป

พระราเมศวรเสด็จนมัสการพระพุทธชินราชพิษณุโลกและโปรดให้สมโภช 7 วัน พระบรมราชาธิราชทรงสร้างวัดราชบูรณะ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงยกวัง สร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ ทรงสร้างวัดพระราม วัดจุฬามณี หลอพระพุทธรูป และทรงผนวชระยะหนึ่ง ทรงตรากฎหมายว่าด้วยการถือศักดินา สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงหลอพระศรีสรรเพชญ์ ทรงทำพิธีปลงกรรม ทรงทำสารบัญชี่พระราชพิธีทุกเมือง พระเทียรราชาเสียดิษฐานแล้วปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงสร้างวัด จักพระราชพิธีอาจารย์ภิเษกและพระราชพิธี อินทราภิเษก ทรงไต่ช้างเผือก สมเด็จพระนเรศวรโปรดให้ตั้งพิธีกรรมสัถยาธิษฐาน

มีการค้ำน้ำพระพิพัฒน์ที่วัดเกษียณสุข สุโขทัย กล่าวถึงพระราชพิธีทางไมตรีระหว่าง สมเด็จพระนเรศวรกับพระยาละแวกด้วยการหลั่งน้ำสัตโยทกและฝังศิลาจารึกสัตยา มีทั้งพิธีสงฆ์และพราหมณ์ ว่าด้วยพระราชพิธีอาศวนุช กล่าวถึงพระราชพิธีถือน้ำ พระพิพัฒน์สัตยาที่วัดพระธาตุเมืองลำพูนต่อหน้าพระรัตนตรัยและพระเอกราชครด พระเอกราชครดทรงปิดทองและเนรมิตการพระพุทธรูปในราชพิษณุโลก และโปรดให้ฉลอง 7 วัน พระเอกราชครดขึ้นครองราชย์จัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้วประเวศน์ พระนคร ทรงสร้างวัด สร้างพระไตรปิฎก ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวร กล่าวถึงพระราชพิธีอาศวนุช ให้พระมหाराชครูทั้ง 4 ทำพิธีหล่อพระพุทธรูป 5 องค์ ประดิษฐานไว้ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์คารามแล้วสมโภช

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย.
คลังวิทยา, 2505. 757 หน้า

เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงที่ 4 แต่เดิมเจ้าพระยาทิพากรวงศ์(ชำ นุนาค) เป็นผู้เรียบเรียงขึ้นไว้ เมื่อ พ.ศ. 2412 ต่อมาสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงตรวจชำระอีกครั้งหนึ่ง เฉพาะรัชกาลที่ 1 นั้น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พระมหาสมณเจ้า ได้ทรงนิพนธ์ไว้ถวายพระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์ 2 เล่ม เมื่อ พ.ศ. 2412 หลังจากนั้นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้เรียบเรียง หลังจากตีพิมพ์กรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงชำระแล้ว ได้จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2444 เป็นเล่มแรกโดยโรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ และในปี พ.ศ. 2445 ทางโรงพิมพ์ได้จัดพิมพ์อีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้มีฉบับโรงพิมพ์พระจันทร์ พ.ศ. 2478 ฉบับพิมพ์งานพระราชทานเพลิงพระศพกรมหมื่นอนุชิตจาตุรนต์ พ.ศ. 2478 และฉบับโรงพิมพ์องค์การการค้าของคุรุสภา พ.ศ. 2503 พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 2 นั้นมี 2 ฉบับ คือ ฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กับฉบับของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ที่ทรงนิพนธ์เพราะทรงเห็นว่าฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ การเรียบเรียงยังบกพร่องมาก จึงได้ทรงเรียบเรียงขึ้นใหม่ ฉบับของ

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มีฉบับโรงพิมพ์องค์การค่าของคุรุสภา พ.ศ. 2504 ส่วน
ฉบับของสมเด็จพระยาเจ้าราชวรวงศ์ฯ พิมพ์ครั้งแรกที่โรงพิมพ์ไทย พ.ศ.
2459 ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.หญิง แป้ว มาลากุล ณ กรุงเท
ฉบับโรงพิมพ์กรมการศาสนา พ.ศ. 2498 และฉบับโรงพิมพ์องค์การค่าของคุรุสภา
พ.ศ. 2505 พระราชพงศาวดารในรัชกาลที่ 3 ได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.
2477 ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาไพบูลย์สมบัติ (เคช นุนนาค) และมี
ฉบับพิมพ์ในงานศพท่านผู้หญิงวงศานุประพัทธ์ (ตาค สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) เมื่อ
พ.ศ. 2481 โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร และฉบับพิมพ์ขององค์การค่าของ
คุรุสภา พ.ศ. 2503 ส่วนพระราชพงศาวดารในรัชกาลที่ 4 ได้จัดพิมพ์ไม่ปรากฏ
พิมพ์และปีพิมพ์ ฉบับโรงพิมพ์พระจันทร์ พ.ศ. 2477 สำหรับฉบับที่นำมาศึกษา
ได้จัดพิมพ์เป็น 2 เล่ม คือ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1 และที่ 2 เล่มหนึ่ง
กับพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 และที่ 4 อีกเล่มหนึ่ง

สาระสังเขป

สมัยรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงพระราชพิธีปราบดาภิเษกประชันฐานพระราชวงศ์และ
การแต่งตั้งข้าราชการ ตำแหน่งพระราชาคณะ สร้างพระนคร พระราชมนเทียร
สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เจดีย์วิหารศาลาราย หอพระมนเทียรธรรม
กล่าวถึงตำนานพระแก้วมรกต การพระราชทานเพลิงพระบรมศพพระเจ้ากรุงธนบุรี
ว่าด้วยการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามแบบโบราณราชประเพณีอย่างละเอียด
เสร็จแล้วโปรดให้สมโภชพระนคร 3 วัน โปรดให้สร้างพระมณฑปพระพุทธบาทขึ้น
ใหม่เพราะของเก่ามาเอาไฟครอกเอาเงินไปสิ้น กล่าวถึงพระราชโอรสองค์ใหญ่
ทรงผนวชเมื่อชันษาได้ 21 จัดสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดพระศรีสรรเพชญ์การ
เสร็จแล้วให้สมโภชประชันฐานไว้ ณ หอพระมนเทียรธรรม พระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาบดีรักษาทรงผนวช ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงผนวช
7 วัน กล่าวถึงการถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกาธิบดี ทรงสร้าง
และฉลองวัดพระเชตุพน ไค้ข้างเมืองพระเทพกษัตร โปรดให้สมโภช ทำพระ
ราชพิธีทนต์ไชยาศเสียบไพร และจัดสมโภชใหญ่หน้าพระที่นั่งมีมายศรีแก้วมายศรีเงิน

บายศรีทองและบายศรีทอง แล้วเฉลิมขวัญจารึกนาม ว่าด้วยงานพระเมรุ
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จัดพระราชพิธีเฉลิมพระนามเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี
มีการชำระกฎหมาย พระราชพิธีอุปราชาภิเษกเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร งาน
พระเมรุกรมพระราชวังหลัง งานพระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี จัดพระ
ราชพิธีคเชนทร์ศวสดาน พยุหยาตรา พระราชทานพระถัณฑ์และการเทศน์มหาชาติ
การสมโภชพระแก้วมรกต และกล่าวถึงการแบ่งส่วนราชการสมัยรัชกาลที่ 1

สมัยรัชกาลที่ 2 งานพระบรมศพรัชกาลที่ 1 พระราชพิธีบรมราชาภิเษก
รัชกาลที่ 2 พระราชพิธีอุปราชาภิเษก มีการตั้งพระราชอาคันและเดือนยศมรรคา-
ศักดิ์ขุนนาง กล่าวถึงตำนานพระพุทธรูปรัตน กล่าวถึงพระราชพิธีลงสรพระเจ้า
อุทุมพรเจ้าฟ้ามงกุฎ โคช้างเผือกพระยาเศวตฉัตรจากเมืองโพธิสัตว์ สมโภช
ทำพิธีพนมชัยบาทว์พาดเคราะห์เสียไพร่ที่บ่อโพง แล้วสมโภชและขึ้นระวางที่สนามชัย
ว่าด้วยพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรเจ้าฟ้ามงกุฎ กำหนดพระราชพิธี
วิสาขบูชา กรมพระราชวังบวรสถานมงคลสวรรคต สรงพระศพแล้วใส่โกศแห่ไป
ประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ โปรดให้ข้าราชการบริวารลูกเขยหลานเขย
ชายหญิงโขนนม เจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชสามเณร กล่าวถึงงานพระเมรุกรมพระ-
ราชวังบวรสถานมงคล เกิดไข้หวัดตกโรคโปรดให้จัดพระราชพิธีอาพาธพินาศ
เจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชเป็นพระภิกษุ

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. คลัง
วิทยา, 2506. 840 หน้า

สาระสังเขป

รัชกาลที่ 3 กล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 3 และพระราชพิธี
อุปราชาภิเษก กรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงตั้ง
พระราชอาคันและตำแหน่งขุนนาง กล่าวถึงงานพระบรมศพรัชกาลที่ 2 ว่าด้วย
พระราชพิธีจองเปรียง ลอยพระประทีป พระราชพิธีคเชนทร์ศวสดานครั้งใหญ่

การพระราชกฤษฎีกาต่าง ๆ งานพระศพกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จจาก
พระอุษณีย์พระโศภิตกัลยาณมิตร งานพระเมรุกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย มีการบรรจุ
พระบรมสารีริกธาตุและฉลองเจดีย์ มีงานปฏิสังขรณ์และสร้างอาราม หล่อพระ
พุทธรูป

สมัยรัชกาลที่ 4 โปรดให้แก้ไขธรรมเนียมการเข้าเฝ้าโดยให้สวมเสื้อ พระ
ราชพิธีบรมราชาภิเษก มีแขกเมืองเข้าเฝ้าถวายพระพร จัดพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์
พระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จเสียบพระนครทางสถลมารคและชลมารค จัดพระ
ราชพิธีบวรราชาภิเษกสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเสด็จเสียบพระนคร ทั้ง
พระราชอาคันตุกะ เจ้านาย ทรงแต่งตั้งขุนนางและกรมการ พระราชาคณะ วัดต่าง ๆ
ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์ กล่าวถึงการพระราชกฤษฎีกาในวันสงกรานต์ วิสาขบูชา วัน
ประสูติและสวรรคตคือพระมหากษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์
พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาทรงเห็นว่าการให้พระบรมราชวงศ์ ขุนนางทั้งหลาย
รับน้ำข้างเดียวไม่ยุติธรรม พระองค์จึงทรงรับน้ำพระพิพัฒน์ร่วมกัน เสด็จพระราช-
ทานพระกฐิน รัชกาลที่ 4 สวรรคต

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5. องค์การฯ ของคุณรุสฎา, 2504. 379 หน้า

พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงเรียบเรียงขณะที่
ประทับอยู่ในวัง เหตุที่ทรงนิพนธ์เพื่อศรีสละแก่ม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ศิษย์
เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชสมบัตินานที่สุดใน
บรรดาอดีตพระเจ้าแผ่นดิน คืออยู่ในราชสมบัติถึง 42 ปี ถ้าจะทรงนิพนธ์ตลอด
รัชกาลก็เป็นภาระเหลือพระสติกำลัง จึงทรงเลือกเฉพาะเหตุการณ์ตอนต้นที่ไม่มีปรากฏ
เอกสารหลักฐานแพร่หลาย จึงทรงนิพนธ์เพียง 12 ตอน ส่วนตอนหลัง ๆ นั้นอาจหา
อ่านศึกษาค้นคว้าได้จากหนังสือราชกิจจานุเบกษา สำหรับฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2493 นั้น
มีคำนำของกรมศิลปากรซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอติสัณสุริยาภา ทรงพิมพ์
ในงานฉลองพระชนมายุครบ 5 รอบ เมื่อ พ.ศ. 2493

สาระสังเขป

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบรมราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่และเสนาบดีประชุมกันเลือกสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนนิลิตประชานาถเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จากนั้นจัดพิธีสรงพระบรมศพ ทรงเครื่องพระบรมศพแล้วเชิญลงพระดงเงินแหมาประกอบพระโกศทองใหญ่ แล้วแต่ไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตั้งเครื่องสูงเครื่องราชูปโภค ที่พระสงฆ์สวด มีนางร้องไห้และเครื่องประโคมศพ หลังจากนั้นพระบรมราชวงศ์และขุนนางทั้งหลายทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในถือน้ำพระพิพัฒน์สัทยาถวายพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ ส่วนหัวเมืองมีสารตราบอกเรื่องรัชกาลที่ 4 สวรรคต ให้ข้าราชการและราษฎรชายหญิงโกนผมเคียนและครั้งจกกว่าจะถวายพระเพลิงเสร็จ ส่วนบุคคลต่างชาติที่ไว้มวย เด็กไว้มวยไมคองโกน แล้วบอกข่าวพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่และให้ทำพิธีถือน้ำทุกเมือง กล่าวถึงพระราชพิธีเฉลิมพระนามเจ้าฟ้า พระราชพิธีโสกันต์ การณนช ว่าด้วยพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 5 ซึ่งจัด 2 พิธี คือ พิธีบรมราชาภิเษกและเฉลิมพระราชมนเฑียร แต่เดิมพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพิธีพราหมณ์ พิธีเฉลิมพระราชมนเฑียรเป็นพิธีสงฆ์ ทั้งสองพิธีจัดไม่พร้อมกัน แต่รัชกาลที่ 4 โปรดให้พิธีสงฆ์ในพิธีบรมราชาภิเษกด้วย กล่าวถึงการเปลี่ยนพระที่นั่งอัฐทิศและพระที่นั่งภัทรบิฐ การตั้งเครื่องพระแท่นมณฑลประกอบด้วยพระพุทธรูปต่าง ๆ พระราชพิธี เครื่องราชูปโภคเครื่องต้น เครื่องพิชัยสงคราม พระแสง เครื่องสูง มีการบวงสรวงเทวดา ณ สถานที่ต่าง ๆ 15 แห่ง แล้วเสด็จเลียบพระนครมีขบวนมา ทหาร ขุนนางพระบรมราชวงศ์ กล่าวถึงพระราชพิธีอุปราชาภิเษกกรมหมื่นนเรศวริยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล กำหนดศักดิ์ของพระราชมารตามกฎมนเฑียรบาล ทรงตั้งและเลื่อนบรรดาศักดิ์ขุนนาง พระบรมราชวงศ์ พระราชาคณะ และพระราชทานบำเหน็จข้าหลวงเดิม ว่าด้วยการจัดระเบียบในราชสำนักและพระราชานุกิจ

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ (จาก) โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2502. 398 หน้า

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงศ (จาก) เดิมเป็นคัมภีร์สถาน
 รวม 17 ผูก นายจิตรบุศพระจักรพรรดิพงศได้นำมามอบให้แก่หอพระสมุดวชิรญาณ
 เมื่อ พ.ศ. 2451 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงรวบรวมพิมพ์เป็นพระ
 ราชพงศาวดาร ภาคที่ 8 พิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงศรีภูมิ-
 ปรีชา เมื่อ พ.ศ. 2460 พิมพ์ครั้งที่ 2 ในงานศพนายเป็ดทอง อินทรบุตร เมื่อ
 พ.ศ. 2507 พระราชพงศาวดารภาคที่ 8 นี้มี 5 เรื่องด้วยกัน คือ จดหมายเหตุ
 ไทโร จดหมายเหตุของจมนักศิลปะ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิ-
 พงศ (จาก) เรื่องปฐมวงศ์ และเรื่องตำนานพระโกศ พระราชพงศาวดารเรื่อง
 นี้ได้พิมพ์ออกหลายครั้ง สำหรับเล่มที่นำมาศึกษาเป็นฉบับพิมพ์ในงานพระราชทาน
 เพลิงศพ พลโท พระยาภลาโหมราชเสนา (เล็ก ปาณิกบุตร) เมื่อ พ.ศ. 2502

สาระสังเขป

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 โปรดให้สถาปนาพระวิหารพระอารามและพระมหาธาตุ
 ชื่อวัดพุทธไสสวรรคย์ และทรงสร้างวัดป่าแก้ว พระราเมศวรเสด็จนมัสการพระพุทธ
 ชินราช พิษณุโลก จัดพระราชพิธีประเวศน์พระนครและเฉลิมพระราชมนเทียร และ
 ทรงสถาปนาวัดภูเขาทอง สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 โปรดให้ถวายพระเพลิง
 เจ้าอ้ายพญาและเจ้าอู่พญา แล้วทรงสร้างวัดราชบูรณะ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 ทรงยกวังทำเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ ทรงสร้างวัดพระราม หล่อพระรูปพระเจ้า
 550 ชาติ ทรงสร้างวัดจุฬามณี ทรงผนวช 8 เดือน มีการฉลองพระศรีรัตน
 มหาธาตุ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 โปรดให้เล่นการศึกคำบรพ์ ทรงหล่อพระ
 ศรีสรรเพชญ์ กล่าวถึงการเสียดยเห็นดีจากราชฐานที่วัดป่าแก้ว สมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิทรงกระทำพระราชพิธีปฐมกรรมที่ป่าแดง ที่ชัยนาท จัดพระราชพิธีอาจา-
 ริยภิเษกและพระราชพิธีอินทราภิเษกในพระราชวัง พระมหาธรรมราชาธิราชเสด็จ
 ขึ้นครองราชสมบัติ มีพระราชพิธีปราบดาภิเษก กล่าวถึงการทำพระราชพิธีไมตรี
 กับเมืองละแวกด้วยการหลั่งน้ำสีโนทก มีทั้งพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ ฝั่งศิลาจารึก

ลัทธิฐานและให้อุปสมบทภิกษุ 6 รูปในพิธีนี้ ซึ่งจัดที่ตำบลสระเกศ ว่าด้วย
 พระราชพิธีอาศวนุชสมัยสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จขึ้นครอง
 ราชสมบัติ มีพิธีสมโภชเลี้ยงลูกขุนและประเวศน์พระนคร ทรงสร้างวัดวรเชษฐา-
 รามมหาวิหาร มีเจดีย์บรรจุพระสารีริกธาตุ ทรงสร้างพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ
 บรรจุไว้ในหอพระธรรม ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ สร้างเมรุถวายพระเพลิง
 พระบรมศพสมเด็จพระนเรศวร กล่าวถึงพระราชพิธีอาศวนุชแข่งเรือจัดโดยพราหมณ์
 มีขบวนพยุหยาตรา แข่งเรือ เสร็จมีเลี้ยงลูกขุน โปรดให้สร้างพระพุทธรูป 5 องค์
 แล้วให้จัดพระราชพิธีไล่วีรในเคื่อน้ำ แหพระพุทธรูปดังกล่าวไปประดิษฐานไว้
 ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์คารามและสมโภช 7 วัน สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
 โปรดให้หล่อพระมงคลบพิตรจากฝั่งตะวันออกมาไว้ฝั่งตะวันตกแล้วสร้างมณฑป ทรง
 สร้างพระมณฑปพระพุทธรูปพระสุริย์ซึ่งพบในรัชกาลนี้ เสร็จแล้วให้สมโภช ทรง
 สร้างพระไตรปิฎก พระอาทิตย์วงศที่ ~~พระอาทิตย์~~ ยศากิเษกขึ้นครองราชย์ พระเจ้า
 ปราสาททองเสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงจัดพระราชพิธีโสกันต์ราชโอรสแล้วถวาย
 พระนามว่าเจ้าฟ้าชัย ในวันอาสาฬหบูชา เช้าพรหม เสด็จไปวัดพระศรีสรรเพชญ์
 ทรงจุดเทียนพรรษา เสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปพระสุริย์ จัดพระราชพิธีลบศักราช
 ตามพิธีพราหมณ์และพระสงฆ์ร่วมกัน กล่าวถึงพระราชพิธีปราบดาภิเษกสมเด็จพระ
 นารายณ์ มีการถือน้ำพระพิพัฒน์ด้วย หลังจากนั้นได้ถวายพระเพลิงสมเด็จพระราช
 บิดาของพระองค์ กล่าวถึงพระราชพิธีตรียัมพวายซึ่งจัดในเวลาากลางคืน ว่าด้วย
 การพระราชพิธีเบญจาทิมหาพิชัยสงคราม ที่ตำบลมะขามหยอง ทรงหล่อเทวรูป
 พระเป็นเจ้า 4 องค์ โปรดให้หล่อพระเทวกรรมสำหรับการพระราชพิธีคชกรรม
 การจัดพระราชพิธีปรายจิตในเดือน 7 กล่าวถึงการจับช้างเผือกฟังแล้วทำขวัญ
 ในรัชกาลนี้ ทรงสร้างพระพุทธรูป เสด็จนมัสการพระพุทธรูปชินราช พิษณุโลก ว่า
 ด้วยขบวนแห่พระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์ สมเด็จพระเพทราชาทรงปราดาภิเษก
 ในเดือน 4 ก่อนพระราชพิธีตรุษ สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศำรินทร์เสด็จนมัสการพระ
 พุทธบาทสระบุรี

พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน.

ก้าวหน้า, 2507. 743 หน้า

พระราชพงศาวดารเรื่องนี้ นายขจร สุขพานิช ได้ไปค้นเรื่องประวัติศาสตร์ไทยที่บริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ พบเข้าจึงได้ถ่ายไมโครฟิล์มมาให้กรมศิลปากรพิจารณา รวม 30 เล่ม ต้นฉบับที่ขอยืมมาเขียนด้วยหมึกดำในสมุดฝรั่ง เข้าใจกันว่าลอกมาจากฉบับเดิมอีกต่อหนึ่ง เพราะมีบอกจบเล่มสมุดไทยไว้ด้วย ข้อความในพงศาวดารฉบับนี้ค่อนข้างคล้ายพงศาวดารเหนือบางตอน แล้วถึงพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาจนเสียกรุง พ.ศ. 2310 ถึงกรุงธนบุรีและรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์

สาระสังเขป

พระยาอรรณวราชสมบัติ โปรดให้ขึ้นต้นพระวัดกลาง ตามแนวพิธี ทรงถวายที่ดิน
 พิธีกล่าบาทสร้างกรุงศรีอยุธยา สร้างวัดพุทไธศวรรย์ พระราเมศวรทรงสร้างวัด
 ภูเขาทอง เสด็จนมัสการพระพุทธชินราช ทรงสถาปนาพระมหาธาตุ ว่าด้วย
 ราชพิธีประเวศน์พระนคร พระบรมราชาธิราชทรงสร้างวัดราชบูรณะ วัดมเหยง
 พระบรมไตรโลกนาถทรงหล่อพระพุทธรูป ทรงผนวช สมเด็จพระรามธิบดีทรง
 หล่อพระศรีสรรเพชญ์ แรกทำสารบาญชีพระราชพิธีหัวเมือง จัดพระราชพิธีปฐม
 กรรม พระเทียรราชาเสียดิเียนสัจจาธิษฐานแล้วปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระ
 มหาจักรพรรดิ ทรงจัดพระราชพิธีปฐมกรรม พระราชพิธีมัชฌิม ^{กรรม} พระราชพิธี
 อาจารย์ภิเษก พระราชพิธีอินทราภิเษก กล่าวถึงพระราชนานเพลิงพระศพสมเด็จพระ
 พระสุริโยทัย แล้วสร้างเจดีย์บรรจุพระอัฐิที่วัดศพรสวรรค์ พระนเรศวรทรงนมัสการ
 พระพุทธชินราช จัดพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์น้ำที่วัดเกษมสุโขทัย พระเอกาทศรถเสด็จขึ้น
 ครองราชสมบัติ เสด็จประเวศน์พระนคร สมโภชและเลี้ยงลูกขุน ทรงสร้างวัด
 กล่าวถึงงานพระเมรุสมเด็จพระนเรศวร โปรดให้สร้างพระพุทธรูปแล้วแห่สมโภช
 ออกพระราชกฤษฎาหมายพระอัยการและส่วยสาอากร สมัยพระเจ้าทรงธรรม โปรดให้
 แต่งมหาชาติคำหลวง ทรงสร้างพระไตรปิฎก สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จ

ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงสร้างวัด การพระราชพิธีเบญจพิธี การพระราชพิธีเบญจพิธี
 พรหม พระราชพิธีคชกรรม กล่าวถึงการพระเมรุพระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์
 ซึ่งเป็นพิธีใหญ่ อนุมัติพระบรมศพจากพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์มาปราสาทชั้นพิชัยราชรถ
 มีเครื่องสูงมโหรี รถสมเด็จพระสังฆราชแสดงอภิธรรมกถา รถไปรษณีย์ทอด
 คอกไม้ รถโยง รถทอนจันทน์ เสนามาตย์ทั้งหลายแวดล้อมและตามหลังพระพิชัย
 ราชรถ ครั้นถึงพระที่นั่งจักรวรรดิไพรีให้หยุดขบวนแห่ทั้งขบวน แล้วเชิญพระบรมศพ
 ขึ้นพระเมรุ มีมหรสพสมโภช มีดอกไม้ไฟ พระสงฆ์สวดอภิธรรม ครบ 7 วันแล้วถวาย
 พระเพลิง เชิญพระบรมอัฐิใส่พระโกศน้อยบรรจุไว้ท้ายจรนำพระมหาวิหารวัดพระ
 ศรีสรรเพชญ์คาราม กล่าวถึงการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา งานพระเมรุ
 พระราชพิธีโสกันต์ นวข และสมโภชพระพุทธรูป

เรื่องพงศาวดารโยนก โรงพิมพ์กองสุโขทัย, ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) ๕๔๑ หน้า

เรื่องพงศาวดารโยนกน พระยาประจักษ์จกรจักร โคแปดและเรียบเรียง โดย
 ทาต่นฉบับแปลจากอักษรไทยเหื่อนนำมาลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ชิริชวาน ใน ร.ศ.
 117 และ ร.ศ. 118 แต่ข้อความไม่ติดต่อกัน ต่อมาได้รวบรวมแล้วเขียนขึ้นใหม่
 แล้วจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2450 และได้จัดพิมพ์เป็นครั้งที่สองในงานพระราช
 ทานเพลิงศพ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลื้ม สุจริตกุล) เมื่อ พ.ศ. 2477
 หนังสือเรื่องนี้แบ่งเป็น 6 ภาค 26 ปริเฉท ภาคที่ 1 ชื่อสุวรรณโคมคำ ภาคที่ 2
 ชื่อโยนก ภาคที่ 3 ชื่อหริภุญไชย ว่าด้วยจามสมัย ภาคที่ 4 ชื่อพิงควงศ์ ภาค
 ที่ 5 เมงวงศ์ ภาคสุดท้าย ทิพวงศ์ ในตอนแรกของหนังสือเล่มนี้ได้บรรยาย
 เรื่องตำนาน คำ และเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

สาระสังเขป

กล่าวถึงพิธีบวงสรวงนาคราชโดยบักเสาคามโคมไฟผูกทำน้ำ การสมโภช
 ทำขวัญพระราชธิดาและพระราชธิดา ว่าด้วยเรื่องพระมหาธาตุบนเกดบรพท
 คอยตุงซึ่งได้มาจากพระอรหันต์องค์หนึ่ง พระเจ้ามังรายเจ้านครโยนกโปรดให้
 บรรจุไว้ในสถูปบนคอยตุงแล้วจัดงานฉลอง กล่าวถึงการบรรจุพระเศวตธาตุที่

ถ้าแก้วเวียงสีทอง การแบ่งพระราชทรัพย์ไปบรรจุไว้ตามสถูป 3 แห่ง ได้สร้างวิหาร
 ครอบพระพุทธรูปที่ผาเลือก การสร้างพระธาตุจอมทองที่เมืองไชยนาทรายณ์และ
 ที่คอกจอกมกิริ เมืองเชียงแสนแล้วฉลองพร้อมกัน กล่าวถึงการอภิเษกพระนาง
 จามเทวี การสร้างวิปะสิทธิ์เจดีย์ การสร้างเมือง บรรจุพระบรมธาตุ สร้าง
 วัด สร้างวังที่มยนคร กล่าวถึงการทำพิธีราชาภิเษกพระนางจามเทวีครองเมือง
 ทริภุชชัย พิธีอภิเษกและราชาภิเษกพระเจ้ามหันตยศโอรสพระนางจามเทวี มีทั้ง
 พิธีสงฆ์และพราหมณ์ และพิธีของฤๅษี (อัสติศาสตร์) กล่าวถึงการสร้างสถูปใหม่เพื่อ
 บรรจุพระธาตุที่ลัมภกัปปนคร กล่าวถึงการบวงสรวงเทพยดาประจำเมืองและจารึก
 คำสาปแช่งลงในศิลาต่อผู้มารุกรานเมืองนั้น ผู้คนชาวเมืองทริภุชชัยแต่งเครื่อง
 สักการะลอยน้ำไปบูชาแกหญาตติที่เมืองหงสาวดี เรียกว่า ลอยโขมค ว่าด้วยการ
 ตั้งพิธีเฉลิมขวัญตั้งพระนาม พระเจ้าเมงราย กล่าวถึงพิธีอุษยภิเษกและราชา
 ภิเษก

บาทตั้งนิมิตหลักเมือง ฉลองสมโภชเมืองแล้วขนานนามเมืองว่า นพบุรีศรีนครพิงค์
 เชียงใหม่ ว่าด้วยงานพระศพพระเจ้าเมงราย การสร้างเมืองเชียงแสน มีการ
 ตั้งหลักเมือง สร้างวัดกลางเมือง กล่าวถึงการฝังศพพระยาแสนภู การสร้าง
 เจดีย์บรรจุอัฐิพระยาคำฟู พระเจ้ากือนาโปรดให้วชฎมูตรชาวเมืองลำพูน
 เชียงใหม่ ทรงสร้างวัดบุปผาราม สร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุพระธาตุคอกสุเทพ
 กล่าวถึงตำนานพระพุทธรูปหิंस พระเจ้าติโลกราชโปรดให้วชฎมูตร ทรงจัดการ
 พระศพพระราชบิดาแล้วทรงผนวช จากนั้นทำพระศพพระมารดา แล้วสร้างวัด ณ ที่
 ถวายพระเพลิงนั้นเป็นวัดคือโศการามหรือวัดป่าแดงหลวง พระเจ้าเชียงใหม่โปรด
 ให้สร้างวัดแล้วผูกพัทธสีมาเพื่อใช้ทำสังฆกรรมในวัดนั้น และขนานนามวัดว่า วัด
 โศการามมหาวิหาร พระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาทรงผนวช กล่าวถึง
 การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ที่เมืองเชียงใหม่ กล่าวถึงตำนานพระแก้ว
 มรกต ตำนานพระพุทธรูปแทนจันทน์แดง พระเจ้าติโลกราชทรงหล่อพระพุทธรูป
 สร้างวัดล้านทองที่เมืองเชียงแสน พระเมืองแก้วทรงปฏิสังขรณ์วัดบุปผาราม
 สร้างหอพระมณเฑียรธรรมและมณฑป สร้างและฉลองพระไตรปิฎก สร้างพระ

อุโบสถและผูกพัทธสีมาที่วัดบูรพาภิราม แล้วบวชอุปัชฌาย์ ปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์หลวง
เมืองลำพูน กล่าวถึงการสร้างสถูปที่วัดคันแก้วและการบวชอุปัชฌาย์ ทรงสร้างเจดีย์
พระธาตุจอมกิตติองค์น้อย กล่าวถึงงานสมโภชพระธาตุเมืองลำปาง กล่าวถึงการ
ทำสังคายนาช่วยการนำโลหิตกระป๋องกับสุราผสมกันดื่ม แล้วผ่าเขากระป๋องออกเป็น
สองซีกให้แต่ละฝ่ายรักษาไว้

ลาดูแบร์, ซีมอง เคอ. จดหมายเหตุลาดูแบร์ ฉบับสมบูรณ์. เล่ม 1 ก้าวหน้า, 2510.

ภาพประกอบ. 639 หน้า

หนังสือเล่มนี้ นายสันต์ ท. โกมลบุตร แปลจากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสที่พิมพ์
จำหน่ายที่มัสเตอร์คัม พ.ศ. 2257 ชื่อว่า ราชอาณาจักรสยาม เขียนโดย เคอ.
ลา ดูแบร์ อัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มจากกรุงฝรั่งเศสมาสู่กรุงสยาม อันที่จริงเรื่องนี้
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้ทรงแปลจากภาษาอังกฤษซึ่งมี
ผู้แปลจากภาษาฝรั่งเศสอีกต่อหนึ่ง แต่พระองค์ทรงแปลไม่จบ ซึ่งทางองค์การคำของ
คุณสภาได้จัดพิมพ์จำหน่าย ดังนั้นฉบับนี้จึงเป็นฉบับที่สมบูรณ์

ลา ดูแบร์ ราชทูตมายังกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้นได้พักอยู่เพียง 3 เดือน กับ 6 วัน
เขาได้บันทึกข้อสังเกตุสิ่งที่ได้พบเห็นและจากการสอบถามแล้วรายงานให้เสนาบดี
ผู้บังคับบัญชาของตนทราบ จัดพิมพ์เป็น 2 เล่ม เล่มแรกมี 3 ตอน ตอนแรกว่า
ด้วยประเทศสยาม ตอนที่สองว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวสยามโดย
ทั่ว ๆ ไป ตอนสุดท้ายว่าด้วยจารีตของชาวสยามตามชั้นบุคคลในฐานะต่าง ๆ
เล่มที่ 2 เป็นความรู้เรื่องทั่ว ๆ ไป ด้านศาสนา ภาษาไทย ตัวอักษร เลขคณิต
การศาสนา และชาวจีน

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญอันเป็นรัฐประศาสน์นโยบายและการ
ถือทางไสยศาสตร์ ว่าด้วยการแต่งกายของชาวสยามตั้งแต่ชาวบ้านทั่วไปตลอดจน
พวกขุนนาง มีนุ่งผ้า สวมเสื้อครุย ใส่ลอมพอก ชูคนลองพระองค์ เสื้อผ้าของทหาร
และเครื่องแต่งกายอื่น ๆ การนุ่งผ้าของสตรีและเครื่องประดับต่าง ๆ ว่าด้วย

การสักตามร่างกาย การไว้ทรงผม ชาวสยามทั้งชายหญิงผมสั้นมาก ยาวแค่เสมอ
 ไบหู ผู้หญิงหวีผมตั้งไว้บนหน้าผาก ชายหญิงที่แต่งงานแล้วตัดผมกลางกระหม่อม
 สั้นเกรียนตามสมัยนิยม กล่าวถึงประเพณีการรักษาความสะอาดของร่างกาย ว่า
 ควบคู่การสร้างบ้านเรือน เป็นบ้านยกพื้นใช้ไม้ไผ่เป็นฝาสร้างแบบง่าย ๆ รวดเร็วจน
 ส่วนชาวยุโรป ชาวจีน และแขกมัวร์ สร้างคอกก่ออิฐถือปูน เรือนขุนนางสร้างเป็น
 ไม้ทั้งหลัง มีหลังเล็ก ๆ สำหรับภริยา บุตร และทาสอยู่รายรอบ เป็นบ้านชั้นเดียว
 ทั้งนี้ ส่วนพระที่นั่งต่าง ๆ โบสถ์ วิหาร ก่ออิฐ แต่เป็นหลังเดี่ยวชั้นเดียว ว่า
 ควบคู่ประเพณีเจดีย์โบสถ์วิหาร กล่าวถึงเครื่องใช้ไม้อ้อยของชาวสยามตลอดจนเครื่อง
 ราชูปโภค ว่าควบคู่พระราชยานคานหาม เครื่องสูง เรือพระที่นั่ง พระเจ้า
 แผนคินปรากฏพระองค์ให้ไพร่ฟ้าได้เฝ้าเข้าเพียงปีละ 5-6 ครั้งในพระราชพิธีใหญ่
 เท่านั้น กล่าวถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัล เสด็จพระราชทานนิตยภัตในเดือน 12
 การเสด็จพยุหยาตราทางสถลมารค การโพนฆ้อง การจับช้างป่า การละเล่น
 ต่าง ๆ มีการชนช้าง ชนไก่ งิ้วจีน หุ่นกระบอก ไตลวด ลอดวง การลอย
 กระตุง ตามประทีปโคมไฟ การเล่นดอกไม้ไฟ การชกมวยในฤดูหนาว การเล่น
 โขน ฟ้อนรำ มวย มวยปล้ำ วิ่งงัว แข่งเรือ เล่นสกา กล่าวถึงประเพณี
 การแต่งงาน มักให้แต่งงานตั้งแต่อายุยังเยาว์ พ่อแม่ฝ่ายชายจัดหาเขาแก่ผู้มีฐานะ
 ไปสู่ขอ คู่สมพงศ์ เมื่อตกลงจะทำพิธีหมั้นโดยจัดสินสอดไปบ้านเจ้าสาว คู่บ่าวสาว
 รับไหว้ หลังจากนั้น 3 วันนำไปเรือนหอมีสวดมนต์และชด้น้ำมนต์ กล่าวถึงการ
 แต่งกายของคู่บ่าวสาว ชายชาวสยามอาจมีภริยาได้หลายคนในคราวเดียวกัน
 โดยจัดเป็นภริยาหลวงภริยาน้อย ตามกฎหมายสยามห้ามแต่งงานกับญาติสนิทชั้นที่ 1
 แต่แต่งกับลูกพี่ลูกน้องได้ แต่พระเจ้าแผ่นดินทรงดวงพระบัญชาที่นี้โดยอภิเษกกับ
 พระขนิษฐภคินีของพระองค์เอง กฎหมายว่าด้วยมรดก การหย่าร้าง การแบ่ง
 ปันบุตร การขายบุตรภริยาเป็นทาส ราษฎรสามัญอาจอยู่กินด้วยกันโดยมิได้แต่ง
 งานก็ได้ไม่ถือว่าเป็นสิ่งอัปยศถือเสมือนแต่งงานกันแล้ว กล่าวถึงการอบรมบุตรให้
 อยู่ในโอวาทของพ่อแม่ ภริยามารยาทในการพูด คำที่ใช้พูดกับบุคคลต่างศักดิ์
 การนั่งยืน การเย็บเยียน การเคารพในสถานที่ที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ภริยามารยาท

ระหว่างผู้น้อยกับผู้นั้นใหญ่ การสบประมาท การแสดงความเคารพด้วยการหมอบ
กล่าวถึงการเข้าเฝ้าของคณะทูตฝรั่งเศสครั้งแรกนั้น ไม่โปรดให้ทูตยืนแต่ให้หนึ่งพับ
สน แต่หลังจากที่คณะทูตไทยติดตามคณะทูตฝรั่งเศสไปกรุงฝรั่งเศส ได้รับการต้อนรับ
รับให้หนึ่งพระโขนง การเข้าเฝ้าครั้งหลังจึงโปรดให้คณะทูตและขุนนางทั้งปวงใน
ราชสำนักยืนเฝ้าต่อหน้าพระที่นั่งตามแบบอย่างกรุงฝรั่งเศส การถวายพระพร
สาส์นของทูต คำกราบบังคมทูลของชาวสยาม การศึกษาเล่าเรียนของชาวสยาม
นั้นส่งบุตรไปเรียนที่วัด กล่าวถึงการอยู่ไฟ อุบาสยใจคอของชาวสยาม เรื่องซู
การหึงหวงภริยา การหวงบุตรสาว การเคารพผู้สูงอายุ ความสามัคคีในหมู่ญาติ
ประเพณีการถือน้ำสาบานกัน การเป็นทาสตามจารีตของสยาม ลักษณะและชนิก
ของทาส พวกขุนนางและพระสงฆ์

ประเพณีการปกครอง ว่าด้วยการบริหารราชการทหาร บรรดาศักดิ์ การปกครอง
หัวเมือง ตำแหน่งขุนนางและการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ว่าด้วยกฎหมาย การ
แบ่งประเทศสยามออกเป็นภาค การปกครองของเจ้าเมืองซึ่งมีตำแหน่งต่าง ๆ
ในเมืองนั้น ว่าด้วยตุลาการ วิธีพิพากษาพิจารณาคดีซึ่งมีการอ่านตัวบทกฎหมาย
และธรรมเนียม ไม่มีทนายหรืออัยการโจทก์ นอกจากนี้มีการพิสูจน์ตามจารีตนคร-
บาล ด้วยการพิสูจน์อุยไฟ โดยชุกหลุมเป็นรางไฟยาว 5 วา กว้าง 1 วา ให้ดู
ความเดินไปจนสุดรางควยเท่าเปลา ผ่ายโคเท่าไมพองก็ชนะคดี การพิสูจน์ด้วย
การเอานิ้วมือจุ่มลงไปในกะทะน้ำมันเค็ลคหรือคีมุกเค็ลค ในกรณีที่ถูกกล่าวหาว่า
ลักขโมย การพิสูจน์ด้วยการให้กลืนยาลูกกลอนที่ทำให้อาเจียร ใครไม่อาเจียรถือ
ว่าชนะความ หากไม่มีการแพ้และชนะต้องเปลี่ยนการพิสูจน์ไปเรื่อย ๆ และยังมี
การพิสูจน์ด้วยการไล่ในกรงเสือทั้งคู่ความ การอุทธรณ์ทำไปตามลำดับชั้น โดย
เฉพาะทางหัวเมือง การลงโทษถึงขั้นประหารชีวิตนั้นเป็นพระราชอำนาจของพระ
เจ้าแผ่นดินหรือข้าหลวงพิเศษที่ทรงมอบอำนาจให้ไปพิจารณาความชั้นอุกฤษตาม
หัวเมือง กล่าวถึงตำแหน่งขุนนางชั้นต่าง ๆ หน้าที่ของมหาดเล็ก การสืบราช
สมบัติตามนิติประเพณี การลงโทษผู้กระทำผิดแก่คนธรรมดาและเจ้านาย ว่าด้วย
พระภิกษุและสังฆาวาส การลงโทษภิกษุอลัชชี หน้าที่ของภิกษุต่อชาวบ้าน การ

เข้าพรรษา การชุกงค์ การทำบุญของชาวบ้าน การสร้างพระและญาติผู้ใหญ่
การสร้างวัด นางชี การปลงศพของชาวสยาม การเก็บศพโดยใส่โลงไว้ เมรุ
เผาศพ ขบวนแห่ศพ การเผาศพ การทำบุญ การปลงศพ มหรสพในงานศพ
การนำอัฐิไปบรรจุในเจดีย์ การปลงศพคนจน ศพที่ห้ามเผา การไว้ทุกข์

ศิลปากร 10 (พฤษภาคม, 2509), 63-73.

เป็นศิลาจารึกได้จากวัดข้างล่อม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย จารึกอักษร
และภาษาไทย พ.ศ. 1927

สาระสังเขป

กล่าวถึงสมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงลดพระราชสมบัติออกผนวชในสำนักมหาเถร
พุทธสาคร ได้ทรงแปลงเรือนเป็นพระวิหารแล้วประดิษฐานพระพุทธรูป ทรงสร้าง
กุฎี สร้างหอพระปฏิมากรรม ปลุกพระศรีมหาโพธิ สร้างพระพุทธรูป บริจาค
สิ่งของและมอบข้าพระให้แก่วัด และยังได้บวชลูกหลาน

_____ 10 (กันยายน, 2509), 100-01.

จารึกดินเผา อักษรและภาษาไทย วัดเทพธูรมังคค์ เป็นวัดร้าง ตำบลบางกระสอบ
อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2341

สาระสังเขป

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ทรงพระราชศรัทธา
เอาพระตำหนักแพมาทำเป็นพระอุโบสถ ณ วัดนั้นเพื่อเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณ

_____ 12 (มีนาคม, 2512), 94-99.

จารึกได้จากพระราชวังจันทน์นครเกษม ตำบลหัวรอ พระนครศรีอยุธยา

สารสังเขป

กล่าวถึงประเจาปราสาททองทรงบูรณะวัดต่าง ๆ การชลอพระพุทธรูปไสยาสน์
ที่วัดป่าโมกข์

ศิลปากร 13 (กรกฎาคม, 2512), 93-99.

เป็นจารึกบนแผ่นปูนขาว อักษรและภาษาไทย สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้จาก
ฝาผนังหน้าวัดพรหมกัลยาราม หรือวัดใหม่ศรีโพธิ์ ตำบลคลองสระบัว พระนครศรี-
อยุธยา

สารสังเขป

พระสงฆ์มาจากบึงไต่กับท้าวพรหมกันดาลช่วยกันปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เชียง
พระราชโอรสคือกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ กรมขุนอนุรักษมนตรี ณราชที่วัดนี้ มีพิธีฝัง
พิธิสีมาและแจกทาน ให้ชื่อว่า วัดพรหมกัลยาราม พร้อมทั้งมอบข้าพระไว้วาง

13 (มกราคม, 2513), 107-08.

เป็นจารึกวัดกำแพงงาม ตำบลบ้านสวน อำเภอเมือง สุโขทัย เป็นจารึก
อักษรไทยและภาษาไทย และอักษรขอม ภาษาบาลี สมัยกรุงสุโขทัย

สารสังเขป

เจ้าไทยเมื่อครบอายุบวชได้อุปสมบทอยู่ 8 พรรษา บุคคลใดที่ได้มานมัสการ
พระเจดีย์ธาตุและพระพุทธรูปบาทและช่วยทำถนน จะได้กุศลแรง

14 (พฤษภาคม, 2513), 78-82.

เป็นคำอ่านศิลาจารึกอักษรไทยเหนือและภาษาไทย เป็นศิลาจารึกวัดใต้เทิง
อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2377

สาระสังเขป

พระมหाराชากรูปสี่ศักรมวงศาได้สร้างตู้ 4 ใบลายรดน้ำ สร้างพระธาตุ
พระเจดีย์ และยังได้ให้ทานหัวเจ้าครูแก้วกับเนรพุทธาเขียนรูปนิทานชาดกไว้มาก

ศิลปากร 14 (กรกฎาคม, 2513), 99-106.

เป็นศิลาจารึกวัดศรีเกิด ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง เชียงใหม่ ปี พ.ศ.

2352

สาระสังเขป

กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปแข่งลม ที่วัดตาลน้อย ใต้ปีกทองพระพุทธรูป
ตั้งกล่าวซึ่งพระเจ้าเชียงใหม่และพระราชเทวีได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในการนี้
มีการสร้างวิหารแล้วฉลองด้วย

14 (กันยายน, 2513), 87-93.

ศิลาจารึกนี้ได้จากหน้าศาลากลางจังหวัดลำปาง ตำบลหัวเวียง อำเภอเมือง
ลำปาง พ.ศ. 2045

สาระสังเขป

กล่าวถึงการไถ่คนไว้รูปฐานวัดรวม 12 ครอบครั

14 (พฤศจิกายน, 2513), 95-100.

เป็นศิลาจารึกวัดเชียงราย ตำบลเวียง อำเภอเมือง ลำปาง เป็นอักษรไทย
อักษรขอมและภาษาไทย จ.ศ. 858 (พ.ศ. 2039)

สาระสังเขป

พระยาธรรมิกราชราชโอรสได้บำเพ็ญกุศลโดยยกที่นาถึกับครอบครัวชาวบ้านไว้
อุปัฏฐากวัดบ้านค่าน โดยจารึกชื่อครอบครัวและผู้ให้ไว้เป็นสำคัญ พร้อมกับสาปแช่ง
ผู้ให้นำจารึกนี้ออกไป

ศิลปากร 14 (มกราคม 2514), 115-19.

ศิวาจารย์พุทธสมาน ตำบลช่างคาน อำเภอเมือง เชียงใหม่ เป็นจารึกอักษร
ไทยฝักขาม ภาษาไทย จ.ศ. 859 (พ.ศ. 2040)

สาระสังเขป

พระมหาเทวีได้มีจิตศรัทธาออบข้าคนครอบครัวหนึ่งไว้กับวัดแก้วหลาด เพื่อรักษา
พระพุทธรูปและอุปลากพระสงฆ์ นอกจากนี้ยังมีบุคคลได้มอบลูกหลานให้เป็นข้าพระ

_____ 14 (มีนาคม, 2514), 82-87.

เป็นศิลาจารึกวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง
เชียงใหม่ เป็นศิลาจารึกอักษรและภาษาไทย จ.ศ. 858 (2039)

สาระสังเขป

กล่าวถึงพระมหาสามัญญาวิลาสได้นำวัดศรีบุญเรืองมาถวายเป็นส่วนบุญแก่กษัตริย์
และพระองค์ได้มอบพระพุทธรูปองค์หนึ่งไว้กับวัดพร้อมด้วยที่นาห้าแสนเบี้ยเพื่อเป็น
ข้าบุญชาพระพุทธรูปเจ้า พร้อมกับมอบข้าพระไว้ 12 ครอบครัว เพื่อรักษาวัดและ
อุปลากพระสงฆ์ตามรายชื่อที่ปรากฏเพื่อยังศาสนาให้ถึงห้าพันปี

_____ 15 (พฤษภาคม, 2514), 16-92.

ศิลาจารึกวัดสมุหนิมิต ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา สุราษฎร์ธานี จารึก พ.ศ.

2319

สาระสังเขป

พระสงฆ์และชาวบ้านไปเอาศิลามาสรางพระพุทธรูปซัดสมาธิ 21 องค์
พระอรหันต์ 9 องค์ ลงรักปิดทองเสร็จแล้วนำไปประดิษฐานไว้ ณ ถ้ำศิลาเทียบ
และถ้ำวังพระโค ผู้มีจิตศรัทธาได้ถวายที่นาไว้ให้วัด หากใครจะทำนาของวัด
ต้องปันส่วนกับวัด

ศิลปากร 15 (กรกฎาคม, 2514), 89-91.

ศึกษารีกวัดผ้าขาวป่านหรือวัดสุนทราราม ตำบลเวียง อำเภอเชียงแสน
เชียงราย เป็นอักษรไทยฝักขาม ภาษาไทย จ.ศ. 977 (พ.ศ. 2158)

สาระสังเขป

พระบาทหลวงเมืองเชียงแสนกับนางพระยาและบุตรธิดา ตลอดจนสมณชีพราหมณ์
ได้สร้างพระวิหารไว้หลังหนึ่งเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปอุ้มโกศล สร้างวัดเสรี
นิมิตพระมาจำวัด และได้ออกเจดีย์บรรจุพระพุทธรูปพร้อมทั้งมอบข้าพระและสว
นมากไว้กับวัด

_____ 15 (กันยายน, 2514), 84-91.

เป็นจารึกบนไม้สัก อักษรไทยเหนือ ภาษาไทย ได้จากวัดใต้เทิง อำเภอเมือง
อุบลราชธานี จ.ศ. 1192 (พ.ศ. 2373)

สาระสังเขป

กล่าวถึงการสร้างโบสถ์วิหารเพื่อถวายเป็นราชศรัทธาแก่อุปราชเมืองอุบล-
ราชธานี บุคคลทั้งหลายที่ได้บริจาคทรัพย์ในการสร้างขอให้ไถ่กุศล

_____ 15 (มีนาคม, 2515), 87-94.

จารึกบนไม้สักในพุทธสถาน ตำบลข้างคาน เชียงใหม่ เป็นจารึกอักษรไทย
ฝักขามและไทยเหนือ ภาษาไทยและบาลี จ.ศ. 1166 (พ.ศ. 2347)

สาระสังเขป

พระเจ้าเชียงใหม่ โอรส ธิดาและพระมหาเทวี ได้สร้างแปลงปราสาทเพื่อ
ประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ในถอบแก้วและอัญเชิญพระธาตุมาประดิษฐานไว้ใน
ปราสาทด้วย การบำเพ็ญกุศลครั้งนี้ขอให้ท่านสงฆ์ผู้มีบุญสร้างค้ำถ้ำอัญฐานนั้น